

การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดีอุบาสก
ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

นายไพโรจน์ สุภทีปมงคล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2548

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

AN ANALYTICAL STUDY OF THE ROLE OF
CITTAGAHAPATI UPĀ SAKA

MR.PAIFOJ SUPPARTEEPMONGKOL

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดีอุบาสก
ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
AN ANALYTICAL STUDY OF THE ROLE OF
CITTAGAHAPATI UPĀ SAKA

นายไพโรจน์ สุภทีปมงคล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2548
ISBN 974-364-472-5

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์)

.....กรรมการ

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

.....กรรมการ

(ดร.พิสิฐ เจริญสุข)

.....กรรมการ

(ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร)

.....กรรมการ

(นายรังษี สุทนต์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระสุธีธรรมานุวัตร

ประธานกรรมการ

ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร

กรรมการ

นายรังษี สุทนต์

กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดีอุบาสก ที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ผู้วิจัย** : นายไพโรจน์ สุทธิปมมงคล
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระสุธีธรรมานุกวัตร ป.ธ.๕, M.A., Ph.D.
 - : ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๕, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.
 - : นายรังษี สุทนต์ ป.ธ.๕, พธ.ม.
- วันสำเร็จการศึกษา** :16...../....5..../....49....

บทคัดย่อภาษาไทย

วิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาบทบาทของจิตตคหบดีอุบาสก ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ศึกษาชีวประวัติความเป็นมาทั้งในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ ที่ทำให้จิตตคหบดีเป็นผู้มีคุณธรรมและปัญญาอันยอดเยี่ยม สามารถบรรลुरुธรรมเป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี แม้ว่าจิตตคหบดีมีอาชีพเป็นพ่อค้าดำเนินชีวิตเป็นฆราวาส แต่มีความสามารถในการนำหลักธรรมออกเผยแผ่ ทำให้พุทธศาสนิกชนเลื่อมใสศรัทธา และเป็นที่ยำเกรงของเหล่าอัญญเดียรถีย์ จิตตคหบดีเปรียบเหมือนเสาหลักของพระพุทธศาสนา วิธีการของการแสดงธรรมอันยอดเยี่ยม ทำให้ท่านได้รับการแต่งตั้งจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้เป็นเลิศในด้านธรรมกถึก

ผลการวิจัยพบว่า ในอดีตชาติจิตตคหบดีได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าปทุมุตตร และได้ตั้งความปรารถนาเพื่อความเป็นธรรมกถึก ในปัจจุบันชาติจิตตคหบดีได้ฟังธรรมของพระมหานามเถระได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน อันเป็นมูลเหตุให้ถวายสวนมะกอก เพื่อสร้างวัดอัมพาทูกาวันไว้สำหรับต้อนรับพระภิกษุจากทั่วทุกสารทิศ เมื่อจิตตคหบดีได้ฟังธรรมของพระสารีบุตรเถระก็ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี คุณธรรมที่โดดเด่นของจิตตคหบดีมี ๔ ประการได้แก่

๑. ทาน เป็นผู้ให้ทั้งอามิสทานและธรรมทาน
๒. ศีล เป็นผู้มีภาพรพดีดีงาม
๓. สมาธิ เป็นผู้มีจิตใจหนักแน่นมั่นคง
๔. ปัญญา เป็นผู้มีวิจาร์ณญาณ

จิตตกหบดีอุบาสกได้รับยกย่องว่าเป็นผู้เลิศในการแสดงธรรม (ธรรมกถึก) มีส่วนสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แสดงธรรมแก่พุทธบริษัทมิตรสหายตลอดถึงนักบวชในลัทธิอื่น (อัญญเดียรถีย์) จิตตกหบดีอุบาสกเป็นแบบอย่างของชาวพุทธผู้ประพฤติดีงาม ปกป้องอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา และเผยแผ่คำสอน

จิตตกหบดีได้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคม คุณความดีของท่านพระพุทธองค์ได้ทรงยกย่องว่า “อุบาสกผู้มีศรัทธาเมื่อปรารภนาโดยชอบพึงปรารภนาอย่างนี้ว่า ขอเราจงเป็นเช่นจิตตกหบดีและหัตถกอุบาสก ชาวเมืองอาฬวีนี้เป็นตราชู เป็นประมาณแห่งอุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรา”

ดังนั้น อุบาสกและอุบาสิกาไม่ว่าในปัจจุบันหรืออนาคต ควรศึกษาบทบาทแล้วนำเอาคุณธรรมของจิตตกหบดีมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพึงศึกษาหลักธรรมคำสอนแล้วน้อมมาช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองสืบต่อไป

Thesis Title : THE ANALYTICAL STUDY OF
CITTAGAHABODEE UPĀSAKA'S ROLES
APPEARING IN BUDDHIST SCRIPTURES

Researcher : MR.PAIROJ SUPPARTEEPMONGKOL

Degree : Master of Art (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee :

: Phra Suthithammanuwat, Pālī IX, M.A., Ph.D.

: Dr Samitthipol Netnimit, Pālī IX, B.A., M.A., Ph.D.

: Mr. Rangsi Suthon, Pālī IX, M.A.

Date of Graduation : ...16.../...5.../...49...

ABSTRACT

This thesis is aiming at studying Citagahabodee Upāsaka's roles appearing in the Buddhist Scriptures and his detailed biography both in the past and in the present which enables him to be possessed of the best virtues and wisdom and to attain the Dhamma causing him to be an Anāgāmi. Though he was a merchant leading the household life, he was able to spread the principles of Dhamma and cause the Buddhists to have faith in Buddhism. At the same time, he could make the elegies of other religions to respect the Buddhists. He was praised by the Buddha to be the one who has the preacher's best qualities because of his method of teaching the Dhamma.

From the research, it is found that in his past birth, he listened to the Dhamma from Padumuttara Buddha and could set his mind to be the Dhamma preacher. In his present life, he first listened to the Dhamma from Māhanāma Thera and later attained Sodapannaship. He then caused Ambātakavan Temple to be built in Makog Garden for monks coming from all directions. Later on, he attained Anāgāmīship after his listening to the Dhamma from Phra Sārīputta Thera.

The outstanding Principles of Dhamma followed by him as follows:-

1. Dāna (generosity of both material gift and doctrinal gift.)
2. Sila (moral behavior)

3. Samāthi (Mental concentration)

4. Paññā (Wisdom)

Citagahabodee was praised to have best qualities in preaching the Dhamma outstanding co-operation to spread Buddhism and preaching the Dhamma to Buddhist friends as well as to the clergies of their religions. He was a good example of the Buddhists in moral behavior, the protector and the supporter of Buddhism in such a way that the Buddha praised him as follows:-

“Upāsaka who has faith must make the same wishes as those made by Cittakhabodee and Hattaka Upāsaka in Aāraavee Town. This is the scales for all Upāsakas. My own disciples.”

Therefore, the Upāsakas and the Upāsikās of both at present time and in future time should know about the roles played by Cittagahabodee and apply them to their lives in order to make them beneficial to each and every person, family and society; especially to the spreading of Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงด้วยดีเนื่องจากผู้วิจัยได้รับความเมตตาจากพระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ซึ่งให้ผู้วิจัยมีโอกาสได้รับการศึกษาในสถาบันอันทรงเกียรติแห่งนี้ อีกทั้งได้ให้ความรู้แก่ผู้วิจัยจนเกิดความเข้าใจในหลักวิชาการได้ดียิ่งขึ้น จึงขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ผู้ที่ทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมาได้ ด้วยการให้ความเมตตาและช่วยเหลือแนะนำ ตรวจสอบแก้ไขวิทยานิพนธ์มาด้วยดีโดยตลอด คือ พระสุธีธรรมานุวัตร ประธานที่ปรึกษาและเป็นผู้ให้วิชาความรู้ภาษาบาลีได้อย่างดียิ่ง อาจารย์ ดร.สมิทพิพล เนตรนิมิตร อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้แนะแนวทางในการทำการวิจัย ทำให้งานวิจัยสำเร็จได้ตามจุดประสงค์

อาจารย์รังมี สุทนต์ อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ที่กรุณาให้คำปรึกษาแม่ทางโทรศัพท์ ทำให้ผู้วิจัยสามารถทำงานวิจัยได้โดยสะดวกและสำเร็จตามเป้าหมาย

นอกจากคณาจารย์ดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณไพรัช ลาวัณยากุล ผู้เป็นกัลยาณมิตรที่ให้การช่วยเหลือ ได้อนุเคราะห์ให้ยืมพระไตรปิฎก, อรรถกถา และตำราต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการค้นคว้าวิจัย และอาจารย์ชบา อ่อนนาค ครูประจำโรงเรียนชลบุรี สุขบด เพื่อนผู้ให้การแนะนำข้อมูลตำราต่าง ๆ ให้ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมาได้ ก็ด้วยคุณความดีของ ไทยชัน เจ้าหน้าที่ของบริษัท กลอนกิจ อินเทอร์เน็ต จำกัด เป็นผู้พิมพ์ข้อมูล จัดรูปเล่มและแก้ไขให้ทั้งหมดด้วยความวิริยะ อุตสาหะ

ความดีและประโยชน์จากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องสักการบูชา คุณบิดา มารดา เพื่อนกัลยาณมิตรทุกท่าน ตลอดจนคณาจารย์และเจ้าหน้าที่แห่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นายไพโรจน์ สุภทิปมงคล

วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
บทที่ ๒ ชีวิตประวัติของจิตตกหบดี	๘
๒.๑ ชาติภูมิของจิตตกหบดี	๘
๒.๑.๑ ชาติภูมิในอดีตชาติ	๘
๒.๑.๒ ชาติภูมิในปัจจุบันชาติ	๑๑
๒.๒ การบรรลุนิพพานของจิตตกหบดี	๑๒
๒.๒.๑ คุณสมบัติของอุบาสก	๑๓
๒.๒.๒ จิตตกหบดีบรรลุนิพพานอนาคามี	๑๗
๒.๒.๓ คุณสมบัติของพระอนาคามี	๑๘
๒.๒.๔ ประเภทของพระอนาคามี	๒๑
๒.๒.๕ คุณธรรมของจิตตกหบดี	๒๒
๒.๒.๖ ตำแหน่งเอกทัตตะกัณเฑาะว์	๒๕
๒.๒.๗ ชีวิตในบั้นปลายของจิตตกหบดี	๓๐

บทที่ ๓	หลักธรรมที่จิตตคหบดีใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนา	๓๓
	๓.๑ หลักธรรมที่จิตตคหบดีใช้เผยแผ่แก่ภุคส์	๓๓
	๓.๑.๑ หลักธรรมที่จิตตคหบดีแสดงแก่พุทธบริษัท	๔๔
	๓.๑.๒ หลักธรรมที่จิตตคหบดีแสดงแก่มิตรสหาย	๔๗
	๓.๒ หลักธรรมที่จิตตคหบดีเผยแผ่แก่อัญญเดียรถีย์	๕๔
	๓.๒.๑ หลักธรรมที่จิตตคหบดีแสดงแก่อเจลกัสสปะ	๕๔
	๓.๒.๒ หลักธรรมที่จิตตคหบดีแสดงแก่นิครนถนาฎบุตร	๕๖
บทที่ ๔	วิเคราะห์บทบาทและวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนาของจิตตคหบดี	๖๐
	๔.๑ บทบาทและวิธีเผยแผ่ด้านอามิสทาน	๖๐
	๔.๑.๑ จิตตคหบดีถวายทานแก่พุทธบริษัท	๖๓
	๔.๑.๒ จิตตคหบดีถวายสวนมะกอกแก่พระสงฆ์	๖๗
	๔.๒ บทบาทและวิธีเผยแผ่ด้านธรรมทาน	๗๓
	๔.๒.๑ จิตตคหบดีสนทนาธรรมกับมิตรสหาย	๗๔
	- สัณฺญโณชนสูตร สนทนาธรรมเรื่องสังโยชน์	๗๔
	- ปฐมอสิทตตสูตร สนทนาธรรมกับพระอสิทตตะ สูตรที่ ๑	๗๘
	- ทุติยอสิทตตสูตร สนทนาธรรมกับพระอสิทตตะ สูตรที่ ๒	๘๐
	- มหกปาฎิหารียสูตร ว่าด้วยพระมหกะแสดงปาฎิหารีย์	๘๔
	- ปฐมกามภูสูตร สนทนาธรรมกับพระกามภู สูตรที่ ๑	๘๗
	- ทุติยกามภูสูตร สนทนาธรรมกับพระกามภู สูตรที่ ๒	๙๘
	- โภทตตสูตร สนทนาธรรมกับพระโคทตตะ	๑๐๕
	- กิลานทสสนสูตร ว่าด้วยการเยี่ยมผู้ป่วย	๑๐๕
	๔.๒.๒ จิตตคหบดีสนทนาธรรมกับอัญญเดียรถีย์	๑๒๑
	- นิคัณฐนาฎปุตตสูตร สนทนาธรรมกับนิครนถนาฎบุตร	๑๒๑
	- อเจลกัสสปสูตร สนทนาธรรมกับอเจลกัสสปะ	๑๓๒
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๔๓
	๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๓
	๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๔๕
บรรณานุกรม		๑๔๖

ภาคผนวก	๑๕๑
๑. พุทธวิธีการสอน	๑๕๑
- องค์ธรรมของธรรมกถึก	๑๕๑
- รูปแบบการแสดงธรรม	๑๕๒
- หลักทั่วไปของการสอน	๑๕๓
๒. ทัศนคติ ๖๒	๑๕๖
ประวัติผู้วิจัย	๑๗๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก-อรรถกถา-ฎีกาภาษาบาลี และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ และอรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหาหมกุฏราชวิทยาลัย เรียงตามกัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สพายนวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	เอกก-ติกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ทก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกาทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกาทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.ข.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ข.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ข.อิตติ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิตติวุตตะกะ	(ภาษาไทย)
ข.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานีเทศ	(ภาษาไทย)
ข.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ข.พุทธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
---------	-------	---	-------------	---------	-----------

ปกรณ์วิเสส

มิลินท.	(บาลี)	=	มิลินทพจนหปกรณ	(ภาษาบาลี)
มิลินท.	(ไทย)	=	มิลินทปัญหปกรณ	(ภาษาไทย)
วิสุทธิ.	(ไทย)	=	วิสุทธิมรรคปกรณ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ปาราชิกกัณฐ-สังฆาติเสสาทิ- มหาวรรคาทีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
-------	-------	---	---	-----------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขุททกคฤคชา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฐิกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี อุปริปัญญาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มู.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปัญญาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี สกาลวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.สพ.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี สพายตน-มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ม.อ.	(บาลี)	=	สังยุตตนิกายสารัตถปกาสินี มหาวคคฤคชา	(ภาษาบาลี)
ส.ม.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกายสารัตถปกาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย มโนรณปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทูก.อ.	(บาลี)	=	อังกุตตรนิกาย มโนรณปุรณี ทูกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทูก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย มโนรณปุรณี ทูกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย มโนรณปุรณี ติกาทีนนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย มโนรณปุรณี จตุกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย มโนรณปุรณี ทสกาทินนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตตโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาภาษาไทย จะแจ้งเล่ม ภาค ตอน หน้า ชัดเจน เช่น อัง.เอกก.อ.(ไทย) ๑/๒/๖๒-๖๓ หมายถึง พระสูตรอรรถกถา แปล อังคตตริกาย มโนรปุรณี เอกกนิบาต อรรถกถา (ภาษาไทย) เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ หน้า ๖๒ ถึง ๖๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ และ ที.ปา.อ.(ไทย) ๑๕/๓๔/๑๐๐ หมายถึง พระสูตรอรรถกถา แปลที่มณิกาย สीलขันธวรรค เล่มที่ ๑๕ ตอนที่ ๓๔ หน้า ๑๐๐ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนาทุกศาสนาจะดำรงอยู่ได้และสามารถเผยแผ่ขยายออกไปได้อย่างกว้างขวางนั้น ประการสำคัญจะต้องมีการเผยแผ่คำสอนขององค์ศาสนา ซึ่งจะต้องมีบุคคลผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่และสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งคือ สาวกในศาสนานั้น ๆ

พระพุทธศาสนาได้มีการเผยแผ่คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับแต่พระองค์ได้ตรัสรู้ และได้นำหลักธรรมนั้นออกสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ ในสมัยพุทธกาลที่พระองค์สั่งสอนยุคแรกสาวกยังมีจำนวนไม่มาก การเผยแผ่พระธรรมคำสอนเป็นหน้าที่ของภิกษุ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่คนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าไปทางเดียวกันสองรูป พวกเธอจงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง”^๑ ในกาลต่อมา เมื่อมีสาวกเพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นชุมชนของชาวพุทธซึ่งเรียกว่า พุทธบริษัท ๔ อันได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา พุทธบริษัท ๔ เหล่านี้ได้มีบทบาทสำคัญในการช่วยประกาศพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าคำสั่งสอนของพระองค์จะมั่นคงยืนยาวอยู่ได้ต้องอาศัย พุทธบริษัท ๔ ทั้งที่ถือประเพณีพรหมจรรย์ และที่เป็นผู้ครองเรือนทั้งหมดต้องมีความสามารถรักษาพระพุทธศาสนาได้ ก็ต้องมีความรู้เข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ดี และประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามหลักวัตรธรรม ๔^๒ นอกจากรู้เข้าใจด้วยตนเองและปฏิบัติ ยังสามารถบอกกล่าวแนะนำสั่งสอนผู้อื่นได้ด้วย

^๑วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๒อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๗-๓๖๘.

เมื่อมีปรปวาทเกิดขึ้น คือมีการกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย มีการสอนคลาดเคลื่อน ผิดเพี้ยนจากพระธรรมวินัยก็สามารถชี้แจงแก้ไขได้ด้วย” พระองค์จึงทรงฝากพระธรรมวินัยไว้กับ พุทธบริษัท ๔ ดังพระพุทธพจน์ว่า “เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว หากภิกษุ ภิกษุณี และอุบาสก อุบาสิกา ยังมีความยำเกรงในพระพุทธศาสนา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา จะเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมตั้ง อยู่ได้นาน”^๔

พุทธบริษัท ๔ ก็คือ พระภิกษุ ภิกษุณี ซึ่งเป็นฝ่ายบรรพชิต และอุบาสก อุบาสิกาซึ่งเป็นฝ่ายคฤหัสถ์ บรรพชิตและคฤหัสถ์ต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันทางอามิสทานและธรรมทาน^๕ และไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์หากฝ่ายใดประพฤติไม่ดีก็นำต่าหนี แต่ถ้าประพฤติดีปฏิบัติชอบก็จะสามารถพ้นทุกข์ได้^๖

ในครั้งพุทธกาล พุทธบริษัท ๔ จึงมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้ง ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา เป็นกำลังสำคัญในการรับภาระการเผยแผ่พระศาสนาสืบต่อกันมา เป็นเกียรติประวัติปรากฏอยู่กระทั่งปัจจุบัน พุทธบริษัท ๔ ที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเลิศในด้านต่างๆ ฝ่ายภิกษุ เช่น

๑. พระสารีบุตร เป็นเอตทัคคะทางปัญญา^๗
๒. พระโมคคัลลานะเป็นเอตทัคคะในทางฤทธิ์^๘
๓. พระปุนณฺณมันตานีบุตรเถระ เป็นเอตทัคคะด้าน ธรรมกถึก^๙
ฝ่ายภิกษุณี เช่น
๑. พระเขมาเถรี เป็นเอตทัคคะในทางปัญญา^{๑๐}
๒. พระอุบลวรรณาเถรี เป็นเอตทัคคะในทางมีฤทธิ์^{๑๑}
๓. พระธัมมทินนาเถรี เป็นเอตทัคคะทางด้าน ธรรมกถึก^{๑๒}

^๗ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๕.

^๔อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐๑/๓๔๔.

^๕พ.อติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๓/๔๘๖.

^๖ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๓/๕๕๔.

^๗อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๕/๒๕.

^๘อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๒๕.

^๙อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๖/๒๖.

^{๑๐}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๖/๓๐.

^{๑๑}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๗/๓๐.

^{๑๒}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๕/๓๐.

ฝ่ายอุบาสก เช่น

๑. ท่านจิตตคหบดีเป็นเอตทัคคะในฝ่ายธรรมกถึก^{๑๓}
๒. ท่านสุทัตตอนาถบิณฑิกคหบดี เป็นเอตทัคคะในฝ่ายการถวายทาน^{๑๔}
๓. ท่านหัตถกอาพวก เป็นเอตทัคคะในด้านสงเคราะห์บริษัทด้วยสังกหัตถุ^{๑๕}

ฝ่ายอุบาสิกา เช่น

๑. นางขุชชุตตราอุบาสิกา เป็นเอตทัคคะในด้านพหูสูต^{๑๖}
๒. นางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นเอตทัคคะในด้านถวายทาน^{๑๗}
๓. นางสุชาดาธิดาของเสนานิกุลมพี เป็นเอตทัคคะในด้านถึงสระ ๓ ก่อนใครในโลก^{๑๘}

พุทธบริษัท ๔ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพุทธบริษัทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสรรเสริญว่าเป็นบุคคลอันควรเอาเป็นแบบอย่าง เป็นมาตรฐานของอนุชน

ในบรรดาเหล่าพุทธบริษัทผู้ที่ได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะในด้านการแสดงธรรมนั้น มีจิตตคหบดีเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยประกาศพระศาสนาทางฝ่ายอุบาสก ท่านเป็นผู้มีศรัทธาในศาสนาอย่างมั่นคง ได้ถวายสวนอัมพพากวัน (สวนมะกอก) ให้เป็นสังฆารามและสร้างที่อยู่สำหรับพระสงฆ์ขึ้นในสวน ในขณะที่กำลังหลั่งน้ำในมือพระมหานามเถระเพื่อถวายสังฆาราม มหาปฐพีได้เกิดอาการหวั่นไหวลงไปลึกถึงน้ำรองแผ่นดิน ซึ่งเป็นนิมิตหมายบอกเหตุว่า “พระพุทธศาสนาตั้งมั่นแล้ว”^{๑๙}

เพราะเห็นว่าบทบาทของจิตตคหบดีที่มีต่อพระพุทธศาสนา เช่น การถวายทาน การอุปถัมภ์เลี้ยงอาหารพระภิกษุสงฆ์ การฟังธรรม ชักถามปัญหาธรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ คือการช่วยเผยแผ่หลักธรรมยังประโยชน์ให้กับเหล่าอุบาสกและอุบาสิกาผู้ไม่รู้หลักธรรม และสามารถอธิบายหลักธรรมให้ผู้ที่ไม่ได้เป็นพุทธศาสนิกชนให้หันมาสนใจและนับถือพระพุทธศาสนา บางครั้งท่านสามารถได้ปัญหาธรรมกับนักบวชศาสนาอื่น เช่น ได้วาทะกับพวกนิครนถ์ และสามารถนำความรู้ธรรมที่ได้ฟังและศึกษามาไปถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้ดียิ่ง

^{๑๓} อ.เจ.ก.ก. (ไทย) ๒๐/๒๕๐/๓๑.

^{๑๔} อ.เจ.ก.ก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๓๑.

^{๑๕} อ.เจ.ก.ก. (ไทย) ๒๐/๒๕๑/๓๑.

^{๑๖} อ.เจ.ก.ก. (ไทย) ๒๐/๒๖๐/๓๒.

^{๑๗} อ.เจ.ก.ก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๓๒.

^{๑๘} อ.เจ.ก.ก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘/๓๒.

^{๑๙} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๒๕๖.

จนได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้เลิศทางการแสดงธรรม นอกจากนั้นท่านยังอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาและเป็นต้นแบบของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และเป็นเครื่องกำประกันได้ว่าไม่ว่าในกาลใดและที่ไหน ถ้ามีพุทธศาสนิกชนแบบนี้ อยู่มากพอสมควร ย่อมมั่นใจได้ว่าพระพุทธศาสนาจะยังคงดำรงมั่นอยู่ได้ ไม่มีภัยอันตรายใดๆ มาทำลายให้อันตรธานได้เลย ในทางตรงกันข้ามถ้าพุทธศาสนิกชนแบบนี้มีน้อยหรือไม่มีเลย นั่นคือสัญญาณอันตรายแห่งพระพุทธศาสนา ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่าควรนำต้นแบบของพุทธศาสนิกชนผู้นี้มาเผยแพร่ให้แพร่หลายแก่ชาวพุทธทั่วไป เพื่อจะได้ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติสืบไป แต่เนื่องจากประวัติและบทบาทของจิตตคหบดีปรากฏอยู่แต่ในคัมภีร์ เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา ยังไม่มีผลงานใดที่ได้กล่าวถึงจิตตคหบดีไว้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ บุคคลทั่วไปศึกษาได้ยาก

ผู้วิจัยจึงศึกษาประวัติและบทบาทของจิตตคหบดี ว่าจิตตคหบดีมีประวัติและความเป็นมาอย่างไร มีคุณสมบัติเฉพาะตัวอย่างไร มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอย่างไร มีบทบาทในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างไร ตลอดจนวิธีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไม่ให้เสื่อมได้ อย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติศาสนกิจและดำเนินชีวิต ตลอดจนทั้งการนำมาประยุกต์ใช้ในการอุปถัมภ์บำรุงและเผยแพร่พระพุทธศาสนาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาชีวประวัติของจิตตคหบดี ทั้งในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาคุณสมบัติของจิตตคหบดีที่ก่อให้เกิดศรัทธาในหมู่พุทธบริษัทและบุคคลอื่น

๑.๒.๓ เพื่อการศึกษาบทบาทของจิตตคหบดีในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในฐานะธรรมกถึกและนำมาเป็นแนวทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ จิตตคหบดีมีประวัติทั้งในอดีตชาติและปัจจุบันชาติเป็นมาอย่างไร จึงได้รับแต่งตั้งจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เป็นผู้เลิศในฐานะพระธรรมกถึก

๑.๓.๒ จิตตคหบดีมีคุณสมบัติเฉพาะตัวอย่างไร จึงก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะในหมู่พุทธบริษัท ๔ และบุคคลอื่น

๑.๓.๓ จิตตคหบดีมีวิธีการและบทบาทอย่างไรในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้และนำมาเผยแพร่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

พุทธบริษัท ๔ หมายถึง ชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนามี ๔ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา

เอตทัคคะ หมายถึง ตำแหน่งอันยอดเยี่ยมสูงสุดที่พระพุทธเจ้าได้ประทานให้แก่พระสาวกทั้งฝ่ายภิกษุ ภิกษุณี ทั้งฝ่ายอุบาสก อุบาสิกา ผู้มีความสามารถ มีความชำนาญเป็นพิเศษเฉพาะด้านเพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ได้รับตำแหน่งนั้น ซึ่งจะพึงได้ด้วยการตั้งความปรารถนาแล้วบำเพ็ญบารมีมาในอดีตชาติ

พระธรรมกถึก หมายถึง การเรียกพระที่เป็นนักเทศน์ผู้แสดงธรรมว่า พระธรรมกถึก ในวิธานิพนธ์นี้หมายถึงจิตตคหบดีอุบาสกผู้ได้รับเอตทัคคะในด้านแสดงธรรม

อุบาสก หมายถึง ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย คนใกล้ชิดพระศาสนา กฤหัสถ์ผู้ชายที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้ศึกษาได้ค้นคว้ารวบรวมเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อประโยชน์แก่การทำวิจัยได้ดังนี้ คือ

พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว พอสรุปได้ดังนี้

บทบาทของอุบาสก อุบาสิกาในครั้งพุทธกาล มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา จนได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าเป็นเอตทัคคะเช่นเดียวกับในภิกษุและภิกษุณี บริษัท ยกตัวอย่างผู้ที่ได้รับยกย่องในฝ่ายอุบาสกและอุบาสิกา เช่น จิตตคหบดี ท่านผู้นี้เป็นเอตทัคคะในทางธรรมกถึก และนางขุชชุตตราอุบาสิกา ก็เป็นเอตทัคคะในทางพหูสูต พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรรเสริญบุคคลเหล่านี้ควรเอาเป็นแบบอย่าง ถ้าใครอยากเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกาที่ดีก็ให้เอาตัวอย่างจิตตคหบดีกับขุชชุตตราอุบาสิกา ท่านทั้งสองนี้เป็นมาตรฐานในอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ถ้าหากจะออกบวชก็ให้มองดูพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นมาตรฐานหรือเป็นแบบอย่าง^{๒๐}

^{๒๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), บทบาทนักศึกษาในการศึกษาพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๘.

พงศ์พันธ์ จันทรวราทิตย์ ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ “บทบาทของเศรษฐกิจที่ปรากฏในพระไตรปิฎก” พอสรุปได้ดังนี้

เศรษฐกิจในสมัยพุทธกาลนั้นมีบทบาทสำคัญยิ่งในการอุปถัมภ์และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในทุกๆ ด้าน เช่น เผยแผ่ธรรม สร้างอารามถวายพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ถวายภัตตาหาร จีวร สิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนยารักษาโรค เช่น ท่านจิตตคหบดีอุบาสก ผู้ถวายอัมพภาคาวัว (สวนมะกอก) ให้เป็นสังฆาราม^{๒๐}

พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี ได้กล่าวถึงบทบาทของมหาอุบาสิกาวัวสรุปได้ว่า นางวิสาขานั้นมีคุณธรรมของความเป็นผู้นำครบถ้วนทุกประการ นอกจากนี้นางยังเป็นผู้นำทางบุญกุศลอย่างดีเลิศ เพราะนางมีคุณสมบัติของการเป็นผู้นำที่สามารถชักชวนผู้อื่นที่ทำบุญได้ คือเป็นผู้ฉลาดในการพูดชักชวนให้ผู้อื่นร่วมทำบุญด้วย เป็นผู้ไม่เห็นแก่ตัวในการบริจาคทาน ตลอดจนเป็นผู้เลื่อมใสในภิกษุสงฆ์แม้เพียงบวชในวันนั้น ดังนั้นนางจึงเป็นที่รักใคร่ของประชาชนทั่วไป ตลอดจนภิกษุสงฆ์

อีกประการหนึ่ง ถึงแม้นางจะอยู่ในครอบครัวของผู้นับถือลัทธิอื่นก็ตาม นางไม่หวั่นไหวกลับมีศรัทธามั่นคงต่อพระรัตนตรัย ปฏิบัติหน้าที่ของตนมิให้บกพร่อง เช่น หน้าที่ของอุบาสิกที่ดี หน้าที่ของภริยาที่ดีและลูกสะใภ้ที่ดี ตลอดจนการช่วยเหลือเอาใจใส่ดูแลข้าทาสบริวาร ให้ได้รับความสุขถ้วนหน้า เพราะความดีที่นางประพฤติปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ นั่นเอง จึงสามารถโน้มน้ำใจของแม่พี่ พ่อพี่ และสามีตลอดจนคนในครอบครัวให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการบ่งชี้ได้ว่า คนที่ประพฤติปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ ย่อมได้รับความเชื่อถือจากบุคคลทั้งในครอบครัวและสังคม คุณสมบัติของนางเช่นนี้ควรศึกษาและนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมต่อไป^{๒๑}

พระมหาถวิล เตชะคำ ได้กล่าวถึงบทบาทของจิตตคหบดีอุบาสกไว้สรุปได้ดังนี้ ท่านจิตตคหบดีอุบาสก ได้ฟังธรรมจากพระมหานามเถระโดยพระเถระเห็นท่านมีอุปนิสัยเหมาะสมจึงให้กรรมฐานและแสดงธรรมเรื่องสพายตนวิภังค์

^{๒๐} พงศ์พันธ์ จันทรวราทิตย์, “บทบาทของเศรษฐกิจที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๗๒.

^{๒๑} พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี (สิงห์โง่น), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๕.

ท่านได้เจริญวิปัสณา พิจารณาตามพระธรรมเทศนานั้นเกิดความรู้แจ้งได้บรรลุอนาคามีผล ภายหลังได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ทำบุญถวายทานอย่างสม่ำเสมอในพระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นมา

ครั้งหนึ่งท่านได้แสดงธรรมแก่อเจลกัสสะปะปริพพาชกผู้เป็นสหายฟัง สามารถทำให้อเจลกัสสะปะปริพพาชกเกิดความเลื่อมใส ได้ยอมละทิ้งลัทธิที่ตนเองนับถือมานาน ประกาศตนเป็นอุบาสก ภายหลังต่อมาได้ขอบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๒๓}

รังษี สุทนต์ ได้กล่าวถึงบทบาทของอุบาสกไว้ว่า การเผยแผ่หลักการพระพุทธศาสนา คือการเผยแผ่ประกาศหลักคำสอน ชักจูงประชาชนให้มานับถือน้อมนำหลักธรรมไปปฏิบัติเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน หรือเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง และเผยแผ่แสดงหลักการพระพุทธศาสนา ชี้แจงให้นักบวชลัทธิอื่น ได้ทราบ อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ก็มีหน้าที่ในเรื่องนี้เช่นกัน^{๒๔}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเกี่ยวกับเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๖.๑ รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชีวประวัติ และผลงานของจิตตคหบดีจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และตำราอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๖.๒ ศึกษา แปล และวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๖.๓ เรียบเรียง นำเสนอผลการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบชีวประวัติทั้งอดีตชาติ และปัจจุบันชาติของจิตตคหบดี

๑.๗.๒ ทำให้ทราบวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของจิตตคหบดี

๑.๗.๓ ทำให้ทราบบทบาท อุคมการณ์และวิธีการของจิตตคหบดี ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

^{๒๓}พระมหาถวิล เตชะคำ, “อุบาสกในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐.

^{๒๔}รังษี สุทนต์, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๗๕.

บทที่ ๒

ชีวประวัติของจิตตคหบดีอุบาสก

จิตตคหบดี เป็นบุคคลท่านหนึ่งที่มีบทบาทอันสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา ท่านเป็นกำลังอันสำคัญในการช่วยให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ช่วยเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ช่วยแก้ข้อสงสัยหรือการกล่าวให้ร้ายของลัทธิศาสนาอื่น จนเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับการยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้เป็นเลิศในด้านแสดงธรรมทางฝ่ายอุบาสก^๑

ในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยจะศึกษาชีวประวัติและบทบาทของจิตตคหบดี ผู้เป็นเอตทัคคะในด้านธรรมถัก ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สำคัญ บุคคลผู้มีปัญญา มีความรู้ความสามารถทางด้านแสดงธรรมนั้นต้องเป็นบุคคลผู้มีปัญญาดี ต้องสั่งสมคุณธรรมมาเป็นเวลาช้านาน ชิวประวัติของจิตตคหบดีจึงนำศึกษาค้นคว้าเพื่อนำมาเป็นแบบอย่างสำหรับพุทธศาสนิกชน ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

๒.๑ ชาติภูมิของจิตตคหบดี

๒.๑.๑ ชาติภูมิในอดีตชาติ

ในอดีตชาติครั้งศาสนาของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ จิตตคหบดีได้ถือกำเนิดในตระกูลของผู้มีสกุลเมืองหงสาวดีวันหนึ่งท่านได้ไปยังสำนักของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ เพื่อถวายทานและฟังธรรมเทศนาได้เห็นพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ทรงแต่งตั้งอุบาสกคนหนึ่งไว้ในเอตทัคคะในฐานะเป็นผู้เลิศในทางแสดงธรรม จึงได้สร้างกุศลกรรมอันยิ่งแล้วตั้งความปรารถนา เพื่อให้ได้ตำแหน่งเอตทัคคะในทางเป็นผู้เลิศด้านแสดงธรรมในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอนาคต^๒

จิตตคหบดีได้เวียนว่ายตายเกิดในเทวโลกและมนุษย์โลกอยู่ ๑ แสนกัป ครั้นในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากัสสปะ จิตตคหบดีได้ถือกำเนิดในตระกูลของนายพรานล่าเนื้อในวัยหนุ่มมาฆพผู้เกิดในตระกูลนายพราน ได้หาเลี้ยงชีพโดยการล่าเนื้อในป่า

^๑ อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๐/๓๑.

^๒ อ.จ.เอกก.อ. (ไทย) ๓๓/๖๑-๖๕.

อยู่มาวันหนึ่งขณะที่ท่านออกล่าสัตว์ได้พบพระภิกษุรูปหนึ่ง กำลังนั่งอยู่บนแผ่นดินหินที่เงื่อมผาของภูเขาอีกหนึ่ง ท่านเข้าใจว่าพระภิกษุรูปนั้นกำลังนั่งบำเพ็ญสมณธรรม จึงปรารถนาจะนำอาหารมาถวายพระภิกษุรูปนั้น จึงรีบเดินทางกลับไปที่บ้านเพื่อหุงข้าวและปิ้งเนื้อ เมื่อปิ้งเนื้อและหุงข้าวเสร็จแล้วได้นำอาหารใส่หม้อ ผูกปากหม้อไว้ด้วยใบไม้ ขณะที่จะนำอาหารไปถวายพระภิกษุระหว่างเดินทางได้พบพระภิกษุอีกสองรูปกำลังเดินบิณฑบาต จึงรับบาตรของท่านทั้งสองแล้วนิมนต์ให้ไปบ้านของตน เลี้ยงดูภิกษุทั้งสองรูป ส่วนตนเองได้นำอาหารไปถวายพระภิกษุที่ตนพบครั้งแรก ในระหว่างทางได้เลือกเก็บดอกไม้มาชนิดเพื่อนำไปถวายพร้อมอาหาร

เมื่อไปถึงสถานที่ที่พระภิกษุนั่งอยู่ และวางหม้อข้าวลงแล้วก็ได้อาราธนาขอให้พระภิกษุช่วยรับบิณฑบาต เมื่อก้าวจบก็รับบาตรมาใส่อาหารจนเต็ม แล้วยกบาตรพร้อมดอกไม้ต่างๆ ที่ตั้งใจเก็บมาเพื่อถวายพระภิกษุ เมื่อประเคนแล้วก็ยืนอยู่ในที่สมควร จากนั้นนายพรานหนุ่มตั้งความปรารถนาว่า ด้วยการบูชาด้วยดอกไม้พร้อมด้วยการถวายอาหารนี้ ย่อมทำให้จิตของข้าพเจ้าให้ยินดีฉันใด ขอเครื่องบรรณาการจำนวนนั้น ๆ จงมาถึงแก่ข้าพเจ้า และฝนดอกไม้หลากสิ่งตกลงมาในสถานที่ที่ข้าพเจ้าเกิดฉันนั้นเถิด^๓

ฝ่ายพระภิกษุรูปนั้นสังเกตเห็นอุปนิสัยของนายพรานจึงบอกกรรมฐาน^๔ ว่าด้วยอาการ ๓๒^๕ เป็นอารมณ์แก่นายพรานหนุ่ม นายพรานหนุ่มได้ทำบุญกุศลตลอดชีวิต เมื่อเขาสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเกิดในเทวโลก ปรากฏว่าสถานที่ที่เขาเกิดนั้นได้มีดอกไม้ทิพย์ตกลงมามากจนสูงถึงหัวเข่า ทั้งตัวเขาเป็นผู้มียศอันยิ่งกว่าเทวดาอื่น ๆ

จากการศึกษาประวัติของพุทธสาวกและพุทธสาวิกา ได้พบว่าผู้ที่จะได้รับแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะนั้น ทุกคนล้วนแต่ได้ตั้งความปรารถนาในสำนักของพระพุทธเจ้ามาแต่อดีตชาติ แล้วสร้างสมคุณความดี เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและมนุษย์เป็นเวลา ๑ แสนกัป^๖

^๓พ.ธ.อ.(ไทย) ๔๑/๒๕๖-๒๕๗.

^๔พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๐.

^๕ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๗/๒๑๓-๒๑๔.

^๖กัป , กัลป์ กาลกำหนด ระยะเวลา ยาวนาน เหลือเกิน ที่กำหนดว่าโลกคือสกลจักรวาล ประลัยครั้งหนึ่ง (ศาสนาฮินดูว่าเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม) ท่านให้เข้าใจด้วยอุปมาว่าเปรียบเหมือนมีภูเขาศิลาล้วน กว้าง ยาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำผ้าเนื้อละเอียดอย่างดีมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขานั้นจะสึกหรือสิ้นไป กัปหนึ่ง ยาวนานกว่านั้น กำหนดอายุของโลก กำหนดอายุเรียกเต็มว่า อายุกัป เช่นว่าอายุกัปของมนุษย์นี้ประมาณ ๑๐๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕.

นับจากศาสนาพระพุทธเจ้าโคดมย้อนไปในอดีต ๑ แสนกัป พระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เสด็จอุบัติในตระกูลกษัตริย์ในกรุงหงสาวดี พระบิดาพระนามว่าอานนท์ พระมารดาพระนามว่าสุชาดา พระองค์มีปราสาทที่พระบิดาโปรดสร้างให้เป็นที่ประทับ ๓ หลัง คือ ปราสาทนารี ปราสาทพาหนะ ปราสาทยศวดี มีพระมเหสีพระนามว่าวาสุลัตตาทวี มีพระโอรสพระนามว่าอุตตระ มีพระสนมณารีกำนัลใน ๔ หมื่น ๓ พันนาง ทรงครองขรवासวีสัยอยู่ ๑ หมื่นปี เสด็จออกผนวชโดยประทับยศวดีปราสาทเป็นราชยานเสด็จออก ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ วัน จึงสำเร็จพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ต้นสาละ (ต้นช้าน้ำ) หรือต้นสาละ (มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า Dipterocarpus Indecus หรือ Pinus longifolia)

ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระพระองค์นี้ พระพุทธเจ้าโคดมของเราทั้งหลายได้เสด็จอุบัติเป็นเจ้าผู้ครองรัฐ ๆ หนึ่ง มีพระนามว่าชฎิล มีทรัพย์สมบัติหลายร้อยโกฏิ ได้ถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์มีพระปทุมุตตรพุทธเจ้าเป็นประธานตลอดพรรษา ในวันออกพรรษา ได้ถวายไตรจีวรอย่างดี ได้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะจนตลอดชีวิต ในเวลาสิ้นสุดการถวายทานพระพุทธเจ้าปทุมุตตระทรงอนุโมทนาแล้วทรงพยากรณ์ว่า นับจากนี้ไปอีก ๑ แสนกัป เจ้าผู้ครองรัฐพระนามว่าชฎิลนี้จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมในโลก จักตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ต้นอัสติถตพฤกษ์ พระองค์จักมีพระมารดาพระนามว่าสิริมหามายา มีพระบิดาพระนามว่าสุทโชนะ จักมีพระโกลิตเถระและพระอุปติสเถระเป็นคู่อัครสาวก จักมีพระอานนทเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก จักมีพระอุบลวรรณาเถรีและพระเขมาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา จักมีจิตตอุบาสิกและหัตถอุบาสิกเป็นคู่อัครอุบาสิก จักมีนันทมาตาอุบาสิกา และอุตตราอุบาสิกา^๑ เป็นคู่อัครอุบาสิกา พระองค์จักมีพระชนมายุประมาณ ๑๐๐ ปี

มนุษย์และเทวดาทั้งหลายได้ฟังพระพุทธเจ้าปทุมุตตระทรงพยากรณ์ว่า เจ้าผู้ครองรัฐพระนามว่าชฎิลนี้เป็นหน่อพุทธางกูร ก็พากันโห่ร้องปรบมือแสดงความยินดีปราโมทย์กันถ้วนหน้า ประคองอัญชลินมัสการกล่าวว่า “ถ้าพวกเราพลาดจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระนี้แล้วไซ้ ในอนาคตพวกเราก็จักพบท่านผู้ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า”^๒

^๑อุตตราอุบาสิกา คือ ขุชชุตตราอุบาสิกาตนเอง หมายถึง นางอุตตราผู้เป็นนอญ อญ.ทก.อ.(ไทย) ๓๓/๑๐๑.

^๒ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๒๗๖-๒๘๖ , ขุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๕/๒/๔๖๔-๔๗๕.

จากการศึกษาพบว่าพระพุทธเจ้าโคดมเคยได้รับการพยากรณ์ว่า “จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า” จากพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ จิตตคหบดีก็ได้เคยเกิดเป็นบุตรผู้มีสกุลในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ได้ตั้งความปรารถนาตำแหน่งเอกทัตตะความเป็นเลิศในด้านธรรมกถึกในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอนาคต ในสำนักพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ จิตตคหบดีได้พบกับพระโพธิสัตว์และทราบว่าพระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม เมื่อท่านได้เห็นพระพุทธเจ้าปทุมุตตระแต่งตั้งอุบาสกผู้หนึ่งเป็นธรรมกถึก ท่านจึงตั้งความปรารถนาเกิดเป็นอุบาสกผู้เป็นเลิศทางด้านแสดงธรรมในศาสนาของพระองค์

๒.๑.๒ ชาตีกุมิในปัจจุบันชาติ

จิตตคหบดีได้ท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลกเป็นเวลา ๑ พุทธันตร แล้วได้มาเกิดในตระกูลเศรษฐี ณ เมืองมัจฉิกาสัมภในแคว้นมคธ และด้วยบุญกรรมอันได้ตั้งจิตไว้ขณะถวายอาหารและดอกไม้แก่พระเถระในอดีตชาติ ในเวลาที่เขาเกิดจึงได้มีฝนดอกไม้ตกลงมาทั่วทั้งพระนครสูงประมาณถึงเขา ทำให้บ้านเมืองทั่วไปวิจิตรตระการตาไปด้วยดอกไม้หลากสี บิณฑบาตของท่านจึงได้ตั้งชื่อให้ว่า จิตตกุมาร^๕

เมื่อจิตตกุมารเติบโตขึ้นก็ได้มีคู่ครอง และช่วยดำเนินกิจการงานแทนบิดา ครั้นบิดาล่วงลับไปแล้วท่านก็ได้ตำแหน่งเศรษฐีสืบต่อจากบิดา อันเป็นประเพณีของการสืบสกุลของเศรษฐีอินเดียในสมัยโบราณ ซึ่งประเพณีมีว่า เศรษฐีที่มีบุตร ก็ให้บุตรเป็นผู้รับมรดกต่อไปเมื่อหัวหน้าครอบครัวถึงแก่กรรมลง การงานในครอบครัวจะดำเนินต่อไปเหมือนเมื่อก่อนตาย ภายใต้การบริหารของบุตรชายคนโต ถ้าจะมีการแบ่งสมบัติกันบุตรชายของผู้ตายจะได้รับส่วนแบ่งของที่ดินเท่ากันทุกคน เว้นแต่บุตรชายคนหัวปีจะได้มากกว่าคนอื่นเป็นพิเศษ สมบัติส่วนตัวโดยเฉพาะของผู้ตายก็จะนำออกแบ่งคนละเท่า ๆ กันอีกส่วนหนึ่งต่างหาก

เมื่อจิตตคหบดีได้รับตำแหน่งเศรษฐีแล้ว อยู่มาวันหนึ่งท่านได้เห็นพระมหานามเถระ ซึ่งเป็นหนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์^๖ ได้จาริกมาสู่เมืองมัจฉิกาสัมภ จิตตคหบดีได้เห็นอริยาบถของพระมหานามเถระขณะบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใส จึงได้นิมนต์และขอรับบาตรแล้วนิมนต์ท่านไปสู่บ้านของตนพร้อมถวายอาหาร

^๕ อก.เอกก.อ.(ไทย) ๑/๒/๖๒-๖๓.

^๖ ปัญจวัคคีย์ พระพวก ๕ คือ อัญญาโกณฑัญญะ วัปปะ กัททิยะ มหานาม อัสสชิ เป็นพระอรหันตสาวกรุ่นแรกของพระพุทธเจ้า พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๔ .

เมื่อพระมหานามเถระฉันเสร็จแล้วท่านได้พิจารณาเห็นอุปนิสัยของจิตตกหบดี จึงได้แสดงธรรมะ เรื่อง อายุตนะ ๖ ประการ^{๑๑} พระมหานามเถระเมื่อแสดงธรรมเทศนาจำแนกแยกแยะอายุตนะจบลง จิตตกหบดีก็บรรลुพระโศคาปัตติผล^{๑๒} เป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงบุคคลผู้บรรลุโศคาบันไว้ว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างหนักแน่นในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ เมื่อปรารถนาที่จะพึงพยากรณ์ตนเองได้ว่า เรามีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์เดรัจฉานสิ้นแล้ว เราเป็นโศคาบันมีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ มีการตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า^{๑๓}

๒.๒ การบรรลุธรรมของจิตตกหบดี

ในครั้งที่พระมหานามเถระได้เดินทางไปยังเมืองมัจฉิกาสน์ จิตตกหบดีได้เห็นกริยาอันน่าเลื่อมใสขณะบิณฑบาตของพระมหานามเถระ ท่านจึงได้นิมนต์พระมหานามเถระไปฉันภัตตาหารที่บ้าน เมื่อพระเถระฉันภัตตาหารเสร็จแล้วได้แสดงธรรมเทศนาโดยจำแนกแยกแยะธรรมเกี่ยวกับอายุตนะ ๖ ประการให้จิตตกหบดีฟัง เมื่อจิตตกหบดีฟังแล้วได้เกิดธรรมจักขุบรรลุโศคาปัตติผล สำเร็จเป็นพระโศคาบัน ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๓ ประการ คือ

๑. สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน
๒. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย
๓. สิลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต

^{๑๑}อายุตนะที่ต่อ เครื่องติดต่อ แคนต่อความรู้ เครื่องรู้ และสิ่งที่รู้ เช่นตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่รู้ เป็นต้น จัดเป็น ๒ ประเภท คือ อายุตนะภายใน ๖ อายุตนะภายนอก ๖ อายุตนะภายนอก เครื่องต่อภายนอก สิ่งที่ถูกรู้มี ๖ คือ ๑. รูป รูป ๒. สัททะ เสียง ๓. คันธะ กลิ่น ๔. รส รส ๕. โภภุชัพพะ สิ่งต้องกาย ๖. ัมมมะ ธรรมารมณ์ คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจ หรือสิ่งที่ใจรู้ : อารมณ์ ๖ ที่เรียกว่า อายุตนะภายใน เครื่องต่อภายใน เครื่องรับรู้มี ๖ คือ ๑. จักขุ ตา ๒. โสต หู ๓. จ्ञาน จมูก ๔. ชิวหา ลิ้น ๕. กาย กาย ๖. มโน ใจ ; อินทรีย์ ๖ ก็เรียก ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖.

^{๑๒}โศคาปัตติผล คือ ผลของการเข้าถึงกระแส คำว่าโศคา แปลว่า กระแส หมายถึง กระแสที่จะไปถึงพระนิพพาน หรือนำไปสู่พระนิพพาน โศคาปัตติ แปลว่า การบรรลุถึงกระแสที่จะนำไปสู่พระนิพพาน หมายถึง การได้ปฐมมรรค คือ โศคาปัตติมรรค (โศโต นาม อริยโศโต ปุริมปทโลเปเน ดสุส อาทิโต สพุพปฐมัม ปชชนั โศคาปัตติปฐมมคคปฏิลาโก) ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๑๑/๒๕๗.

^{๑๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๕/๑๐๐-๑๐๑.

จากการศึกษาชีวประวัติของอริยสาวกในพระพุทธศาสนา ผู้บรรลุนิพพานทุกท่านจะประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และจิตตกหนักเมื่อได้บรรลุโสดาบันแล้วท่านได้ประกาศตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ คุณสมบัติของอุบาสก^{๑๔}

จากการศึกษาชีวประวัติของอริยสาวกในพระพุทธศาสนานั้นผู้บรรลุนิพพานทุกท่านจะประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ซึ่งจิตตกหนักก็เช่นกันเมื่อท่านได้บรรลุโสดาบันแล้วท่านได้ประกาศตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา

ลักษณะของอุบาสกในอรรถกถาได้กล่าวไว้ ๒ ลักษณะ คือ

(ก) อุบาสก หมายถึง ผู้เข้านั่งใกล้พระรัตนตรัย โดยประกาศนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ดังข้อความว่า “ผู้เป็นอุบาสก คือคฤหัสถ์ที่เป็นผู้ที่ถึงสรณะสาม”^{๑๕}

(ข) อุบาสก หมายถึง ผู้เป็นศิษย์รับใช้พระรัตนตรัย ดังข้อความว่า “ชีวิตของข้าพระพุทธองค์ยังเป็นอยู่ตราบใด ขอพระองค์โปรดทรงจำ(ทรงทราบ)ข้าพระองค์นั้นเถิดว่าเข้าถึงแล้ว ไม่มีผู้อื่นเป็นศาสดาถึงสรณะด้วยสรณคมน์ทั้งสามเป็นอุบาสกผู้เป็นศิษย์รับใช้”^{๑๖}

อุบาสก นอกจากจะประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยแล้วยังมีคุณธรรมสำคัญประจำใจทำให้เป็นอุบาสกได้สมบูรณ์ แบ่งเป็น ๕ บ้าง ๗ บ้าง ๑๐ ประการบ้าง ที่แบ่ง ๕ คือ

(๑) มีศรัทธา คือ มีความเชื่อ หมายถึงเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อในเรื่องกรรม เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของของตน จะได้รับผลแห่งกรรมนั้น

(๒) มีศีล คือ มีความประพฤติทางกาย ทางวาจาที่เรียบร้อย เป็นไปเพื่อให้ได้สมาธิและปัญญา

ศีลที่อุบาสกจะต้องปฏิบัติ คือ ศีล ๕ ศีล ๘ แต่ถ้าประสงค์จะปฏิบัติให้เคร่งครัดก็สามารถปฏิบัติศีล ๑๐ ได้

^{๑๔} สมัยพุทธกาล อุบาสกผู้ที่มีอุบาสก ๕๐๐ คน เป็นบริวารมี ๗ ท่าน คือ ชัมมทินนอุบาสก วิสาขอุบาสก อุคคอุบาสก จิตตกหนัก หัตถกราชกุมาร จูพอนาถบิณฑิกอุบาสก มหาอนาถบิณฑิกอุบาสก (อนาถบิณฑิกเศรษฐี) สี่.สพ. (ไทย), ม.อ. (ไทย) ๓๑/๓๘๕.

^{๑๕} อ.จ.ท.อ. (บาลี) ๒/๒๔, อ.จ.ท.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๓๓.

^{๑๖} ที.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๑๒-๒๑๓, ที.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๕๓.

(๓) ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล คือ ไม่เชื่อเรื่องมงคลต่าง ๆ ที่ไม่มีมูลความจริง แต่มีความเชื่อในเรื่องกรรม คือ มุ่งหวังผลจากการกระทำ และการงาน มิใช่จากโชคกลางและสิ่งที่ดีขึ้นกันว่าเป็นของขลังและศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งจะเป็ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความมั่งงายและกลายเป็นความหลงได้ในที่สุด

(๔) ไม่แสวงหาทักษิณายบุคคลภายนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตแห่งบุญภายนอกหลักพระพุทธศาสนา ที่ผู้อื่นต่างศาสนากระทำกัน เช่น การบนบานศาลกล่าวขอพรจากเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่เข้าใจว่าเป็นที่พึ่งได้ แต่จะต้องมีความยึดมั่นในหลักความเชื่อในศาสนาพุทธเท่านั้น โดยการยึดหลักของกาลามสูตรกังขานิยฐาน ๑๐^{๑๑} ในกาลามสูตรนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแก่ชนเผ่ากาลามะ ชาวเกสบุตรตนิคม พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงวิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัยหรือหลักความเชื่อ มีอยู่ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
- (๒) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
- (๓) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
- (๔) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำรา หรือคัมภีร์
- (๕) อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรก
- (๖) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান
- (๗) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล
- (๘) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
- (๙) อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
- (๑๐) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

ต่อเมื่อตนเองได้รู้และเข้าใจด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ แล้วจึงควรละหรือปฏิบัติตามนั้น

(๕) ให้การสนับสนุนอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา คือ ให้การสนับสนุนทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้น หมายถึงให้ความสำคัญเป็นขั้นต้น ๆ คือมีความขวนขวายที่จะให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เสมอไม่ขาด เพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองและความมั่นคงของพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

^{๑๑} อ.จ.ต.ก.(ไทย), ๒๐/๕๐๕/๒๔๑.

อุบาสกผู้ประกอบธรรม ๕ นี้ท่านเรียกว่า อุบาสกรัตน หรืออุบาสกแก้ว มีความประพฤติดีงามมีคุณธรรมประจำใจเสมอ^{๑๘} คุณธรรมนั้นมีอยู่ ๗ ประการ คือ

- (๑) ไม่ขาดการเชื่อมเยือนพบปะพระภิกษุ
- (๒) ไม่ละเลยการฟังธรรม
- (๓) ศึกษาในอริสัจ คือ ฝึกรวมตนให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติรักษาให้สูงขึ้น
- (๔) มีความเลื่อมใสในพระภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็น เถระ นวกะ และมัชฌิมะ
- (๕) ไม่ฟังธรรมด้วยตั้งใจจะคอยจ้องจับผิดหาช่องที่จะติเตียน
- (๖) ไม่แสวงหาทักษิณายบุคคลนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลัก

พระพุทธศาสนา

(๗) ให้การสนับสนุนพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น คือ เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา

อุบาสกผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๗ ประการนี้ เรียกว่า สัมปทาอุบาสก^{๑๙} คือเป็นผู้มีธรรมดังกล่าวมาครบบริบูรณ์ มิลินทปัญหา^{๒๐} ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของอุบาสกประกอบด้วยคุณธรรม ๑๐ ประการ คือ

- (๑) เป็นผู้มีความสุข มีทุกข์ร่วมกับภิกษุสงฆ์
- (๒) ระวังรักษาความประพฤติทางกายและวาจาไว้เป็นอย่างดี
- (๓) ยึดหลักธรรมาธิปไตย คือ ถือธรรมเป็นใหญ่
- (๔) ยินดีในการเสียสละ แจกจ่าย ให้ทานตามความเหมาะสมกับกำลังของตน
- (๕) พยายามแสวงหาความรู้ และเรียนรู้คำสอนของพระพุทธเจ้า
- (๖) เป็นสัมมาทิฐุ มีความเห็นที่ถูกต้อง
- (๗) ไม่ถือมงคลตื่นข่าว
- (๘) ถึงแม้จะต้องเสียชีวิตก็ไม่ยอมเปลี่ยนใจไปนับถือศาสนา และศาสดาองค์อื่น
- (๙) มีความชื่นชมยินดีในการสมัครสมานสามัคคี และสนับสนุนความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ
- (๑๐) ไม่ประพฤติปฏิบัติในพระศาสนาด้วยการล่อลวง เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า

^{๑๘} อ.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๑๓๕/๑๕๕ , อ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๕/๒๕๓.

^{๑๙} อ.สตุตถก.(บาลี) ๒๓/๒๕/๒๓,๓๐-๓๑/๒๔ , อ.สตุตถก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๔๔-๔๖.

^{๒๐} มิลินท.(บาลี) ๑๐๗-๑๐๘.

พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะด้วยความจริงใจ^{๒๐}

ท่านจิตตคหบดี เป็นผู้ที่มียุบาสกที่เป็นอริยสาวก ๕๐๐ คนห้อมล้อมย่อมเป็นการแสดงว่าอุบาสกเหล่านี้ได้ถูกอบรมขัดเกลาจิตใจจนบรรลุโศคาปฏิบัติผล ย่อมจะต้องประกอบด้วยคุณธรรม ๕ ประการ คือ

(๑) ศรัทธา ให้เป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ยึดมั่นด้วยปัญญาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นสัมมาสัมพุทธะ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นนักรู้คนที่ยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เป็นพระผู้ทรงพระเจริญ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระธรรมว่า ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะเห็นชัดด้วยตนเอง โดยไม่จำกัดกาลเวลาควรน้อมเข้ามาใส่ตัว วิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระสงฆ์ ว่าสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร เป็นผู้ควรแก่สักการะที่เขานำมาถวาย เป็นผู้ควรสักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขากุทิสบูชา เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เป็นผู้ประกอบด้วยศีลทั้งหลาย ที่อริยชนชื่นชม ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท วิญญูชนสรรเสริญ ไม่มีอะไรเคลือบแฝง และชักชวนให้ผู้อื่นมีศรัทธา

(๒) ศีล มีความประพฤติทั้งทางกาย วาจา มีการเลี้ยงชีพสุจริต เป็นที่พอใจของอริยชน ไม่เป็นโทษของคณา ชัดเกลากิเลส และชักชวนให้ผู้อื่นมีศีล

(๓) สุตตะ คือ ได้เรียนรู้ธรรม รู้จักอารยธรรม เป็นผู้มีการศึกษา

(๔) จาคะ อยู่ครองเรือนด้วยใจที่ปราศจากความตระหนี่ ยินดีในการสละ การให้การเจือจานแบ่งปัน และชักชวนให้ผู้อื่นมีจาคะ

(๕) ปัญญา คือ รู้ชัดในอริยสัจ ๔ มองเห็นปฏิจสมุปบาท เข้าใจไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา เป็นอย่างดี จนสามารถสลัดมิจฉาทิฐิทั้งหลายได้สิ้นเชิง และสามารถละสังโยชน์ ๕ ได้ คือ

(๑) สักกายทิฐิ เห็นว่าเป็นตัวตน เช่น เห็นรูป ,เวทนา ,วิญญูณ เป็นตัวตน

(๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ไม่แน่ใจ เช่น เรื่องตายแล้วเกิดมีจริงไหม ชาตินี้หน้ามีจริงไหม

^{๒๐}มิลินท.(บาลี) ๑๐๗-๑๐๘.

(๓) สิลัพพตปริมาส ความถ้อยมั่นในศีลพรตผิด ๆ

(๔) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ตีใจในกามคุณ ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส

(๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ หงุดหงิดขัดเคือง

การที่อุบาสกมีคุณธรรมประจำตัวที่ประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๕ แล้ว อุบาสกยังมีภาระหน้าที่ในการปฏิบัติต่อสังคมที่เรียกว่า สังคหวัตถุ^{๒๒} ๔ คือ

(๑) ทาน คือ การให้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงการให้ การบริจาค การบูชา การสงเคราะห์ การอนุเคราะห์ การรับรองไว้อย่างละ ๒ คือ

(ก) การให้ การสละทรัพย์สินสิ่งของ การบูชาด้วยสิ่งของ การสงเคราะห์ การอนุเคราะห์ด้วยสิ่งของ การรับรองด้วยสิ่งของ เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น

(ข) การให้ การบริจาคธรรม การบูชาด้วยธรรม การสงเคราะห์ การอนุเคราะห์ด้วยธรรม การรับรองด้วยธรรม^{๒๓}

(๒) ปิยวาจา กล่าวคำที่สุภาพไพเราะและคำที่ควรกล่าว

(๓) อัตถจริยา การบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม

(๔) สมานัตตตา วางตนเสมอต้นเสมอปลาย

อุบาสกเป็นผู้มีคุณธรรมและประพฤติกิริยาก็ยังเป็นอุบาสกผู้เป็นเสขะบุคคล ซึ่งต้องศึกษาหลักธรรมเพื่อขัดเกลากิเลส จนกว่าจะได้บรรลุมรรคผล

ในครั้งที่พระมหานามเถระได้แสดงธรรมเทศนาโดยจำแนกแยกแยะธรรมเกี่ยวกับอายตนะ ๖ ประการให้จิตตกหอบดีฟังจนท่านได้เกิดธรรมจักขุบรรลุนิโศดาปัตติผลเป็นพระโศดาบันลະสังโยชนได้ ๑ ประการ

๒.๒.๒ จิตตกหอบดีบรรลุนิโศดาปัตติผล

ในเวลาต่อมาพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะอัครสาวกทั้ง ๒ องค์ได้ทราบถึงคุณความดีต่าง ๆ ของจิตตกหอบดี ท่านทั้ง ๒ มีความประสงค์จะสงเคราะห์จิตตกหอบดีจึงพร้อมด้วยพระเถระหลายรูป คือ พระมหากัจจายนเถระ พระมหาโกฏิฐิตเถระ พระเรวัตเถระ พระอุบาลีเถระ พระอานนทเถระ พระราหุลเถระ พร้อมทั้งพระภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ได้พากันไปแคว้นกาสิและเดินทางไปเมืองมัจฉิกาस्थั

^{๒๒} ๑. จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗ , ๒๕๖/๒๗๖, ๑. จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑.

^{๒๓} ๑. จตุกก.(บาลี) ๒๐/๑๔๒-๑๕๒/๘๗-๘๘ , ๑. จตุกก.(ไทย) ๒๐/๑๔๒-๑๕๒.

ฝ่ายจิตตกหบดีเมื่อทราบข่าวการมาของพระมหาเถระและภิกษุสงฆ์ จึงออกไปต้อนรับ และนิมนต์พระมหานามเถระและพระภิกษุสงฆ์เข้าไปในวิหารที่ตนสร้างถวายไว้ โดยได้จัดเครื่องสักการะมากมายถวายแก่พระอัครสาวกและพระภิกษุเหล่านั้น จากนั้นได้อาราธนาพระสารีบุตรเถระแสดงธรรมเทศนา พระเถระจึงได้แสดงธรรม เรื่อง สังขาร จิตตกหบดีเมื่อได้ฟังธรรมนั้นแล้วพิจารณาเห็นสังขารที่ได้เคยถูกบีบครั้งมาในชาติก่อน ทำให้บรรลุนาคามิผล^{๒๔}

๒.๒.๓ คุณสมบัติของพระอนาคามี

จิตตกหบดีเป็นบุคคลที่เป็นมาตรฐานหรือบรรทัดฐานของอุบาสกผู้มีศรัทธาในพระรัตนตรัย ท่านมีอาชีพเป็นพ่อค้ามีตำแหน่งเป็นเศรษฐีแห่งเมืองมัจฉิกาณคณ์ มีภารกิจในด้าน การประกอบอาชีพและด้านสังคม ตลอดจนการปกครองดูแลบริวาร แต่ท่านยังสามารถบริหารเวลา ศึกษาหาความรู้ อบรมปัญญาและเผยแผ่หลักธรรมอยู่เป็นนิจ เมื่อพระสารีบุตรเถระได้ทราบถึง กิตติศัพท์ คุณธรรมของจิตตกหบดีจึงได้เดินทางพร้อมด้วยเหล่าเถระไปโปรด เมื่อจิตตกหบดีได้ ฟังธรรมของพระเถระแล้วได้บรรลุคุณธรรมเป็นอริยบุคคลชั้นพระอนาคามี^{๒๕}

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพระอนาคามีไว้ในอานาปานัสสติสูตรว่า...ในภิกษุสงฆ์นี้มีภิกษุ ผู้เป็นอนาคามี เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ จะเกิดเป็นโอปปาติกะ^{๒๖} จะปรินิพพานในโลกลี้ๆ ไม่กลับมาจากโลกลี้ๆอีกเป็นธรรมดา^{๒๗} และพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงสังโยชน์ไว้ในสังโยชน์สูตร^{๒๘} ว่า

สังโยชน์ หมายถึง ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับกองทุกข์ ๑๐ ประการ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ และอุทฺธัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ ประการ

โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นของตัวตน
- (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย

^{๒๔}วิ.จ. (ไทย) ๖/๓๓/๖๕ , พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๔๗.

^{๒๕}พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๔๗.

^{๒๖}โอปปาติกะ หมายถึง สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ(ตาย)ก็หายวับไปไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดา และสัตว์นรก เป็นต้น ที.สี.อ. (ไทย) ๑๗๑/๑๔๕.

^{๒๗}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๔/๑๘๓.

^{๒๘}อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

(๓) สิ้นพตปรามาส ความถ่อมมันศีลพรต

(๔) กามฉันทะ ความพอใจในกาม

(๕) พยาบาท ความคิดร้าย

อุทัมภกคิยสังโยชน์ ๕ ประการ ได้แก่

(๑) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน

(๒) อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน

(๓) มานะ ความถือตัว

(๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

(๕) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง

ในนิฎฐังคตสูตร^{๒๕} พระพุทธองค์ได้กล่าวถึงบุคคลที่มีความเชื่อมั่นในพระองค์ที่มีความสำเร็จในโลกนี้ อันหมายถึงปรินิพพานในปัจจุบัน มีบุคคลอยู่ ๕ จำพวก ได้แก่

(๑) พระสັตตักขัตตปุรมโสคาบัน (๒) พระโกลังโกลโสคาบัน

(๓) พระเอกพีชีโสคาบัน (๔) พระสกทาคามี

(๕) พระอรหันต์ในปัจจุบัน

และมีบุคคล ๕ จำพวก เมื่อละโลกนี้แล้วจึงมีความสำเร็จสามารถปรินิพพาน ได้แก่

(๑) พระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี

(๒) พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี

(๓) พระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี

(๔) พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี

(๕) พระอนาคามีผู้อุทังโสตอกนิฎฐคามิ

ในทุติยสิกขาสูตร^{๓๐} ได้กล่าวถึงผู้ที่บรรลุพระอนาคามีไว้ สรุปได้ว่าต้องเป็นผู้อบรมตนอยู่ในสิกขา ๓ ประการ อันได้แก่ มีศีลและสมาธิที่บริบูรณ์ อบรมตนอยู่ในปัญญาพอประมาณ และเมื่อละโลกนี้ไปแล้วจึงมีความสำเร็จ หมายถึง เข้าถึงพรหมโลกชั้นสุทธาวาส แล้วจึงปรินิพพาน^{๓๑}

^{๒๕} อ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๓/๑๔๐.

^{๓๐} อ.ตัก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๔-๓๑๖.

^{๓๑} อ.ทสก.อ.(ไทย) ๓/๖๓-๖๔/๓๕๓.

จากข้อความดังกล่าวผู้วิจัยเห็นว่าผู้ที่เป็นพระอนาคามี เป็นผู้มีการประพฤติปฏิบัติตน อยู่ในศีลและสมาธิที่บริบูรณ์ และมีปัญญาพอประมาณ ทำให้ละโอรัมภาคียสังโยชน์ (สังโยชน์ เบื้องต่ำ) ๕ ประการ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวตน วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย สัตถ์พตปรามาส ความถือมั่นศีลพต กามฉันทะ ความพอใจในกาม พยาบาท ความคิดร้าย แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท โดยมีการประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลและสมาธิที่บริบูรณ์ และมีปัญญาพอประมาณ และเมื่อตายจากโลกนี้ไปเกิดเป็นพรหมทันทีในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส และเข้าสู่ ปรีนิพพานในภพนั้น โดยไม่ต้องกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก

พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงที่อยู่ของผู้ที่เป็นพระอนาคามี เมื่อตายจากโลกมนุษย์ จะไปเกิดเป็นพรหมในสุทธาวาส (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธ์) มี ๕ ชั้น คือ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา^{๓๒} และพระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงภพของพระอนาคามีประเภทต่างๆไว้ว่า^{๓๓}

๑. อุทซังโสโตอกนิฏฐคามิ หมายถึง พระอนาคามีผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่ อกนิฏฐภพ คือเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง แล้วก็จะเลื่อนต่อไปจนถึงอกนิฏฐภพแล้วจึงไป ปรีนิพพานในภพนั้น

๒. สสังขารปรีนิพายิ หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง แล้ว ปรีนิพพาน โดยต้องใช้ความเพียรมาก

๓. อสังขารปรีนิพายิ หมายถึง พระอนาคามีผู้มีปรีนิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

๔. อุปหัจจปรีนิพายิ หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว จวนจะถึงปรีนิพพาน คืออายุพ้นกึ่งแล้วจวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรีนิพพาน

๕. อันตรปรีนิพายิ หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรีนิพพานในระหว่าง คือเกิดในสุทธาวาส ภพใดภพหนึ่งแล้วอายุยังไม่ถึงกึ่งก็ปรีนิพพาน มี ๓ จำพวก คือ

พวกที่ ๑ เกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา ซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป แต่ก็บรรลुพระอรหันต์ใน วันที่เกิด ถ้าไม่บรรลुในวันที่เกิดได้ก็บรรลुไม่เกินภายใน ๑๐๐ กัป

พวกที่ ๒ เมื่อไม่สามารถบรรลุพระอรหันต์ในวันที่เกิดได้ก็บรรลุไม่เกินภายใน ๒๐๐ กัป

พวกที่ ๓ บรรลุพระอรหันต์ผลไม่เกินภายใน ๔๐๐ กัป

^{๓๒} อ.จ.ต.ก.อ.(ไทย) ๒/๘๓-๘๘/๒๔๒-๓.

^{๓๓} อ.จ.ต.ก.อ.(ไทย) ๒/๘๘/๒๔๒-๒๔๓.

อุปหัจจปรินิพพายี คือ ท่านผู้บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานสามารถเห็นแจ้งแทงตลอด พระจตุราริยสังเป็นครั้งที่ ๓ จนสำเร็จพระอนาคามีมรรค ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ ปราภฏสมาธิอินทรีย์เจริญแก่กล้ามีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่นๆ พระอนาคามีผู้นั้นเมื่อละสังขารแล้วก็จะไปอุบัติ ณ สุตตสีสุทธาวาสพรหมโลกอยู่จนสิ้นอายุ ๘,๐๐๐ มหากัป จึงจุติไปเกิด ณ ออกนิฏฐสุทธาวาสพรหมโลก ซึ่งมีอายุ ๑๖,๐๐๐ มหากัป แล้วจึงดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน^{๓๓}

อันตราปรินิพพายี คือ ท่านผู้บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน สามารถเห็นแจ้งแทงตลอด พระจตุราริยสังเป็นครั้งที่ ๓ จนสำเร็จพระอนาคามีมรรค ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปราภฏปัญญาอินทรีย์เจริญแก่กล้ามีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น พระอนาคามีผู้นั้นเมื่อละสังขารแล้วก็จะไปอุบัติ ณ ออกนิฏฐสุทธาวาสพรหมโลก ซึ่งมีอายุ ๑๖,๐๐๐ มหากัป แล้วจึงดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน^{๓๔}

พระอนาคามีบุคคล เป็นอริยบุคคลระดับที่ ๓ ในจำนวนพระอริยบุคคล ๔ ระดับ คือ

- (๑) พระโสดาบันอริยบุคคล
- (๒) พระสกิทาคามีอริยบุคคล
- (๓) พระอนาคามีอริยบุคคล
- (๔) พระอรหันตอริยบุคคล

อริยบุคคล ๓ กลุ่มแรกนั้น มีทั้งที่เป็น ภิกษุ ภิกษุณี ทั้งอุบาสก อุบาสิกา ดำเนินชีวิตที่ ดีงาม มีความเป็นอยู่โดยชอบด้วยศีลธรรม อยู่ท่ามกลางของสังคมชาวโลก มีชีวิตครอบครัวที่เป็นสุข บำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมและพระพุทธศาสนา ชีวิตประวัติของบุคคลเหล่านี้ควรนำมา ยึดถือเป็นแบบอย่างที่ดีงาม

๒.๒.๕ คุณธรรมของจิตตกหบดี

จากการศึกษาประวัติของจิตตกหบดี พบว่าจิตตกหบดีจัดเป็นบุคคลผู้เป็นแบบอย่าง ของบุคคลในพระพุทธศาสนา มีคุณธรรมหลัก ๔ ประการ คือ ทาน ศีล สมาธิ และปัญญา คุณธรรมของจิตตกหบดีอธิบายดังนี้

- (๑) ด้านทาน การให้ การแบ่งปัน จิตตกหบดีพอใจในการให้ทานแก่พระสงฆ์และ คนยากจนอนาถาอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนุบำรุงพระสงฆ์

^{๓๓} อ.จ.ต.อ.(ไทย) ๒/๘๘/๒๔๓.

^{๓๔} อ.จ.ต.อ.(ไทย) ๒/๘๘/๒๔๓.

ท่านได้สร้างวัดอัมพการามเป็นสังฆารามของสงฆ์ และนับแต่วันที่ท่านสร้างวัด ถวาย ประตูดวงวัดก็เปิดไว้สำหรับภิกษุผู้มาจากทิศานุทิศ อัมพการามเป็นวัดกว้างใหญ่ เห็นได้จากคราวที่พระสารีบุตรพร้อมด้วยพระมหาเถระและภิกษุสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป ได้เดินทางไปสงเคราะห์จิตตคหบดี และในครั้งนั้นท่านได้บรรลุอนาคามีผล

วัดอัมพการามมีพระสุธรรมเป็นเจ้าอาวาสและเป็นพระภิกษุผู้ฉันอาหารประจำอยู่ในตระกูลของจิตตคหบดี จิตตคหบดีจะเป็นผู้ถวายอาหารและทำนุบำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ ทุกวัน

ในครั้งที่จิตตคหบดีจะเดินทางไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านได้เตรียมสิ่งของทั้ง เครื่องอุปโภคและบริโภค อาทิ ข้าวสาร งบ น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และผ้าห่ม จำนวน ๕๐๐ เล่ม เกวียน พร้อมทั้งได้เชิญชวนภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ให้ร่วมเดินทางไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้นิมนต์ภิกษุที่มีความประสงค์จะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และให้แจ้งแก่ภิกษุณีและบอ กอุบาสกและพวกอุบาสิกาทั้งหลายให้ทราบโดยทั่วกัน

จิตตคหบดีเป็นคนโง่เขลาสุหนาทาน ถวายทานอย่างสม่ำเสมอจนได้รับการยกย่องจาก พระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส เป็นทายกกับปิยการถ เป็นอุปัฏฐากแก่สงฆ์

(๒) ค้านศีล จิตตคหบดีเป็นผู้มีศีลเพียบพร้อมทั้ง กาย วาจา และใจ ท่านเป็น พระอนาคามี เป็นผู้ละกิเลสตัณหาโยชน์เบื้องต่ำ(โอรัมภาคิยสังโยชน์)ได้ ๕^{๑๕} คือ

(๑) ตักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน เช่นเห็นรูป เป็นตน เห็นเวทนาเป็นตน เป็นต้น

(๒) วิจิกิจฉา ความลังเลไม่ตกลงใจ ความไม่แน่ใจ ความสงสัย ความเคลือบแคลง ในกุศลธรรมทั้งหลาย ความลังเลเป็นเหตุไม่แน่ใจในปฏิบัติเครื่องดำเนินของตน (ข้อ ๕ ในนิวรรณ์ ๕)

(๓) สิ้นพตปรามาส ความยึดถือว่าบุคคลจะบริสุทธีหลุดพ้นได้ด้วยศีล และวัตร (คือถือว่าเพียงประพฤติศีล และวัตรให้เคร่งครัดก็พอที่จะบริสุทธีหลุดพ้นได้ ไม่ต้องอาศัยสมาธิ และปัญญา ถือศีลและวัตรทิ้งมกายหรืออย่างมมกาย) ความถือศีลพรตโดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่าง มมกาย หรือโดยนิยามว่าลังว่าศักดิ์สิทธิ์ ไม่เข้าใจความหมายหรือความมุ่งหมายที่แท้จริง ความ เชื่อถือศักดิ์สิทธิ์ด้วยเข้าใจว่าจะมีได้ด้วยศีลหรือพรตอย่างนั้นอย่างนี้ล่วงธรรมคาวิสัย (ข้อ ๓ ใน สังโยชน์ ๑๐)

(๔) กามราคะ ความกำหนัดด้วยอำนาจ กิเลสกาม ความใคร่ในกาม

^{๑๕}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

(๕) ปฏิฆะ ความขัดใจ แค้นเคือง ความขึงเคียด ความกระทบกระทั่งแห่งจิต ได้แก่ ความที่จิตหงุดหงิดด้วยอำนาจโทสะ^{๔๐}

ในคราวที่จิตตกหอบได้เดินทางไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมทั้งผู้ติดตามจำนวนมาก ได้เกิดปรากฏการณ์อันน่าอัศจรรย์ขึ้น คือ ฝนดอกไม้ได้ตกลงมาถึงเข้า ภายหลังพระอานนท์ได้ทูลถามพระศาสดาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญสักการะนี้เกิดขึ้นแก่หอบดินนั้น แม่ผู้มาสู่สำนักของพระองค์เท่านั้นหรือ? หรือแม่ไปในที่อื่นก็เกิดขึ้นเหมือนกัน?”

พระศาสดาตรัสว่า “อานนท์ เมื่อจิตตกหอบได้มาสู่สำนักของเราก็ดี ไปในที่อื่นก็ดี สักการะย่อมเกิดขึ้นทั้งนั้น เพราะอุบาสกนี้เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส สมบูรณ์ด้วยศีล อุบาสกผู้เห็นปานนี้ย่อมไปประเทศใด ๆ ลากสักการะย่อมเกิดแก่เขาในประเทศนั้น ๆ ทีเดียว” แล้วจึงตรัสว่า “ผู้มีศรัทธาสมบูรณ์ด้วยศีล (ศีลสำหรับผู้ครองเรือน) เทียบพร้อมด้วยยศ (ยศของผู้ครองเรือน เป็นผู้มีอุบาสก ๕๐๐ คนเป็นบริวาร) และโกกะ (โกกะมี ๒ อย่าง คือ มีทรัพย์และข้าวเปลือก และอริยทรัพย์ ๗) จะไปประเทศใด ๆ ย่อมเป็นผู้อันเขาบูชาแล้วในประเทศนั้น ๆ ทีเดียว”^{๔๑}

จิตตกหอบเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ และมีกัลยาณธรรมอันดี ถ้าเขาจะตั้งความปรารถนาไว้เขาก็จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช^{๔๒} ในอนาคตกาล ความตั้งใจปรารถนาของเขามีศีลจักสำเร็จเพราะความปรารถนานั้นบริสุทธิ์ แสดงให้เห็นได้ว่าจิตตกหอบเป็นผู้มีศีลธรรมอยู่ตลอดเวลา และกระทำจนสามารถนำมาใช้ในการตั้งความปรารถนาให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชได้

(๓) ด้านสมาธิ จิตตกหอบได้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นไปตามอริยมรรค ดังที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้อย่างครบถ้วน เพราะนอกจากท่านจะมีคุณธรรม คือ ทาน ศีล ปัญญา แล้วท่านยังมีสมาธิอย่างมั่นคงอีกด้วย กล่าวคือ มีจิตมั่นคงแนบแน่นอยู่กับพระรัตนตรัยไม่เปลี่ยนแปลง เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ

^{๔๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๘๕.

^{๔๑}ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๓/๑๒๗, ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๑/๒๕๕-๒๕๖.

^{๔๒}จักรพรรดิราช คือ เป็นพระราชาราชราช ซึ่งเป็นพระราชายิ่งใหญ่กว่าราชาอื่น มีพระราชอาณาเขตที่ทรงปกครองกว้างขวาง คือ ประมาณว่ามีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขตของพระราชอาณาจักรปราบข้าศึกศัตรูด้วยธรรมะ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐.

ตามที่ได้กล่าวไว้ในกถาลีกาทีสูตร^{๔๓} ว่าด้วยกถาลีกคหบดี สุตตตอนาถบิณฑิกคหบดี จิตตคหบดี ชาวเมืองมัจฉิกาสังข์ หัตถคคหบดี เมืองอาพีวี เจ้าศากยะพระนามว่ามหานาม อุกคคหบดีชาวเมืองเวสาลี อุกคคคหบดี สุรธัมมพัฏฐคคหบดี หมอชีวกโกมารภัจ นกุลปีตาคคหบดี ตวกัณณิกคคหบดี บุรณคคหบดี อีสิตัตตคคหบดี สันธานคคหบดี วิชัยคคหบดี วัชชิมหิตคคหบดี เมณฑกคคหบดี วาเสฏฐอุบาสก อริฏฐอุบาสก สาหัตตอุบาสก

ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้เชื่อมั่นในตถาคต เห็นอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่ ธรรม ๖ ประการ คือ

๑. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
๒. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม
๓. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์
๔. มีอริยศีล
๕. มีอริยญาณ
๖. มีอริยวิมุตติ

จากการศึกษาพบว่าจิตตคคหบดีไม่เพียงเป็นผู้ที่มีสมาธิแน่วแน่ ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในธรรม ๖ ประการ ท่านยังเป็นผู้ที่มีสมาธิตั้งมั่นในการละธรรม ๖ ประการ เพื่อให้แจ้งญาณทัสสนะ (หยั่งรู้ธรรม) ที่ประเสริฐ อันสามารถ อันพิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์

ธรรม^{๔๔} ๖ ประการ ได้แก่

๑. ความหลงลืมสติ
๒. ความไม่มีสัมปชัญญะ
๓. ความไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์
๔. ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค
๕. การหลอกลวง
๖. การพูดป้อยอ

^{๔๓} อจ.ภก. (ไทย) ๒๒/๑๒๐-๑๓๕/๖๔๑-๖๔๒.

^{๔๔} อจ.ภก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๖๐-๖๐๑.

ครั้งหนึ่งจิตตกหบดีได้ข่าวจากสหายเก่าของตน ชื่อเจลกัสสปะ^{๔๕} เดินทางมาถึง ป่ามัจฉิกาสน์ ท่านจึงออกไปหาเจลกัสสปะและได้ทักทายปราศรัยสนทนาถึงสารทุกข์ต่าง ๆ จิตตกหบดีได้ถามเจลกัสสปะถึงการที่เขาได้บวชชฌีเปลี่ยมานานประมาณ ๓๐ ปี ได้บรรลุ ญาณทัสนะ^{๔๖} ซึ่งเป็นความรู้ความเห็นอันพิเศษของพระอริยเจ้าหรือธรรมะอันเป็นเครื่องอยู่อย่าง ผาสุกหรือไม่

อเจลกัสสปะได้ตอบจิตตกหบดีว่าตลอดระยะเวลา ๓๐ ปีที่ผ่านมาเขายังไม่พบธรรมะ อย่างยอดเยี่ยมของมนุษย์ ซึ่งเป็นความรู้ความเห็นอันพิเศษของพระอริยเจ้า หรือธรรมะอันเป็น เครื่องอยู่อย่างผาสุกก็ไม่พบเลย นอกจากประพฤติดัวเป็นคนเปลี่ย

จิตตกหบดีได้ทราบดังนี้จึงได้กล่าวสรรเสริญถึงพระธรรมของพระผู้มีพระภาคว่า เป็นสิ่งประเสริฐและน่าอัศจรรย์ ตลอดระยะเวลา ๓๐ ปีที่ผ่านมาแม้ตนเองจะเป็นฆราวาสแต่ก็ สามารถศึกษาพระธรรมและปฏิบัติธรรม จนมีความชำนาญในการเข้าปฐมฌาน^{๔๗} อันเป็นฌานที่ ปราศจากกามและอกุศลกรรมทั้งหลาย เมื่อความวิเวกเกิดขึ้นจึงทำให้เกิด วิตก^{๔๘} วิจารณ์^{๔๙} ปิติ^{๕๐} และสุข^{๕๑}

^{๔๕}อเจลกัสสปะ หมายถึง กัสสปนักบวชเปลี่ยกาย ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๕/๓๘๕-๓๘๖.

^{๔๖}ญาณทัสนะ การเห็น กล่าวคือการหยั่งรู้ การเห็นที่เป็นญาณอย่างต่ำสุด หมายถึง วิปัสสนา นอกนั้น ในที่หลายแห่ง หมายถึง ทิพพจักขุญาณบ้าง และในบางกรณี หมายถึง ผลญาณบ้าง ปัจจเวกขณญาณบ้าง สัพพัญญุตญาณ บ้างก็มี ทั้งนี้สุดแต่ข้อความแวดล้อมในที่นั้น ๆ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๔๔.

^{๔๗}ปฐมฌาน ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก(ความตรึก) วิจารณ์(ตรอง) ปิติ(ความอิ่มใจ) สุข(ความสบายใจ) เอกัคคตา(ความมีอารมณ์เป็นหนึ่ง) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๔๗.

^{๔๘}วิตก ความตรึก, ตรี การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ หรือปักจิตลงสู่อารมณ์ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๗๑.

^{๔๙}วิจารณ์ ความตรองหรือพิจารณาอารมณ์ การตามฝันอารมณ์ ข้อ ๒ ในองค์ฌาน ๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๗๒.

^{๕๐}ปิติ ความอิ่มใจ ความดีมีใจในใจมี ๕ คือ (๑) ขุททกاپิติ ปิติเล็กน้อยพองชนชั้นน้ำตาไหล (๒) ฌณิกापิติ ปิติชั่วขณะรู้สึกแปลบ ๆ คุงฟ้าแลบ (๓) เอกกนติกापิติ ปิติเป็นระลอกรู้สึกชู่ลงมา ๆ คุงคลื่นซัดฝั่ง (๔) อุพเพกापิติ ปิติโลดคลอຍให้ใจฟูตัวเบา หรืออุทานออกมา (๕) ฌณิกापิติ ปิติซาบซ่า เอิบอาบไปทั่วสรรพางค์เป็นของประกอบด้วย สมานิ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๗๑-๑๗๔.

^{๕๑}สุข ความสบาย ความสำราญ มี ๒ คือ กายิกสุข สุขทางกาย เจตสิกสุข สุขทางใจ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๔๓.

เมื่อเข้าทุติยฌาน^{๕๒} ก็จะปราศจากวิตกและวิจารณ์ เมื่อเข้าตติยฌาน^{๕๓} ก็ปราศจากปิติ และเมื่อเข้าจตุตถฌาน^{๕๔} ก็ปราศจากสุขและทุกข์ ความสามารถในการปฏิบัติธรรมของจิตตคหบดีนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ว่า จิตตคหบดีเป็นผู้ไม่มีสังโยชน์ที่จะทำให้กลับมาสู่โลกนี้อีกแล้ว

เมื่ออเจลกัสสปะได้ฟังแล้วจิตได้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงขอ บรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาค ต่อมาไม่นานอเจลกัสสปะได้ศึกษาและ ปฏิบัติพระธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๕๕}

(๔) ด้านปัญญา จากการศึกษาพบว่า อุบาสกสมัยพุทธกาล ไม่มีผู้ใดที่จะมีปัญหา เท่ากับจิตตคหบดี ท่านเป็นผู้ใฝ่ศึกษาหลักธรรมอยู่เป็นประจำ ท่านมักจะไปสนทนาธรรม ตอบ ปัญหาธรรมกับพระเถระในอัมพวาภูการาม และได้ตอบปัญหาธรรมกับนักบวชนอกศาสนา ซึ่ง แสดงให้เห็นถึงการมีความรู้ยิ่งในเรื่องธรรมะ จิตตคหบดีได้แสดงธรรมเผยแผ่ธรรม ซึ่งต่อมา พระพุทธองค์ได้ทรงแต่งตั้งให้เป็นธรรมกถึกฝ่ายอุบาสก

จิตตคหบดีเป็นผู้มีปัญญาและมีความเข้าใจในหลักธรรมเป็นอย่างดี ไม่เพียงท่าน สามารถบอกเล่าให้ผู้อื่นมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้วเข้ามาบวชเท่านั้น บางคราวท่าน ยังสามารถอธิบายปริศนาธรรมได้อย่างแจ่มแจ้งอีกด้วย

มีเรื่องว่าสมัยหนึ่งพระกามภูเถระพักอยู่ที่อัมพวาภูวัน ไกล่ราวป่ามัชฌิมาคันทน์ จิตตคหบดีได้เข้าไปหาพระกามภูเถระเพื่อสนทนา ในระหว่างสนทนานั้นพระกามภูได้ถาม จิตตคหบดีถึงปริศนาธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เธอจงดูธรรอันไม่มีโทษ มีหลังคาขาว มีเปลวเดียว ไม่มีทุกข์ แล่นไปถึงที่หมาย ตัดกระแสตัณหาขาดแล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องผูกพัน ซึ่ง เนื้อความโดยพิสดารแห่งธรรมะมีความหมายอย่างไร

จิตตคหบดีได้อธิบายปริศนาธรรมแห่งพุทธพจน์ว่า

คำว่า ไม่มีโทษ หมายถึง ศีลทั้งหลาย

คำว่า มีหลังคาขาว หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลส

^{๕๒} ทุติยฌาน ฌานที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๐.

^{๕๓} ตติยฌาน ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๘.

^{๕๔} จตุตถฌาน ฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘.

^{๕๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕/๓๘๕-๓๘๑.

คำว่า มีเพลาเดียว หมายถึง มีสติ ระลึกได้ หรือนึกได้

คำว่า เล่นไป หมายถึง การก้าวไปและการถอยกลับ

คำว่า รถ หมายถึง ร่างกายซึ่งประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เกิดจาก บิดามารดา เจริญเติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนม ไม่มีความเที่ยง ต้องลู่ไปได้ นวดเฟ้น มีการแตก ทำลายและกระจัดกระจายเป็นธรรมดา

ราคะ คือ ความกำหนัดยินดีในกาม

โทสะ คือ ความคิดประทุษร้าย

โมหะ คือ ความหลงทำให้เกิดทุกข์

ราคะ โทสะ โมหะ เหล่านี้ล้วนเป็นทุกข์ เป็นของที่พระภิกษุผู้เป็นชีนาสพ คือ ผู้ละอาสวะได้แล้ว ได้ตัดรากขาดแล้ว ได้ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปแล้ว เพราะฉะนั้นพระภิกษุผู้เป็นชีนาสพ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าผู้ไม่มีทุกข์

คำว่า เล่นไปถึงที่หมาย หมายถึง พระอรหันต์ คือ ผู้ไม่มีกิเลสเป็นข้าศึก

คำว่า กระแส หมายถึง ตัณหา คือ ความทะยานอยาก

ตัณหานั้นพระภิกษุผู้เป็นชีนาสพละได้แล้ว ได้ตัดรากขาดแล้ว ได้ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป เพราะฉะนั้นพระภิกษุผู้เป็นชีนาสพ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า ผู้ตัดกระแสตัณหาขาดแล้ว

ราคะ โทสะ โมหะ หมายถึง กิเลสเครื่องผูกพัน

กิเลสเครื่องผูกพันเหล่านี้อันพระภิกษุผู้เป็นชีนาสพได้ตัดรากแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปแล้ว เพราะฉะนั้นพระภิกษุผู้เป็นชีนาสพ จึงเป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องผูกพัน ตัดกระแสแห่งตัณหา มุ่งสู่จุดหมายคือพระนิพพาน

การอธิบายปริศนาธรรมของจิตตคหบดี ทำให้พระกามภูเถระกล่าวสรรเสริญชมเชย จิตตคหบดีว่า เป็นผู้มึปัญญาที่เป็นลาภอันประเสริฐ สามารถหยั่งลงในพระพุทธรูปที่ลึกลงได้^{๕๖}

^{๕๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๗/๓๘๐-๓๘๑.

๒.๒.๖ ตำแหน่งเอกทัคคะด้านเผยแผ่ธรรม

จิตตคหบดีเป็นเศรษฐีชาวเมืองมัจฉิกาสน์ แม่ท่านไม่ใช่เป็นบรรพชิต แต่ท่านมีความมั่นคงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จากการศึกษาชีวประวัติของท่านพบว่าเมื่อท่านได้บรรลุโสดาบันแล้ว จิตตคหบดีประพฤติปฏิบัติตนเป็นผู้เผยแผ่ธรรม นำปัญญาความรู้ในหลักธรรม คอยแนะนำสั่งสอนผู้ไม่รู้ธรรม จนทำให้เกิดความเข้าใจและเลื่อมใสศรัทธา บางท่านเมื่อเลื่อมใสแล้วได้เข้ามาบวชในพุทธศาสนา เช่น พระอิสิทัตตะเถระ^{๕๓} ซึ่งเป็นเพื่อนผู้ไม่เคยเห็นหน้าแม่ นักบวชในลัทธิตอื่น เช่น อเจลลกัสสปะ^{๕๔} เมื่อได้สนทนาธรรมกับจิตตคหบดีก็ได้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาเข้ามาบวชในพุทธศาสนา และได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในเวลาต่อมา ปัญญาความสามารถและคุณความดีของจิตตคหบดีในการเผยแผ่ธรรม และปกป้องพุทธศาสนาเป็นที่เลื่อมใสของพุทธบริษัท ๔ และเป็นที่ยำเกรงของนักบวชลัทธิตอื่น

พระพุทธเจ้าประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหารครั้งที่ทรงสถาปนาเหล่าอุบาสกไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ ทรงทำกาถาชื่อจิตตสังขุตให้เป็นอัฐุปัตติเหตุเกิดเรื่อง จึงทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งเอกทัคคะเป็นเลิศกว่าพวกอุบาสกผู้เป็นธรรมกถึก^{๕๕}

พุทธบริษัทที่จะได้รับแต่งตั้งไว้ในเอกทัคคะนั้นต้องเป็นผู้ที่ได้สั่งสม สร้างกุศล และตั้งความปรารถนามาในอดีตชาติและในปัจจุบันชาติ ต้องเป็นผู้มีคุณธรรม ๖ ประการ คือ

๑. มีความเลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
๒. มีความเลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหวในพระธรรม
๓. มีความเลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์
๔. มีอริยศีล
๕. มีอริยญาณ
๖. มีอริยวิมุตติ^{๖๐}

พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงการได้ตำแหน่งเอกทัคคะ ย่อมได้โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. โดยเหตุเกิดเรื่อง	๒. โดยการมาก่อน
๓. โดยเป็นผู้ชำระชำนานู	๔. โดยเป็นผู้ยิ่งด้วยคุณ

^{๕๓}ช.เถร.อ.(ไทย) ๑๘/๕๘๑/๓๐๕.

^{๕๔}ส.สพ.า(ไทย) ๑๘/๕๘๑/๓๐๕.

^{๕๕}อ.จ.เอกก.อ. ๓๓/๖๔.

^{๖๐}อ.จ.เอกก.อ.(ไทย) ๓๒/๒๔๖.

ในเหตุทั้ง ๔ ประการนั้นพระเถระบางรูปยอมได้ตำแหน่งเอกทัคคะด้วยเหตุอย่าง เดียว บางรูปได้เหตุสองอย่าง บางรูปได้ด้วยเหตุสามอย่าง บางรูปได้ด้วยเหตุสี่อย่าง^{๖๐}

จากการศึกษาตำแหน่งความเป็นเลิศด้านธรรมกถึกของจิตตคหบดี ผู้วิจัยพบว่าพระองค์ ทรงแต่งตั้งจิตตคหบดีให้เป็นเลิศด้านธรรมกถึก ด้วยเหตุสองอย่าง คือโดยเน้นผู้ชำนาญ ในการอธิบายหลักธรรมและเผยแผ่หลักธรรม และเป็นผู้ยังด้วยคุณในการปกป้องพระพุทธศาสนา และเผยแผ่ศาสนา

๒.๒.๗ ชีวิตในบั้นปลายของจิตตคหบดี

จิตตคหบดีได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการถวายปัจจัย ๔ เผยแผ่ธรรม นำพา มิตรสหายมาสู่พระพุทธศาสนา

ในช่วงบั้นปลายของชีวิตจิตตคหบดีได้ป่วยหนัก มีคำบรรยายว่าเหล่าเทวดาที่อยู่ตาม อาราม ตามป่า ตามต้นไม้ ได้มาประชุมกันแล้วกล่าวกับจิตตคหบดีว่า “คหบดี ท่านจงปรารถนา เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในอนาคตกาลเถิด”

จิตตคหบดีกล่าวปฏิเสธว่า “เทวดาทั้งหลาย การเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ต้องละทิ้งไปทั้งนั้นแหละ”

พวกณูติมิตรและบริวารผู้ที่มาเฝ้าไข้เมื่อได้ยินจิตตคหบดีกล่าวอย่างนี้ จึงพากัน กล่าวเตือนสติจิตตคหบดีขอให้ท่านตั้งสติไว้ให้คืออย่าพูดเพื่อ

จิตตคหบดีซึ่งยังมีสติอยู่ได้บอกกณูติมิตรและบริวารที่มาเฝ้าไข้ว่า การที่ท่านพูดนั้น เป็นการสนทนากับเหล่าเทวดา ซึ่งมาประชุมกันแล้วเชิญชวนให้ท่านตั้งจิตปรารถนาเป็น พระเจ้าจักรพรรดิ เพราะเทวดาเหล่านั้นเห็นว่าเป็นผู้มีศีลธรรมอันดี ถ้าปรารถนาเป็น พระเจ้าจักรพรรดิก็จะสำเร็จ แต่เราไม่เห็นด้วย เพราะการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ต้องละทิ้งไปทั้งนั้น

^{๖๐} อ.จ.เอกก.อ.(ไทย) ๓๒/๒๒๘.

เหล่าญาติมิตรและบริวารจึงได้ขอให้จิตตกหนักช่วยแสดงธรรม ท่านจึงได้แสดงธรรมสั่งสอนเหล่าญาติมิตรและบริวารว่าพวกท่านต้องฝึกหัดจิตใจให้มีความเลื่อมใส มีศรัทธาความเชื่อและความมั่นใจในพระรัตนตรัย กล่าวคือ ศรัทธาอย่างแน่วแน่ต่อพระพุทธเจ้า เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๕ ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดีทรงแสดงพระธรรมที่ไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลางและไพเราะในที่สุด ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ทุกคนหากฝึกฝนตนด้วยการขัดเกลากิเลสก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่างแน่วแน่ต่อพระธรรม ว่าเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นหลักแห่งความจริง ความดีงาม และเป็นหลักในการปฏิบัติ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงนำมาแสดงให้เปิดเผยปรากฏควรแก่การนำไปปฏิบัติ และสามารถพิสูจน์ได้ และนำไปปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

เคารพบูชาในพระสงฆ์ ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย และพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วย ๔ คู่ ๘ บุคคล เริ่มตั้งแต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติมรรค จนถึงพระอรหันต์

อนึ่งไทยธรรมทุกอย่างในตระกูล จักเป็นของไม่แบ่งแยกกับท่านผู้มีศีล^{๖๒} มีธรรมอันงาม พวกท่านพึงศึกษาอย่างนี้ ครั้นท่านได้สั่งสอนจบแล้วก็ได้จุติจากโลก^{๖๓} นี้ไป

จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายถึงคุณธรรมของพระผู้บรรลุนาคามีผล^{๖๔} ไว้ดังนี้

ภิกษุผู้เกิดฉันทะในธรรม^{๖๕} ที่ใครๆบอกไม่ได้ มีใจได้สัมผัสแล้ว^{๖๖} และมีจิตไม่เกาะเกี่ยวในกามทั้งหลาย^{๖๗} เราเรียกว่าผู้มีกระแสในเบื้องบน^{๖๘}

^{๖๒}ไม่แบ่งแยกกับท่านผู้มีศีล หมายถึงไม่แบ่งแยกว่าจะถวายภิกษุส่วนหนึ่ง จะใช้สอยเองส่วนหนึ่ง แต่จักใช้เป็นของสาธารณะกับผู้มีศีล คือ ภิกษุ ส.สพ.อ.(ไทย) ๓/๓๕๒/๑๖๓.

^{๖๓}ส.สพ.อ.(ไทย) ๑๘/๓๕๒/๓๕๑-๓๕๓.

^{๖๔}ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๘/๑๐๐.

^{๖๕}ธรรม หมายถึง นิพพาน ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๖/๑๔๔.

^{๖๖}มีใจได้สัมผัสแล้ว หมายถึง มีใจได้สัมผัสสมรรถผลเบื้องต้น คือโศคาปัตติมรรค โศคาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๖/๑๔๔.

^{๖๗}ด้วยอำนาจอนาคามีมรรค จึงมีจิตไม่เกาะเกี่ยวในกามทั้งหลาย ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๖/๑๔๔.

^{๖๘}ผู้มีกระแสในเบื้องบน หมายถึง จะบังเกิดในสุทธาวาสชั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ คือบังเกิดในชั้นอวิหา

จิตตกหบดีเป็นอุบาสกผู้บรรลุพระอนาคามี ภายหลังจากได้ฟังธรรมของพระสารีบุตรเถระ ซึ่งบุคคลผู้ที่ได้บรรลุอนาคามีพระพุทธเจ้าตรัสว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕^{๖๕} มีกำเนิดเป็นอุปปาติกะ^{๖๖} ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนี้เรียกว่า อนาคามี^{๖๗} “เมื่อจิตตกหบดีได้ทำกาละแล้วจึงไปเกิดยังแดนสุทธาวาส^{๖๘}

จากการศึกษาชีวประวัติของจิตตกหบดีตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันชาติ จิตตกหบดีเป็นอุบาสกผู้มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันชาติ ท่านได้ตั้งความปรารถนาไว้ชอบ ท่านมีคุณธรรมสัมปรายกัถถสังวัตตนิกรธรรม^{๖๙} คือความมีจิตใจเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมความดี ทำให้ชีวิตนี้มีค่าและเป็นหลักประกันชีวิตในภพหน้า ซึ่งประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
๒. สीलสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล
๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาค
๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา

^{๖๕}โอรัมภาคิยสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ กิเลสผูกใจสัตว์อย่างต่ำมี ๕ อย่าง คือสักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สิ้นพหุปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ ครอบงำละเอียดสังโยชน์เพิ่มเติม ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕(๗)/๓๐๒.

^{๖๖}อุปปาติกะ หรือโอปปาติกะ สัตว์เกิดผุดขึ้น คือเกิดผุดขึ้นมาและโตเต็มตัวในทันใด ตายก็ไม่ต้องมีเชื้อหรือซากปรักฏ เช่น เทวดา และสัตว์นรก เป็นต้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๔๐.

^{๖๗}อภิ.ป. (ไทย) ๓๕/๒๔๔-๒๕๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๔/๑๘๓๗.

^{๖๘}สุทธาวาส แปลว่า ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือที่เกิดของพระอนาคามี ได้แก่ พรหม ๕ ชั้นที่สูงที่สุดในชั้นรูปาวจร คือ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฐฐา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๔๖.

^{๖๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๒๘.

บทที่ ๓

หลักธรรมที่จิตตกหอบดีใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓.๑ หลักธรรมที่จิตตกหอบดีใช้เผยแผ่แก่คนทุกชั้น

ภายหลังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ และนำหลักธรรมมาสั่งสอนประชาชนจนกระทั่งมีผู้ปฏิบัติตามเป็นจำนวนมาก และศรัทธาในคำสอนของพระพุทธองค์ ได้มาขอบวชเป็นบรรพชิต และแต่ละคนก็มีนิสัยความประพฤติที่แตกต่างกัน บางคนก็ทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสมไม่ควร พระองค์จึงทรงวางระเบียบวินัยเพื่อทำให้บรรพชิตทั้งหลายมีระเบียบแบบแผน เข้าถึงชีวิตที่ดีงามและให้เกิดประโยชน์ คือ

- (๑) ทำให้เกิดความมั่นใจในความเป็นสัตว์โลกที่ฝึกได้
- (๒) สำนึกในหน้าที่ที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเอง
- (๓) เกิดกำลังใจในการที่จะปฏิบัติเช่นนั้น
- (๔) ได้พระองค์เป็นแบบอย่าง พร้อมทั้งวิธีปฏิบัติที่ได้ประทานไว้^๑

พระพุทธองค์ทรงเป็นนักประชาธิปไตย ในพระพุทธศาสนาไม่มีชนชั้นวรรณะ ทุกคนมีความเสมอภาคและสามารถพัฒนาตนเองจนถึงขั้นวิมุตติ เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะยากดีมีจนหรือวรรณะใดๆ ย่อมมีโอกาสเป็นเหตุ ปัจจุบันเป็นผล ถ้าสร้างเหตุในปัจจุบันดีจะได้รับผลในอนาคตที่ดี พระองค์ทรงสอนให้มนุษย์ศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ถึงสรณะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์โดยให้มีพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

การที่พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติพระธรรมวินัยและสิกขาบทต่างๆ นั้นเพื่อให้บรรพชิตประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสม เป็นผู้ที่มีการฝึกฝนตนเองทั้งทางด้าน สីล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้ที่มีพื้นฐานของศีลเป็นกรอบเพื่อผู้พบเห็นเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา เป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้าน ประโยชน์ที่ได้ตามมาก็คือการเผยแผ่ศาสนา จะเป็นไปได้โดยง่ายและเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว ด้วยบรรพชิตเองก็มีจริยธรรมที่ดีงาม ประพฤติปฏิบัติบรรลุธรรมได้โดยง่าย

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๒๑.

จากการศึกษาพบว่าจิตตกหบดีเป็นผู้หนึ่งที่ได้มีบทบาทเข้าไปเกี่ยวข้องในการบัญญัติพระวินัย มีเรื่องว่า^๒ภายหลังท่านสร้างวัดอัมพวาฏุการามขึ้นแล้วได้นิมนต์ให้พระสุธรรมเป็นเจ้าอาวาส และทุกครั้งที่จิตตกหบดีจะนิมนต์พระภิกษุอาคันตุกะรูปใด หรือคณะใดในเวลาใดเวลาหนึ่ง จะต้องบอกพระสุธรรมก่อนจึงนิมนต์ ในเวลาต่อมาพระสารีบุตรเถระ และพระโมคคัลลานเถระ มีความประสงค์จะสงเคราะห์จิตตกหบดี เพราะได้ยินได้ฟังการกล่าวขานถึงคุณงามความดีของจิตตกหบดีอยู่เสมอ จึงได้เดินทางพร้อมด้วยพระเถระหลายรูป เช่น พระมหากัจจายนะ พระมหาโกฏฐิกะ พระมหากัปปิณะ พระมหาจุนทะ พระอนุรุทธะ พระเรตวตะ พระอุมาลี พระอานนท์ และพระราหุล ได้เดินทางมาถึงเมืองมัจฉิกาสะณฑ์ จิตตกหบดีได้เข้าไปหาพระเถระทั้งหลายเพื่อฟังธรรมจากพระสารีบุตรเถระ

จิตตกหบดีได้สำเร็จพระอนาคามีผลครั้งแล้วท่านได้นิมนต์พระเถระทั้งหลายให้ไปฉันภัตตาหารที่บ้านของตนในวันรุ่งขึ้น เมื่อพระเถระทั้งหลายรับนิมนต์แล้วจิตตกหบดีก็กราบลาพระเถระทั้งหลายแล้วเข้าไปหาพระสุธรรมยังที่อยู่ แล้วนิมนต์ให้พระสุธรรมไปฉันภัตตาหารพร้อมกับพระเถระทั้งหลายในวันรุ่งขึ้น

ฝ่ายพระสุธรรมเถระคิดว่าแต่ก่อนจิตตกหบดีจะนิมนต์พระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่ง หรือคณะสงฆ์จะต้องมาบอกตนก่อน แต่มาบัดนี้จิตตกหบดีได้นิมนต์พระเถระทั้งหลายก่อนแล้วจึงค่อยมาบอกตน จิตตกหบดีลบหลู่และเมินเฉยไม่ยินดีต่อตนเสียแล้ว จึงได้กล่าวปฏิเสธ แม้จิตตกหบดีได้นิมนต์พระสุธรรมอีก ๒ ครั้ง ท่านก็ยังคงกล่าวปฏิเสธไม่ยอมรับนิมนต์ เมื่อเป็นเช่นนี้จิตตกหบดีจึงไหว้พระสุธรรมแล้วลากลับไป

วันรุ่งขึ้นจิตตกหบดีได้ให้คนช่วยกันจัดแจงอาหารคาวหวานอันประณีต สำหรับเลี้ยงภัตตาหารภายในเรือนของตนในเวลาใกล้รุ่ง ก่อนที่พระเถระทั้งหลายจะมาถึง ก่อนที่พระเถระทั้งหลายจะมาถึง พระสุธรรมได้ถือบาตรเข้าไปยังเรือนของจิตตกหบดีเพื่อจะสำรวจดูว่า จิตตกหบดีได้เตรียมอาหารอะไรไว้ เมื่อจิตตกหบดีเห็นพระสุธรรมมาจึงได้รับไปกราบพระสุธรรม เพื่อนิมนต์พระสุธรรมให้ฉันภัตตาหารแต่พระสุธรรมกลับกล่าวกระทบ จิตตกหบดีว่า “คหคบดีอาหารอันควรขบเคี้ยวควรบริโภคน่าทานได้จัดไว้อย่างมากมาย แต่ยังขาดอยู่อย่างเดียว คือขนมคลุกงา”

^๒วิ.จ.(ไทย) ๖/๓๓/๖๕.

ซึ่งคำพูดนี้เป็นการพูดกระทบถึงต้นตระกูลของจิตตคหบดีที่มีอาชีพทำขนมคลุกงาขาย จิตตคหบดีจึงได้พูดต่อว่าพระสุธรรมว่า พระพุทธพจน์มีอยู่มากมายท่านไม่กล่าว แต่กลับมา กล่าวว่่าขนมคลุกงา ซึ่งเป็นคำเล็กน้อยพร้อมทั้งได้เปรียบเปรยเรื่องของพ่อค้าชาวทักขิณาบถ^๔ ได้ไปนำไก่มาจากชนบทแถบตะวันออกเฉียงใต้ ต่อมาแม่ไก่ได้ผสมสุกับพ่อกาและได้ออกลูกมา ตัวหนึ่ง เวลาที่ลูกไก่ต้องการร้องอย่างกา ก็จะร้องเสียงการะคนปนเสียงไก่ เวลาลูกไก่ต้องการร้อง อย่างไก่ ก็จะร้องเสียงไ้การะคนปนเสียงกา ฉันทใจ เมื่อพุทธพจน์มีอยู่มากมายพระคุณเจ้ากลับมา กล่าวว่่า ขนมคลุกงา ซึ่งเป็นคำเล็กน้อย ขอนี้ฉันนั้น”

พระสุธรรมโกรธว่่าจิตตคหบดีคำต่น จึงบอกคืนวัดแก่จิตตคหบดีไม่ขออยู่ที่วัด อีกต่อไป มิใช่ที่จิตตคหบดีจะอ่อนวอนขอให้ท่านอยู่ต่อถึง ๓ ครั้ง พระสุธรรมก็ขึ้นกรานปฎิเสช โดยจะเดินทางไปกรุงสาวัตถีเพื่อเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อพระสุธรรมเดินทางไปถึงเมืองสาวัตถี ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเชตวันมหาวิหาร และกราบทูลด้วยคำทั้งหมดที่ตนและจิตตคหบดีได้ตอบกันให้พระพุทธเจ้าทรงทราบทุกประการ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อได้ทรงสดับเรื่องราวทั้งหมดแล้ว พระองค์ทรงดำหนิพระสุธรรมว่่า กระทำการไม่เหมาะสม พุดจาด้วยถ้อยคำอันดำทราวม เป็นการกระทำที่ไม่น่าเลื่อมใสของคนทั่วไป ไม่สมควรที่พระสุธรรมจะพูดกับจิตตคหบดีผู้มีศรัทธาเลื่อมใส เป็นทายก เป็นผู้ทำงาน เป็นผู้อุปถัมภ์สงฆ์ ไม่สมควรที่พระสุธรรมจะพูดเช่นนั้น กรันแล้วพระองค์ตรัสสั่งพระภิกษุทั้งหลาย ให้กระทำปฎิสาราณียกรรม^๕ คือ กรรมอันให้ระลึกถึงความผิด แล้วทรงให้พระสุธรรมเดินทางไปขอมาจิตตคหบดีเพื่อให้อภัยโทษให้ แต่จิตตคหบดีก็ยังไม่ยอมยกโทษให้ ทำให้พระสุธรรม เกิดความเคืองใจจึงกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกครั้ง

^๓ขนมแดงา เป็นขนมคลุกงา ซึ่งต้นสกุลของจิตตคหบดีมีอาชีพทำขนมคลุกงาขาย พระสุธรรมประสงค์ จะว่ากระทบต้นตระกูลของจิตตคหบดี อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๓/๖๑-๖๒.

^๔ทักขิณาบถ เมืองแถบใต้ ประเทศฝ่ายทิศใต้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๑-๕๒.

^๕วิ.จ. (ไทย) ๖/๓๕/๖๘. ปฎิสาราณียกรรม คือกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงให้กลับไป หมายถึง การที่สงฆ์ลงโทษภิกษุไปขอมาลาภุหัตถ์ กรรมนี้สงฆ์ทำแก่ภิกษุปากกล้า คำว่าลาภุหัตถ์ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนาเป็นทายก อุปฐากสงฆ์ ด้วยปัจจัย ๔ เป็นทางจะยังคนผู้ยังไม่เลื่อมใสมิให้เลื่อมใส จะยังคนผู้เลื่อมใส อยู่แล้วให้เป็นอย่างอื่นไปเสีย พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๔๖.

พระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับภิกษุผู้เป็นพาล อันได้แก่

(๑) ภิกษุผู้เป็นพาล ปรารณาความขบถองสรรเสริญ เพราะเหตุที่เป็นผู้ไม่มีศรัทธา เป็นผู้ทุศีล เกียจคร้าน สติไม่ตั้งมั่น จิตไม่มั่นคง มีปัญหาทราวม ไม่เป็นผู้สิ้นอาสวะ แต่ปรารณาให้บุคคลขบถอง

(๒) เป็นผู้ปรารณาให้ภิกษุทั้งหลายในวิหารแวดล้อมตนเพื่อถามปัญหาต่าง ๆ

(๓) เป็นผู้ปรารณาความเป็นใหญ่ในอาวาส

(๔) เป็นผู้ปรารณาการถวายปัจจัย ๔ จากบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ญาติของตนเองเท่านั้น และไม่ปรารณาให้ไปถวายภิกษุอื่นด้วย

(๕) เป็นผู้ที่ดำริว่ากิจการที่สำคัญ สิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ในวิหาร เช่น อุโบสถ เป็นต้น สำเร็จได้เพราะความสามารถของตน

(๖) เป็นผู้ที่ดำริว่าหน้าที่การงานทั้งหลายทั้งปวง และข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น ยานพาหนะ มีด พร้า ขวาน หรือแม้แต่ น้ำป่านะ ที่คฤหัสถ์หรือบรรพชิตต้องการจะต้องมาบอกกล่าว หรือปรึกษาตนเสียก่อน

ความอยากและความดำริต่าง ๆ เหล่านี้เมื่อเกิดกับภิกษุรูปใด วิปัสสนา มรรคและผล ย่อมไม่เจริญแก่ภิกษุผู้เป็นพาลรูปนั้น แต่ค้นหาที่เกิดขึ้นในทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และมานะ ๘ อย่าง^๖ ย่อมเจริญขึ้นแก่ภิกษุผู้เป็นพาล เหมือนน้ำขึ้นในเวลาพระจันทร์ขึ้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมเทศนาจบลง ชนเป็นอันมากได้บรรลุอุริยผลในเวลา ต่อมาพระพุทธองค์ได้ทรงประทานพระภิกษุอนุทูต^๗ แก่พระสุธรรมผู้ขจัดมานะ (ความถือตัว) ออกแล้วร่วมเดินทางไปเพื่อกระทำคืนอาบัติให้จิตตคหบดีเห็นแล้วให้ท่านยกโทษให้

^๖มานะ คือ ความถือตัวมี ๘ อย่าง ได้แก่

(๑) เป็นผู้เลศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา

(๒) เป็นผู้เลศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา

(๓) เป็นผู้เลศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา

(๔) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา

(๕) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเสมอกว่าเขา

(๖) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าค้อยกว่าเขา

(๗) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา

(๘) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา

(๙) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา พุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๐๒/๕๔ ; ๘๒๕/๕๑๕, พุ.จ. (ไทย)

กรันจิตตคหบดีได้ยกโทษให้พระสุธรรมแล้วท่านก็ได้อยู่ในอัมพวาฏการาม และได้ประพฤติดีหลายอย่าง ตั้งอยู่ในพระโอวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ภายในเวลาไม่นานก็ได้สำเร็จพระอรหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ๔^๕

การที่พระสุธรรมสามารถสำเร็จพระอรหัตผลนั้นปัจจัยสำคัญที่เป็นเหตุ ก็เพราะได้ละมานะทิฏฐิลง จึงนับได้ว่าบุคคลผู้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยขจัดเกลามานะทิฏฐิของพระสุธรรมก็คือจิตตคหบดี

ทางด้านผู้ที่เป็นฆราวาส พุทธบริษัททั้งหลาย ในพระพุทธศาสนาก็ได้รับพระมหากรุณาจากพระพุทธองค์ ที่ได้ทรงอนุเคราะห์แนะนำและแสดงธรรมสั่งสอนจนได้บรรลุนิพพาน และพระพุทธองค์ก็ทรงปรารถนาให้เหล่าอุบาสก อุบาสิกาผู้บรรลุนิพพานช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนา ช่วยกันบำรุงพระพุทธศาสนา ไม่เพียงเท่านั้นพระพุทธองค์ยังมีคำสอนสำหรับการดำเนินชีวิตของอุบาสก อุบาสิกา ให้ท่านเหล่านั้นมีชีวิตในสังคมที่อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

อนุทต ทูตติดตามในพระวินัย หมายถึง พระภิกษุที่สงฆ์สมมุติให้เป็นตัวแทนของสงฆ์ เดินทางร่วมไปกับพระภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงโทษด้วย “ปฏิสารณียกรรม” ให้ไปขอขมาคฤหัสถ์ ในกรณีที่พระภิกษุนั้นไม่อาจไปตามลำพัง อนุทตจะทำหน้าที่ช่วยพูดกับคฤหัสถ์นั้นเป็นส่วนตัว หรือในนามของสงฆ์เพื่อให้ตกลงรับขมา เมื่อตกลงกันแล้ว รับอาบัติที่ภิกษุนั้นแสดงต่อหน้าเขาแล้วจึงให้ขมา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๗๐.

^๕พ.ป.อ.(ไทย) ๖๘/๑๒, ปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉาน ความรู้แตกฉาน ปัญญาแตกฉาน มี ๔ อย่าง คือ

(๑) อุตถปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรึกษาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปโดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้ จนล่วงรู้ถึงผล

(๒) ชัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรึกษาแจ้งในหลัก เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้

(๓) นิรุติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ ปรึกษาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่าง ๆ ใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้

(๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรึกษาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบ ชี้แจงหาในความรู้อันมีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สละเหมาะ เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๔.

จิตตคหบดีเป็นอุบาสกผู้บรรลุนิพพานอีกทั้งมีปฏิสัมภิทา ๕^๕ ประการ เหตุนี้จิตตคหบดีจึงเป็นบุคคลหนึ่งที่น่าหวั่นกลัวคำสอนของพระพุทธองค์ไปอบรมขัดเกลา ชักจูงประชาชนให้มานับถือ น้อมนำหลักธรรมไปปฏิบัติเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน หรือเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงและการเผยแผ่แสดงหลักธรรมพระพุทธศาสนาชี้แจงให้คนในสังคมทราบ การที่จะทำให้สังคมมีความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าไปได้ก็อาศัยศีลเป็นบรรทัดฐานแรก ให้คนในสังคมมีความประพฤติกายและวาจาที่ดีงาม มีความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่น มีความสุจริตทั้งทางกาย วาจา และการประกอบอาชีพ ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องทำให้บุคคลในสังคมปฏิบัติในศีล

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าความขัดแย้งในสังคมเกิดขึ้นเพราะคนไม่มีศีล ถ้าคนมีศีล ประพฤติตามครรลองธรรม ความวุ่นวายสับสนต่าง ๆ ในสังคมจะเบาบางลงไป

จากการศึกษาพบว่า ศีลมีความสำคัญ ๒ ระดับ คือ

(ก) ระดับบุคคล คือ การฝึกอบรมบุคคลให้มีความประพฤติที่ดีงาม มีระเบียบวินัยทั้งทางกาย วาจา และมีสัมมาอาชีพ อันเป็นพื้นฐานของความสงบทางจิตใจให้เข้มแข็ง มีคุณภาพทำให้เกิดสมาธิ

(ข) ระดับสังคม คือ การช่วยเหลือรับใช้บริการต่าง ๆ แก่ส่วนรวม เสียสละตนเองและสละทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่สังคม สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อบุคคลในสังคม ไม่เบียดเบียนประทุษร้ายบุคคลอื่น เมื่อคนในสังคมประพฤติปฏิบัติตามศีลอย่างสม่ำเสมอ จะก่อให้เกิดประโยชน์ คือ

(๑) คนในสังคมจะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะไม่เกิดการเบียดเบียนกัน

(๒) ช่วยกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป คือ การรักษากาย วาจา และใจให้สะอาดเรียบร้อย ศีลจึงเป็นฐานให้ผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้บรรลุเข้าถึงจุดหมายสูงสุด คือ พระอรหันต์

ศีลเบื้องต้นที่บุคคลในสังคมควรประพฤติปฏิบัติอย่างน้อยต้องมีศีล ๕ เพราะผู้มีความประพฤติผิดในศีล ๕ ถือว่าเป็นผู้ประพฤติกกรรมที่ทำให้เศร้าหมอง ทุกคนควรหลีกเลี่ยง อันได้แก่ กรรมกิเลส มี ๔ อย่าง คือ

(๑) กรรมกิเลส คือ ปาณาติบาต ได้แก่ การฆ่าสัตว์

(๒) กรรมกิเลส คือ อทินนาทาน ได้แก่ การลักทรัพย์

^๕พ.ป.อ.(ไทย) ๖๘/๒๑.

^๖ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๐.

(๓) กรรมกิเลส คือ กามสุมิจนจาร ได้แก่ การล่วงละเมิดหญิงที่ไม่ใช่ภรรยาของตน และหญิงที่มีเจ้าของ

(๔) กรรมกิเลส คือ มุสาวาท ได้แก่ การพูดเท็จ พูดต่อเสียด พูดคำหยาบ พูดขูข่ม^{๑๑}

กรรมกิเลส ๔ อย่างนี้ เป็นการกระทำที่ทำให้ชีวิตมัวหมอง ถือว่าเป็นความประพฤติเสียหายทำให้เกิดเวรภัยในสังคม และเป็นการสร้างเครื่องกีดกันขัดขวางความเจริญก้าวหน้า และก่อกวนความสงบสุขในชีวิตของตนเอง ในกรณีการคบคนก็ต้องเลือกคบ ไม่ให้คบคนชั่วเป็นมิตร โดยต้องรู้จักแยกแยะว่าใครเป็นมิตรแท้ ใครเป็นมิตรเทียม โดยต้องเลือกคบแต่กัลยาณมิตรที่เป็นมิตรแท้เท่านั้น และควรหลีกเลี่ยงมิตรเทียมที่มีแต่นำโทษภัยความเดือดร้อนมาให้ ควรหลีกเลี่ยงห่างไกล แต่ถ้ามีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับช่วยเหลือมิตรเทียมนั้น เราต้องพร้อมก่อน อยู่ในสภาวะที่เข้มแข็งพอและมีปัญญา ต้องเข้าใจว่าสิ่งที่เขาทำเป็นสิ่งที่ไม่คิดจะทำให้เกิดความเสื่อมเสียหรือเสียหายอย่างไร และอยู่ในวิสัยที่จะช่วยได้ หรือมีทางเข้าไปแก้กูลชักนำดึงเขาขึ้นมา แต่ถ้าเราเป็นฝ่ายอ่อนแอกว่าเราอาจจะแย้ อาจจะกลายเป็นฝ่ายที่ถูกเขาชักจูงหรือดึงลงไป เพราะฉะนั้นจึงต้องประมาณกำลังของตน^{๑๒}

นอกจากนี้ ในพระพุทธศาสนาได้ชี้ทางแห่งความเสื่อมที่ควรหลีกเลี่ยงไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องกับพัวพัน เป็นช่องทางแห่งความสิ้นเปลืองหมดไปของทรัพย์สินเงินทอง เรียกว่า อบายมุข มี ๖ ทาง ได้แก่

(๑) การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ ๖ ประการ คือ

- (๑) เสียทรัพย์ทันตาเห็น
- (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- (๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง
- (๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย
- (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๑๒}

^{๑๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สอนนาค-สอนทิด ชีวิตพระ ชีวิตชาวพุทธ, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๖๑-๖๒.

^{๑๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๓-๒๕๓/๒๐๒-๒๐๕.

(๒) การหมกมุ่นในการไปเที่ยว ไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืนมีโทษ ๖ ประการ คือ

- (๑) เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาดน
- (๒) เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษานุตร ภรรยา
- (๓) เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- (๔) เป็นที่สงสัย^{๑๓} ของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ
- (๕) มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง
- (๖) ทำให้เกิดความลำบากมากมายหลายอย่าง^{๑๔}

(๓) การเที่ยวดูมหรสพ มีโทษ ๖ ประการ คือ

- (๑) มีการรำที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๒) มีการขับร้องที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๓) มีการประโคมที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๔) มีเสภาที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๕) มีการบรรเลงที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๖) มีเถิดเทิงที่ไหน (ไปที่นั่น)^{๑๕}

(๔) การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ ๖ ประการ คือ

- (๑) ผู้ชนะยอมก่อเวร
- (๒) ผู้แพื่อย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป
- (๓) เสียดายทรัพย์ทันตาเห็น
- (๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้
- (๕) ถูกมิตร อำมาตย์^{๑๖} ดูหมิ่น
- (๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงพนัน ไม่สามารถเลี้ยงดูภรรยาได้^{๑๗}

^{๑๓} เป็นที่สงสัย ในที่นี้หมายถึงถูกสงสัยว่าเป็นผู้ร่วมกรรมชั่ว ทั้งที่ไม่มีส่วนในกรรมชื่อนั้น
 ที.ปา.อ.(ไทย) ๒๕๕/๑๓๗.

^{๑๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๓.

^{๑๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๐/๒๐๓-๒๐๔.

^{๑๖} มิตรอำมาตย์ มิตร ในที่นี้หมายถึงคนที่สามารถใช้สอยสิ่งของในบ้านเรือนของกันและกันได้ อำมาตย์
 ในที่นี้หมายถึงเพื่อนร่วมงาน ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๑๒/๒๖๗.

^{๑๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔.

(๕) การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษ ๖ ประการ คือ

- (๑) เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
- (๒) เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
- (๓) เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
- (๔) เขามีคนหลอกหลวงเป็นมิตรสหาย
- (๕) เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย
- (๖) เขามีโจรเป็นมิตรสหาย^{๑๘}

(๖) การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน มีโทษ ๖ ประการ คือ

- (๑) มักอ้างว่า “หนาวเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๒) มักอ้างว่า “ร้อนเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๓) มักอ้างว่า “เวลาเย็นเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๔) มักอ้างว่า “เวลายังเช้าเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๕) มักอ้างว่า “หิวเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๖) มักอ้างว่า “กระหายเกินไป” แล้วไม่ทำงาน^{๑๙}

อบายมุขทั้ง ๖ นี้ ควรหลีกเลี่ยงเพราะเป็นทางที่นำมาสู่ความฉิบหายแก่ตนเองและครอบครัว โดยต้องพยายามหลีกเลี่ยงบุคคลที่มีพฤติกรรมเช่นนี้ ที่เป็นทางแห่งอบายมุข ๔ คือ

- (๑) อิตถิธุดตะ (ความเป็นนักเลงผู้หญิง)
- (๒) สุราธุดตะ (ความเป็นนักเลงสุรา)
- (๓) อักขธุดตะ (ความเป็นนักเลงการพนัน)
- (๔) ปาปมิตตะ (คบคนชั่ว)^{๒๐}

คุณธรรมอีกประการหนึ่งที่ผู้ครองเรือนปลูกฝังให้มี ซึ่งเป็นภูมิธรรมที่ถือได้ว่าชั้นสูง คือ ความไม่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่งตามอำนาจแห่งความพอใจหรือไม่พอใจ เรียกว่า อคติ มี ๔ อย่าง คือ (๑) นันทาคติ (ลำเอียงเพราะชอบ) (๒) โทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) (๓) โมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลง) (๔) ภยากติ (ลำเอียงเพราะกลัว)^{๒๑}

^{๑๘}ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๑๙}ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕.

^{๒๐}อง.อฎฐก.(ไทย) ๒๓/๑๔๕/๒๕๒.

^{๒๑}ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑(๑๕)/๒๘๘.

ความลำเอียงใน ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ เป็นความประพฤติผิดธรรม หรือคลาดจากธรรม เพราะชอบ ชัง หลง กลัว ให้ดำรงอยู่ในธรรม คือ ความถูกต้องดีงามและความเที่ยงธรรม^{๒๒}

คำสอนที่คฤหัสถ์ควรหลีกเลี่ยง เป็นคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหวังที่จะวางรากฐานของชีวิตคฤหัสถ์ให้มั่นคง และมีความสุขที่แท้จริง ซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่สังคม คนที่มีความประพฤติทั่วไปตามเกณฑ์หลักธรรมนี้อย่างจริงจัง ถือว่ามีวินัยของคฤหัสถ์ คือ วินัยของผู้ที่อยู่ครองเรือน ซึ่งเท่ากับเป็นมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ และเรียกได้ว่าเป็นชาวพุทธที่แท้จริง

ในมงคลสูตร พระพุทธเจ้าทรงวางหลักปฏิบัติไว้สำหรับดำเนินชีวิต เรียกว่าสิ่งที่เป็นอุดมแก่ชีวิตตั้งแต่ต้นจนถึงขั้นสูงสุด ผู้ที่ปฏิบัติได้มากก็จะได้รับประโยชน์มาก โดยไม่มีการกำหนดว่าจะต้องเป็นบรรพชิตหรือว่าคฤหัสถ์ หลักธรรมที่กล่าวนี้มี ๓๘ ประการได้แก่

(๑) ไม่คบคนพาล	(๒) สماعคมกับบัณฑิต
(๓) บูชาคนที่ควรบูชา	(๔) อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม มีสิ่งแวดล้อมที่ดี
(๕) ทำความดีไว้ก่อน	(๖) ประกอบเหตุปัจจัย เมื่อความรุ่งเรืองในอนาคตอยู่ไม่ขาดสาย
(๗) คงแก่เรียน	(๘) เป็นคนมีวิชาความรู้
(๙) มีระเบียบวินัยดี	(๑๐) พูดคำที่มีประโยชน์
(๑๑) เลี้ยงดูบิดามารดา	(๑๒) เลี้ยงดูบุตร
(๑๓) เลี้ยงดูภรรยา	(๑๔) ทำงานไม่คั่งค้าง
(๑๕) รู้จักให้	(๑๖) ประพฤติธรรม
(๑๗) สงเคราะห์ญาติ	(๑๘) ทำงานที่ไม่มีมิโทษ
(๑๙) งดเว้นบาปกรรม	(๒๐) ไม่ดื่มน้ำเมา
(๒๑) ไม่ประมาท	(๒๒) มีสัมมาคารวะ
(๒๓) ถ่อมตน	(๒๔) สันโดษ
(๒๕) มีความกตัญญู	(๒๖) พังธรรมในเวลาอันสมควร
(๒๗) มีความอดทน	(๒๘) วานอนสอนง่าย ^{๒๓}
(๒๙) พบปะสนทนากับสมณะ	(๓๐) สนทนาธรรม

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม , ๒๕๔๑), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๒๓} บ.พ. (ไทย) ๒๕/๒-๓/๗-๘.

- (๑๑) บำเพ็ญตบะ (๑๒) ประพฤติพรหมจรรย์
 (๑๓) เห็นอริยสัจ (๑๔) ทำให้แจ้งนิพพาน
 (๑๕) มีจิตไม่หวั่นไหว (๑๖) ไม่เศร้าโศก
 (๑๗) ไม่กำหนดเมามัว (๑๘) มีจิตหลุดพ้นเป็นอิสระ

หลักธรรมในมงคลสูตรมีทั้งหลักระดับโลกียชน คือ สำหรับชาวบ้านทั่วไปจนถึงระดับสูงสุดบรรลุนิพพานที่เหนือโลก หมดทุกข์โดยสิ้นเชิง

กล่าวโดยสรุป จุดเริ่มต้นแห่งชีวิตมนุษย์ไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ มี ๗ ประการ^{๒๔} ได้แก่

(๑) รู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดี คนเราจะเดินหน้าในการพัฒนาที่ต้องรู้จักเลือกหาแหล่งความรู้ เริ่มต้นตั้งแต่รู้จักเลือกคบคน ซึ่งไม่ใช่เป็นแหล่งความรู้เท่านั้น แต่เป็นแหล่งของความดีงามอีกด้วย ปัญญาจึงเป็นแกนนำของการพัฒนาชีวิต

(๒) มีชีวิตและอยู่ร่วมสังคมเป็นระเบียบวินัย รู้จักจัดระเบียบชีวิต ชีวิตที่จะทำอะไรได้จะต้องมีช่องโอกาส โอกาสนั้นเกิดจากการจัดระเบียบ ถ้าชีวิตไม่มีระเบียบและการอยู่ร่วมในสังคมไม่เรียบร้อย ก็จะเกิดความวุ่นวาย สับสน

(๓) มีแรงจูงใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ มีแรงจูงใจที่ถูกต้อง มีความใฝ่รู้ ใฝ่ดี คือ ใฝ่ธรรม

(๔) มุ่งมั่นพัฒนาตนให้เต็มศักยภาพ เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่มีอยู่ในตน มีจิตสำนึกในการที่จะพัฒนาตนอยู่เสมอ

(๕) ปรับทัศนคติและค่านิยมให้สมแนวเหตุผล มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย มีทัศนคติและค่านิยมที่ถูกต้อง ทำที่ที่ถูกต้องต่อประสบการณ์ต่าง ๆ ก็คือ ไม่ใช่มองด้วยท่าทีของการยินดียื่นร้ายชอบชัง แต่เป็นท่าทีของการเรียนรู้

(๖) มีสติระลึกรู้ตื่นตัวตลอดเวลา เท่าทันโลกที่เปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ

(๗) แก้ปัญหาและพึงพาตนได้ด้วยความรู้คิด รู้จักคิด รู้จักพิจารณา คิดเอง เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมกับการพัฒนาชีวิต, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๘๗-๘๘.

พุทธศาสนิกชน หรือชาวพุทธไม่ว่าชายหรือหญิง เมื่อปฏิบัติตนอยู่ในหลักของการประพฤติปฏิบัติตนที่ตั้งอยู่ในความดี ย่อมบ่งบอกให้ทราบว่าผู้นั้นมีศีลเป็นพื้นฐานที่จะนำพาชีวิตที่ดำเนินให้บรรลุประโยชน์เข้าถึงจุดหมาย เรียกว่า อรรถะ ๓ คือ ประโยชน์สุขที่ได้รับในชีวิตประจำวันในโลกนี้ ประโยชน์เบื้องต้นในภพภูมิหน้า และประโยชน์สูงสุดคือนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๒๕}

ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตในเรื่องที่จิตตกหบดีเผยแผ่ธรรมแก่พุทธบริษัทนั้น เพราะพระธรรมที่พระพุทธองค์ได้นำออกสั่งสอนเหล่าเวไนยสัตว์มีประโยชน์อันเกื้อหนุนช่วยให้นักในสังคมมีศีลธรรมและจริยธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคมจะเป็นไปด้วยความสงบสุข การดำเนินชีวิตทั้งทางด้านสังคมหรือด้านส่วนตัวสามารถทำให้พ้นทุกข์ได้

ด้วยเหตุนี้จิตตกหบดีได้เล็งเห็นถึงประโยชน์ของพระธรรมจึงได้มุ่งมั่นในการช่วยนำหลักคำสอนเหล่านี้ไปเผยแผ่ให้สาธุชนได้รู้กันอย่างทั่วถึง

๓.๑.๑ หลักธรรมที่จิตตกหบดีแสดงแก่พุทธบริษัท

พุทธบริษัท^{๒๖} นับเป็นกลุ่มบุคคลผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งขององค์พระพุทธรูปศาสนา เพราะเป็นกลุ่มที่บุคคลผู้ใกล้ชิด ผู้ศึกษา ผู้ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หากกลุ่มบุคคลเหล่านี้ไม่เข้าใจหรือเข้าใจผิดในหลักธรรมแล้ว ย่อมเกิดผลเสียหายหลายด้าน คือ

- (๑) ศาสนาย่อมเสื่อมสูญไม่มั่นคง
- (๒) ไม่สามารถบรรลุธรรม
- (๓) เสื่อมความศรัทธา และขาดศรัทธาของผู้พบเห็น
- (๔) การเผยแผ่ศาสนาเป็นไปโดยยาก
- (๕) ไม่สามารถแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าใจในหลักธรรม

ด้วยเหตุนี้ผู้ที่มีปัญญาความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมที่ถูกต้อง ควรที่จะชี้แนะสั่งสอนผู้ที่ไม่เข้าใจหรือเข้าใจผิดในหลักธรรม

^{๒๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕๕๕-๖๐๐.

^{๒๖}พุทธบริษัท หมู่ชนที่นับถือพระพุทธศาสนา มี ๔ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๒.

จากการศึกษาได้พบว่าจิตตกหบดีเป็นผู้มีปัญหา มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม เป็นบุคคลหนึ่งที่คอยดูแลสอดส่องพุทธบริษัทให้เข้าใจในหลักธรรม ถ้าท่านรู้ว่าที่ใดจะมีการ สันทนาธรรม หรือมีความสงสัยหรือเข้าใจในหลักธรรมไม่ถูกต้อง ท่านจะรีบเดินทางไปพบเพื่อ แสดงธรรมหรือสันทนาธรรมเพื่อแก้ไขสงสัย หรือความไม่เข้าใจโดยทันที บทบาทด้านนี้ของ จิตตกหบดีได้มีในสังโยชน์สูตร^{๒๓}

มีเรื่องว่าจิตตกหบดีได้ยื่นข่าวภิกษุหลายรูปกลับจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉันอาหาร แล้วได้นั่งสนทนาถึงสังโยชน์ว่า ธรรมที่เกี่ยวแก่สังโยชน์ว่ามีอัตราต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอัตราอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะ การถกเถียงเรื่องสังโยชน์นั้นนักบวชบางพวกเข้าใจว่า สังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกี่ยวแก่สังโยชน์ก็ดี มีอัตราต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน

ภิกษุบางพวกเข้าใจว่า สังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกี่ยวแก่สังโยชน์ก็ดี มีอัตราอย่าง เดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

จิตตกหบดีได้ทราบข่าวการสนทนาธรรมถึงเรื่องสังโยชน์และธรรมที่เกี่ยวแก่ สังโยชน์ของเหล่าภิกษุ จึงได้เดินทางเข้าไปพบภิกษุเหล่านั้นเพื่อแก้ไขข้อสงสัยของภิกษุเหล่านั้น โดยให้ภิกษุแต่ละท่านแสดงความคิดเห็น ความเข้าใจของตนเองเกี่ยวกับเรื่องของสังโยชน์และ ธรรมที่เกี่ยวแก่สังโยชน์ว่ามีความเข้าใจอย่างไร เมื่อภิกษุแต่ละท่านได้แสดงความคิดเห็น แตกต่างกัน บางพวกเข้าใจว่าสังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกี่ยวแก่สังโยชน์ก็ดี มีอัตราอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ภิกษุบางพวกเข้าใจว่า สังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกี่ยวแก่สังโยชน์ก็ดี มีอัตราต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน

เมื่อจิตตกหบดีได้ฟังดังนั้นแล้วก็อธิบายหลักธรรมเพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าใจ โดยการยกอุปมาว่า สังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกี่ยวแก่สังโยชน์ก็ดี เปรียบเหมือนโคดำกับโคขาว เขาเอามาผูกติดกันโดยสายคร่าว หรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน จะกล่าวว่าโคดำเกี่ยวข้องกับโคขาว หรือกล่าวว่าโคขาวเกี่ยวข้องกับโคดำนั้นเป็นคำกล่าวที่ไม่ถูกต้องฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น คือตา ไม่เกี่ยวข้องกับรูป รูปไม่เกี่ยวข้องกับตา แต่เพราะอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นฉันตราบาจะจึงเกิดขึ้น ตาและรูปนั้นจึงเกี่ยวข้องกันในฉันตราบาจะนั้น

หูไม่เกี่ยวข้องกับเสียง...

จมูกไม่เกี่ยวข้องกับกลิ่น...

^{๒๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๓๐-๓๓๒.

ลึนไม่เกี่ยวข้องกับรส...

กายไม่เกี่ยวข้องกับโณภูฏัพพะ โณภูฏัพพะก็ไม่เกี่ยวข้องกับกาย แต่เพราะอาศัยกายและโณภูฏัพพะทั้งสองนั้นฉันทราคะจึงเกิดขึ้น กายและโณภูฏัพพะนั้นจึงเกี่ยวข้องกับฉันทราคะนั้น”

ใจไม่เกี่ยวข้องกับธรรมารมณฺ์ ธรรมารมณฺ์ก็ไม่เกี่ยวข้องกับใจ แต่เพราะอาศัยใจและธรรมารมณฺ์ทั้งสองนั้นฉันทราคะจึงเกิดขึ้น ใจและธรรมารมณฺ์นั้นจึงเกี่ยวข้องกับฉันทราคะนั้น

เมื่อเหล่าภิกษุได้ฟังจิตตคหบดีอธิบายหลักธรรมพร้อมทั้งการยกอุปมาและอุปไมยแล้ว ทำให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมอย่างแจ่มแจ้ง ต่างก็ได้กล่าวสรรเสริญในปัญญาของจิตตคหบดีที่มีความเข้าใจอันลึกซึ้งในพุทธพจน์

การแสดงธรรมของจิตตคหบดีต่อพุทธบริษัทมีหลายวิธีการ จิตตคหบดีเป็นผู้ที่เปรียบเหมือนเสาหลักแห่งพระพุทธศาสนาฝ่ายอุบาสก ท่านเป็นผู้ที่ปฏิบัติจนบรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลประเภทที่ ๓ และได้นำหลักธรรมจากประสบการณ์ของท่านแสดงแก่พุทธบริษัท เพื่อช่วยให้ผู้ที่สงสัยและไม่เข้าใจในหลักธรรมได้เข้าใจ และสามารถนำหลักธรรมนั้นไปปฏิบัติเพื่อไปถึงความสำเร็จแห่งมรรคผลได้

สมัยหนึ่งพระโคตมัตตะอยู่ที่อัมพวาภูทิววัน เขตเมืองมัจฉิกาสน์ เกิดความสงสัยไม่เข้าใจในหลักธรรมได้ถือโอกาสที่จิตตคหบดีเข้าไปหา ถาปนปัญหาธรรมเพื่อให้จิตตคหบดีตอบให้หายสงสัยเกี่ยวกับ (๑) อัปปมาณาเจโตวิมุตติ (๒) อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ^{๒๘} (๓) สุนฺณุตตาเจโตวิมุตติ (๔) อนิมิตตาเจโตวิมุตติ^{๒๙} มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

จิตตคหบดีได้อธิบายถึงธรรมที่มีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน ก็เพราะภิกษุในธรรมวินัยนี้มีเมตตาคจิต มีกรุณาจิต มีมุทิตาจิต และมีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอด ทิศที่ ๑...ทิศที่ ๒...ทิศที่ ๓... ทิศที่ ๔... ทิศเบื้องบน^{๓๐} ทิศเบื้องล่าง^{๓๑} ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาคจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิต อันไพบูรณ์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต

^{๒๘} อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๘ ประการ คือ อากิญจัญญาตนะ ๑ มรรค ๔ ผล ๔ อากิญจัญญาตนะชื่อว่าอากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลเป็นอารมณ์ มรรคและผลชื่อว่า อากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวล คือ กิเลสเครื่องข้ายึด และกิเลสเครื่องผูก ส.สพ.อ. (บาลี) ๗/๓๔๕/๑๖๐.

^{๒๙} อนิมิตตา เจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๑๓ ประการ คือ วิปัสสนา ๑ อรูป ๔ มรรค ๔ ผล ๔ ส.สพ.อ. (บาลี) ๗/๓๔๕/๑๖๑.

^{๓๐} ทิศเบื้องบน หมายถึง เทวโลก วิสุทฺธิ.มหาฎีกา. (ไทย) ๑/๒๕๔/๔๓๕.

^{๓๑} ทิศเบื้องล่าง หมายถึง นรกและนาค วิสุทฺธิ.มหาฎีกา. (ไทย) ๑/๒๕๔/๔๓๕.

ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่เรียกว่า อัปปมาณา เจโตวิมุตติ

อาภิญญา เจโตวิมุตติ นั่นก็คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ล่วงวิญญาณ์จุยตนจมาน โดยประการทั้งปวง บรรลุอาภิญญาตนจมานโดยกำหนด “ไม่มีอะไร” อยู่

สุญญตา เจโตวิมุตติ ก็คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าบ้าง ไปสู่โคนไม้บ้าง ไปสู่ เรือนว่างบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นวิมุตติว่าสิ่งนี้ว่างจากอตตะ หรือสิ่งนี้เนื่องด้วยอตตะ

อนิมิตตา เจโตวิมุตติ ก็คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุอนิมิตตาเจโตสมาธิ เพราะไม่ กำหนดนิมิตทั้งปวงอยู่

ด้วยเหตุนี้ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน

ส่วนธรรมที่มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะนั้น ก็เพราะภิกษุชีนาสพ สามารถละกิเลส รากะ โทสะ โมหะ ตัครากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มีและเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

เจโตวิมุตติอันภิกษุชีนาสพผู้สามารถละกิเลสซึ่งเป็นเครื่องกังวล จาก โลภะ โทสะ โมหะ หรือว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นกิเลสเครื่องกระทำนิมิต ตัครากถอนโคนเหมือน ต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เจโตวิมุตติ อันไม่กำริบ บัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่า อัปปมาณาเจโตวิมุตติ เลิศกว่าอาภิญญาเจโตวิมุตติ และ เลิศกว่า อนิมิตตาเจโตวิมุตติ

ด้วยเหตุนี้ เจโตวิมุตติ อันไม่กังวล ไม่กำริบ อันว่าง และการละจากกิเลส โลภะ โทสะ โมหะ ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะ

เมื่อพระโคตมตะได้ฟังการอธิบายของจิตตคหบดี จึงได้กล่าวชมเชยในปัญญาของ จิตตคหบดีว่าเป็นผู้มีปัญญา จักขุหยั่งลงในพระพุทฺธพจน์ที่ลึกซึ้ง^{๓๒}

๓.๑.๒ หลักธรรมที่จิตตคหบดีแสดงแก่พวกมิตรสหาย

จากการศึกษาพบว่าจิตตคหบดีเป็นผู้ที่มีมิตรสหายมากมายเพราะท่านเป็นผู้ที่มีจิตใจ โอบอ้อมอารี ทำตัวเป็นเหมือนครูบาอาจารย์ไม่ถือตนกับบุคคลทั่วไปเหมือนนิมิตที่ดี ท่านประพฤติ ตนตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่ได้ทรงวางรากฐานการดำเนินชีวิตของคฤหัสถ์และ ตามวินัยของผู้ที่อยู่ครองเรือนอันเป็นมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธที่แท้จริง ตามหลักมงคลสูตรข้อแรก

^{๓๒} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๔๕/๓๘๕-๓๘๗.

คำสอนของพระพุทธองค์เท่านั้น ท่านยังประพาดิตนเป็นแบบอย่างพุทธศาสนิกชนอีกด้วย คือท่านเป็นบัณฑิตคบกับบัณฑิตสอนคนให้เป็นบัณฑิตทำตนให้เป็นผู้ที่ควรบูชา เพราะคุณธรรมเหล่านี้เป็นเหตุให้ถึงความเจริญก้าวหน้าในชีวิต พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยโสภิตติ ปชชติ ความว่า ย่อมถึงความรุ่งเรืองด้วยอริยบุคคลและผู้ถึงอริยบุคคล และบริวารยศ และเสียงสรรเสริญคุณความดี ฟังกล่าวเรื่องของจิตตกหบตี^{๓๓}

ทวี ภูมรินทร์ กล่าวเรื่องมงคลชีวิตไว้ตอนหนึ่งว่า การกระทำตนเป็นบัณฑิต สามารถช่วยฝึกรบมให้บุคคลอื่นมีพื้นฐานของความเป็นคนดี มีสิ่งแวดล้อมที่ดีป้องกันไม่ให้มีนิสัยที่ไม่ดี เพราะเมื่อบุคคลไม่ได้คบคนพาลและสมาคมกับบัณฑิตก็จะ ก่อให้เกิดประโยชน์ คือ^{๓๔}

(๑) มีหลักดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เพราะเมื่อผู้ที่ได้คบกับบัณฑิตย่อมทำให้ผู้นั้นมีจิตใจผ่องใส สงบเยือกเย็นและคิดอ่านไปในทางที่ดีขึ้น เพราะได้รับการยกระดับจิตใจไปผูกไว้กับคุณธรรมความดีของบัณฑิตแล้วประพาดิตนปฏิบัติตามโดยยึดเอาคุณธรรมความดีเป็นคติแบบอย่างในการดำเนินชีวิต

(๒) กำจัดสิ่งอัปมงคลให้หมดไป เมื่อบุคคลได้น้อมรับเอาสิ่งที่ดีเข้าไปในตน เข้ามาฝึกรบมจิตของตน สิ่งชั่วร้ายก็จะต้องอยู่ไม่ได้เป็นการกำจัดสิ่งอัปมงคลออกไปจากตนเอง

(๓) ทำให้ไม่หลงผิด บุคคลผู้ที่ต้องการความเจริญก้าวหน้าในชีวิตต้องพยายามรักษาความเป็นตัวของตัวไว้ คือ จะต้องรู้จักตัวเองอย่างถ่องแท้ จะรับสิ่งใดเข้ามาปรับปรุงตัว ก็จะต้องเลือกสรรสิ่งที่เหมาะสมซึ่งจะทำตัวดีขึ้น

(๔) เมื่อได้น้อมนำแนวทางปฏิบัติตนตามแนวบัณฑิตแล้วก็จะช่วยยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นไม่กระทำหรือพูดหรือคิดในสิ่งที่ต่ำทรามเป็นอกุศลเพราะผู้คบบัณฑิตนั้นได้เอาความดีของบัณฑิตมาเป็นที่ตั้งเป็นแนวทางและน้อมเข้ามาอบรมจิตใจของบุคคลนั้นให้เจริญตามบัณฑิต

จิตตกหบตีได้ประพาดิตนเป็นมิตรที่ดีตามหลักในมงคล ๓๘ อย่างครบถ้วนโดยเฉพาะข้อที่ ๑ มีเรื่องราว คราวหนึ่งด้วยเหตุที่จิตตกหบตีเป็นพ่อค้าซึ่งได้มีการติดต่อกับพ่อค้าและลูกค้าต่างๆ จนเป็นมิตรทั้งในที่ใกล้และไกล ถ้าบางแห่งที่ไกลออกไปการเดินทางไม่สะดวกก็จะใช้วิธีในการเขียนจดหมายโต้ตอบกันและในขณะที่เดียวกันจิตตกหบตีก็ถือโอกาสในการโต้ตอบจดหมายเขียนแทรกหลักธรรมคำสอนให้กับผู้นั้น ได้อ่านและมีไม่น้อยที่เมื่อได้อ่านและโต้ตอบจดหมาย

^{๓๓}บุ.ชา.อ.(ไทย) ๖๓/๔๔.

^{๓๔}ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทวี ภูมรินทร์, มงคลชีวิต, หน้า ๒๑-๒๒.

กับจิตตกหบดีแล้วเกิดความศรัทธามีดวงตาเห็นธรรม

อิสิทัตตะเป็นบุตรของหัวหน้ากองเกวียนในวัฑฒคาม แคว้นอวันตี เป็นมิตรกับจิตตกหบดีไม่เคยเห็นหน้ากันมาก่อน แต่ได้ติดต่อสื่อสารกันโดยการเขียนจดหมายโต้ตอบกัน และจิตตกหบดีก็ได้เขียนพรรณนาถึงคุณพระพุทฺธ คุณพระธรรม และคุณพระสงฆ์ อีกทั้งหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทฺธเจ้าทำให้อิสิทัตตะเกิดความเลื่อมใสศรัทธา และต่อมาได้บวชในสำนักของพระมหากัจจายนเถระ ต่อมาท่านได้สำเร็จอรหัตผลพร้อมด้วยอภิญญา ๖^๕

วันหนึ่งท่านเดินทางพร้อมด้วยภิกษุหลายรูปแต่ท่านเป็นผู้มีพรรษาน้อยกว่าทุกรูป มาที่วัดอัมพวาภูกวันซึ่งเป็นวัดที่จิตตกหบดีสร้างไว้ จิตตกหบดีได้ไปนิมนต์ภิกษุเหล่านั้นเพื่อฉันภัตตาหารที่บ้านของท่าน แล้วได้ตั้งปัญหาถามพระเถระ ซึ่งเป็นปัญหาว่าด้วยความต่างกันของธาตุต่าง ๆ พระเถระผู้เป็นประธานสงฆ์ ไม่สามารถตอบปัญหานั้นได้ จึงนิ่งเสีย พระอิสิทัตตะแม้จะมีพรรษาน้อยที่สุดในที่นั้น เมื่อได้รับอนุญาตจากพระเถระผู้เป็นประธานแล้ว ได้ตอบปัญหาว่าด้วยความต่างกันแห่งธาตุต่างๆ ปราภฏว่าคำตอบของท่านเป็นที่พอใจของจิตตกหบดี

นอกจากนี้ จิตตกหบดียังได้ถามปัญหาว่าด้วยทฤษฎีต่าง ๆ อีกหลายประการ เช่น ทฤษฎีที่ว่าโลกยังยืน โลกไม่ยังยืน โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะ^๖ กับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน จิตกับกายเป็นอันเดียวกันหรือ จิตกับกายไม่เป็นอันเดียวกัน สัตว์ตายแล้วเกิด สัตว์ตายแล้วไม่เกิด สัตว์ตายแล้วเกิดก็มี ตายแล้วไม่เกิดก็มี สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่หลังจากตายแล้วตถาคต^๗เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ ทฤษฎี ๖๒^๘อย่างนี้พระพุทฺธเจ้าได้ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร เมื่อทฤษฎีความเห็นผิดเหล่านี้เกิดขึ้นได้เพราะเหตุไร และทำอย่างไร ทฤษฎีเหล่านี้จึงจะหมดไป พระอิสิทัตตะได้แสดงธรรมตอบปัญหาของจิตตกหบดีจนทำให้ท่านเกิดความชื่นชม ยินดีเป็นอย่างยิ่งจึงได้

^๕บุญเถร.อ.(ไทย) ๒/๓/๑/๕๓๕-๕๔๑.

^๖ชีวะ ในที่นี้หมายถึงวิญญาณอมตะ หรืออาตมัน (soul) อภิ.ปญจ.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๒๕.

^๗ตถาคต ในที่นี้เป็นคำที่ลัทธิอื่น ๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึง อัคตา (อาตมัน) ไม่ได้หมายถึงพระพุทฺธเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง สัตว์ ที่.สี.อ.(บาลี) ๑/๖๕/๑๐๘.

^๘ทฤษฎี ๖๒ คือ ทฤษฎีอภิปรัชญาที่มีอยู่ในอินเดียทั้งก่อนและร่วมสมัยกับพระพุทฺธองค์ มีอยู่ทั้งหมด ๖๒ ทฤษฎี พระพุทฺธองค์ทรงยกมาแสดงเพื่อยืนยันว่า พระองค์ทรงรู้ทฤษฎีเหล่านั้นทั้งหมด เปรียบเหมือนชาวประมงใช้แหทอดคลุมปลาไว้ได้ทั้งหมด ดูรายละเอียดใน ที่.สี.(บาลี) ๕/๒๘-๑๐๔/๑๑-๑๕ หรือดูภาคผนวกในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๑๖๑.

เรียนถามถึงประวัติภูมิหลังของพระอิสิทัตตะว่าท่านเป็นใคร มาจากที่ไหน ซึ่งทำให้จิตตกหบตีรู้
ว่าที่แท้พระอิสิทัตตะเถระเป็นสหายเก่าของตนนั่นเอง และเป็นสหายที่ไม่เคยเห็นหน้ากันมาก่อน

การที่จิตตกหบตีสังเคราะห์มิตรสหายในสังคม ถือว่าเป็นผู้ปฏิบัติหลักธรรมบำรุงต่อ
ทิศเบื้องซ้าย ซึ่งเป็นหนึ่งในทิศ ๖ คือ^{๓๕}

(๑) เป็นผู้ให้	(๒) กล่าววาจาเป็นที่รัก
(๓) ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์	(๔) วางตนสม่ำเสมอ
(๕) ไม่พูดจาหลอกลวง	(๖) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
(๗) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว	(๘) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้
(๙) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย	(๑๐) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร ^{๓๖}

จิตตกหบตีเป็นผู้ที่เพื่อนสนิท มิตรสหายให้ความเคารพเป็นอย่างยิ่ง ท่านเป็น
นักปราชญ์และประพฤตินั้นเป็นตัวอย่างของมิตรที่ดี เมื่อท่านจะไปที่ไหนหรือสนทนากับใคร
ท่านจะต้องนำหลักธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ออกมาแสดงเสมอ

จากการศึกษา พบว่าอริยบุคคลผู้บรรลุอนุคามินั้นเป็นผู้รักษาศูโอบสกลศีลตลอดกาล
จิตตกหบตีเป็นอุบาสกผู้หนึ่งที่ได้บรรลุพระอนุคามิ เมื่อท่านไปที่ใดจะมีมิตรสหายและอุบาสก
๕๐๐ ติดตามเสมอ บุคคลเหล่านี้ย่อมต้องได้รับคำแนะนำให้ปฏิบัติตามอย่างท่านเพื่อให้ท่าน
เหล่านั้นได้ถึงความเจริญรุ่งเรืองทั้งในปัจจุบันและอนาคต

จิตตกหบตีเป็นผู้รักษาศีลอุโอบสกลที่บุคคลเมื่อรักษาแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก
มีความเจริญรุ่งเรืองมาก แฝ่ไพศาลมาก ตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ศีลอุโอบสกล

^{๓๕} ทิศ ๖ บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคม คุณทิศที่อยู่รอบตัว ประกอบด้วย

- (๑) ปุริตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ บิดามารดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน
- (๒) ทักขิมทิศ ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักษิณบุคคล ควรแก่การบูชาคุณ
- (๓) ปังณิมทิศ ทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตรภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง
- (๔) อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุความสำเร็จ
- (๕) เทวภูมิทิศ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำงานต่าง ๆ เป็นฐานกำลังให้
- (๖) อุปริมทิศ ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,

ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ได้แก่

- (๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์
- (๒) เว้นจากการลักทรัพย์
- (๓) เว้นจากการประพฤติกผิดพรหมจรรย์ คือ เว้นจากการร่วมประเวณี
- (๔) เว้นจากการพูดเท็จ
- (๕) เว้นจากการดื่มสุราและเมรัย^{๔๐} อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
- (๖) เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล^{๔๑}
- (๗) เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง การดูการละเล่น และการประดับตกแต่งเครื่องหอม และเครื่องลูบไล้
- (๘) เว้นจากการนั่งการนอนบนที่นอนสูง ภายในยึดด้วยนุ่นสำลี^{๔๒}

บุคคลผู้รักษาศีลอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการไว้ด้วยจิตตลอดชีวิตย่อมได้รับผลมาก ได้รับอานิสงส์มาก และมีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าพระราชที่ทรงครองราชย์สมบัติทั้ง ๑๖ แคว้น^{๔๔} ตลอดจนมีรัตนะ ๗ ประการ^{๔๕} มากมาย ก็ยังไม่ถึงเสียที่ ๑๖ แห่งศีลอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการที่บุคคลนั้นรักษาดีแล้ว เพราะราชสมบัติที่เป็นของมนุษย์ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับความสุขที่เป็นทิพย์ของเทวดาเป็นของเพียงเล็กน้อย เหมือนกับอายุของมนุษย์

^{๔๐}สุราและเมรัย หมายถึง สุรา ๕ อย่าง คือ สุราทำด้วยแป้ง สุราทำด้วยข้าวสุก สุราทำด้วยขม สุราที่ทำด้วยสำเหล้า สุราประกอบจากเครื่องปรุง , เมรัย ๕ อย่าง คือ เครื่องคองดอกไม้ เครื่องคองผลไม้ เครื่องคองน้ำอ้อย เครื่องคองน้ำผึ้ง และเครื่องคองผสมเครื่องปรุง ม.อ.อ.(ไทย) ๑/๑๗-๑๘.

^{๔๑}วิกาล คือ ผิดเวลา, ในวิกาลโภชนสิกขาบด(ห้ามฉันอาหารในเวลาวิกาล) หมายถึง ตั้งแต่เที่ยงไปจนถึงก่อนอรุณวันใหม่ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๑.

^{๔๒}อง.อฎฐก.(ไทย) ๒๓/๔๕/๒๑๐-๒๑๒.

^{๔๔}๑๖ แคว้น ประกอบด้วย (๑)แคว้นอังคะ (๒)แคว้นมคธ (๓)แคว้นกาสี (๔)แคว้นโกศล (๕)แคว้นวัชชี (๖)แคว้นวังสะ (๗)แคว้นมถละ (๘)แคว้นเจติ (๙)แคว้นกุรุ (๑๐)แคว้นปัญจาละ (๑๑)แคว้นมัจฉะ (๑๒)แคว้นสุรเสนะ (๑๓)แคว้นอัสสะกะ (๑๔)แคว้นอวันตี (๑๕)แคว้นคันธาระ (๑๖)กัมโพชะ อง.ตัก. (บาลี) ๒๐/๗๑/๒๘๘ ดูเพิ่มเติมใน บรรจบ บรรณรุจิ, ภิภุณี : พุทธสาวิการั้งพุทธกาล, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๑๓-๓๑๔.

^{๔๕}รัตนะแก้วมี ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักแก้ว (๒) ช้างแก้ว(หัตถิรัตนะ) (๓) ม้าแก้ว(อัสสรรัตนะ) (๔) แก้วมณี(มณีรัตนะ) (๕) นางแก้ว(อิตถิรัตนะ) (๖) ขุนคลังแก้ว(คหปติรัตนะ) (๗) ขุนพลแก้ว(ปริญาขกรรัตนะ) ที.ปา.อ.(ไทย) ๑๕/๓๔/๑๐๐.

๕๐ ปีเท่ากับคืนหนึ่งและวันหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา^{๕๖}

ดังนั้นบุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็หญิงหรือชายก็ตาม เมื่อรักษาศีลอุโบสถเช่นว่านี้ตลอดชีวิต เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วย่อมเข้าถึงความเป็นสหายร่วมกับเทวดาทั้ง ๖ ชั้น คือ ชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต และชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตตสวดีตามความประณีตแห่งอุโบสถที่บุคคลนั้นรักษา

นอกจากนี้จิตตคหบดีได้แนะนำวิธีการทำจิตใจที่เศร้าหมองให้่องแผ้วบริสุทธิได้ด้วยความเพียรในการหมั่นระลึกถึงสิ่งต่อไปนี้คือ

(๑) ด้วยหมั่นระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐดังพรหม เรียกว่า รักษาพรหมอุโบสถ^{๕๗}

(๒) ด้วยหมั่นระลึกถึงธรรมะที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว เรียกว่า รักษาขัมมอุโบสถ^{๕๘}

(๓) ด้วยหมั่นระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ผู้ประพฤดี ปฏิบัติชอบในธรรมวินัย เรียกว่ารักษาสังฆอุโบสถ^{๕๙}

(๔) ด้วยหมั่นระลึกถึงศีลของตนอันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้างพร้อย เรียกว่า รักษาศีลอุโบสถ

(๕) ด้วยหมั่นระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา ๖ ชั้น ตลอดจนชั้นพรหมโลกเมื่อคราวที่ตนเป็นมนุษย์นั้นเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศรัทธา สิด สุตะ จาคะ และปัญญา เรียกว่า รักษาเทวดาอุโบสถ

(๖) ด้วยหมั่นระลึกถึงพระอรหันต์ทั้งหลายว่าเป็นผู้รักษาองค์แห่งศีลอุโบสถ ๘ ประการได้ เราเองก็รักษาองค์แห่งศีลอุโบสถ ๘ ประการก็ได้ชื่อว่าปฏิบัติตามอย่างพระอรหันต์^{๕๐}

^{๕๖}จาตุมหาราชิกา สวรรค์ชั้นที่ ๑ มีมหาราชา ๔ องค์ เป็นประธานปกครองประจำทิศทั้ง ๔ ท้าวโลกบาลทั้งสี่ คือ (๑) ท้าวธรรฐ จอมภูต หรือจอมคนธรรพ์ ครองทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรูปหก จอมกุมภัณฑ์ ครองทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค ครองทิศตะวันตก (๔) ท้าวกุเวร หรือ เวสสวัณ จอมยักษ์ ครองทิศเหนือ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒.

^{๕๗}พรหมอุโบสถ ในที่นี้หมายถึงชื่อของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ที่จะรักษาอุโบสถพึงเจริญพรหมโลกคือระลึกถึงคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอารมณ์นั่นเอง อจ.ติก.อ.(ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๒.

^{๕๘}ขัมมอุโบสถ หมายถึง อุโบสถที่รักษาปรารถโลกุตตรธรรม ๘ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ อจ.ติก.อ.(ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๓.

^{๕๙}สังฆอุโบสถ หมายถึง อุโบสถที่รักษาปรารถอริยบุคคล ๘ จำพวก คือ (๑) พระโสดาปัตติมรรค (๒)พระโสดาปัตติผล (๓)พระสกทาคามีมรรค (๔)พระสกทาคามีผล (๕)พระอนาคามีมรรค (๖)พระอนาคามีผล (๗)พระอรหัตตมรรค (๘)พระอรหัตตผล อจ.ติก.อ.(ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๔.

^{๕๐}อจ.ติก.อ.(ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๕-๒๕๐.

เมื่อบุคคลได้รักษาอุโบสถศีลแล้วต้องเจริญกรรม ๕ ประการอันเป็นเครื่องอยู่ประจำของคฤหัสถ์ ได้แก่

๑. เป็นผู้มีศรัทธา (ความเชื่อ)
๒. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร (วิริยะ)
๓. เป็นผู้มีสติตั้งมั่น (สติ)
๔. เป็นผู้มีจิตตั้งมั่น (สมาธิ)
๕. เป็นผู้มีปัญญา (ปัญญา)

สมัยโคธอริยสาวกระลึกถึงพระตถาคต ว่าเป็นผู้ตื่นผู้เบิกบานแล้วเป็นผู้จำแนกกรรมสมัยนั้นจิตของอริยสาวกนั้นย่อมไม่ถูกราคะ (ความกำหนัด) โทสะ (คิดประทุษร้ายเขา) โมหะ (หลงไม่รู้จริง) กลุ้มรุม สมัยนั้นจิตของอริยสาวกนั้นย่อมดำเนินไปตรง เพราะปรารถถึงพระตถาคต ย่อมได้ความรู้orroด ย่อมได้ความรู้ธรรม ย่อมได้ความปราโมทย์ (ความบันเทิงใจอันประกอบด้วยธรรมะปิติ (ความอิมใจ) ย่อมเกิดแก่อริยสาวกผู้มีความปราโมทย์ ภายของอริยสาวกผู้มีใจประกอบด้วยปิตีย่อมสงบ อริยสาวกผู้มีกายสงบแล้วย่อมเสวยสุข จิตของอริยสาวกผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น

อุบาสกพึงระลึกถึง พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ (การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ อีกประการหนึ่ง พึงระลึกถึงศีลของตนว่าไม่ขาด (รักษาศีล) ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย เป็นไป เป็นศีลที่ปัญญาชนสรรเสริญ ศีลที่ทำให้เกิดสมาธิระลึกถึงสีตานุสติ (ระลึกถึงศีล) จาคะ เป็นผู้ยินดีในการเสียดละและยินดีในการให้ นั่น ระลึกถึง จาคานุสติ (การระลึกถึงการเสียดละ) ระลึกถึงเทวดาว่ามีอยู่คือชั้นจาตุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา คุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตรวสวัตติ เทวดาชั้นรูปพรหม อรูปพรหม เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ (การฟัง) จาคะ ปัญญา เชื่อว่า เทวดาแต่ละชั้นมีจริงหากได้ตายไปจากโลกนี้แล้ว การที่เรามี ศรัทธาศีล, สุตะ จาคะ ปัญญา เราก็จะได้เกิดเป็นเทวดาตามชั้นต่าง ๆ เช่นกัน

เมื่อมีการระลึกถึงศรัทธา, ศีล สุตะ จาคะและปัญญา จะทำให้จิตผู้นั้นไม่ถูกราคะ (ความกำหนัด) โทสะ (คิดประทุษร้ายคนอื่น) โมหะ (หลงไม่รู้ความเป็นจริง) ครอบงำ เมื่อนั้นจิตของอริยสาวกผู้นั้นก็จะดำเนินไปตรงเพราะปรารถนาถึงเทวดาทั้งหลายย่อมได้ความรู้orroด ความรู้ธรรมความปราโมทย์ อันประกอบด้วยธรรมปิติ เมื่อจิตประกอบด้วยธรรมปิติกายของผู้นั้นย่อมสงบ เมื่อกายสงบจิตย่อมตั้งมั่น

การที่บุคคลจะสามารถเจริญกรรม ทั้ง ๖ ประการได้ต้องมีกรรม ๕ ประการ คือ

- (๑) มีศรัทธาความเชื่อไม่หวั่นไหว
- (๒) มีวิริยะในการปรารถนา ความเพียร
- (๓) มีสติ ตั้งมั่น

(๔) มีสมาธิ เป็นผู้มีจิตตั้งมั่น

(๕) มีปัญญา^{๕๑}

ลักษณะต่างๆ ที่จิตตกหับดีได้แสดงแก่เหล่ามิตรสหายนั้นทำให้ท่านและมิตรสหายจำนวนมากได้เป็นผู้ที่มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งในการครองเรือน

๓.๒ หลักธรรมที่จิตตกหับดีเผยแผ่แก่อัญญเดียรธีย์

๓.๒.๑ หลักธรรมที่จิตตกหับดีแสดงแก่อเจลกัสสปะ

จิตตกหับดีเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ดี ท่านเป็นพ่อค้ามีกองเกวียนคาราวานเดินทางไปค้าขายในที่ต่างๆ ทำให้ท่านมีโอกาสรู้จักเพื่อนต่างเมืองมากมาย ในครั้งที่จิตตกหับดียังไม่บรรลุนิพพานได้รู้จักกับสหายต่างเมืองคนหนึ่ง ในภายหลังสหายของท่านนี้ได้ไปบวชเป็นนักบวชชีเปลือย ชื่อ อเจลกัสสปะ วันหนึ่งจิตตกหับดีได้ยินข่าวว่าอเจลกัสสปะผู้เป็นสหายเก่าได้เดินทางมาถึงเมืองมัจฉิกาสน์ ท่านจึงรีบเดินทางไปหาอเจลกัสสปะถึงที่อยู่ เมื่อได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ จิตตกหับดีก็หาโอกาสสนทนาธรรมเพื่อชักจูงให้สหายเก่ามีสัมมาทิฐิ โดยสอบถามถึงการบวชเป็นชีเปลือยของอเจลกัสสปะนั้นว่าได้บวชมานานแค่ไหนแล้ว และตลอดระยะเวลาที่บวชนั้นได้บรรลุญาณทัสสะที่ประเสริฐ

อเจลกัสสปะบอกจิตตกหับดีว่าได้บวชมา ๓๐ ปีแล้ว

จิตตกหับดีได้สอบถามอเจลกัสสปะว่าตลอดระยะเวลา ๓๐ ปี ที่ได้บวชเป็นนักบวชชีเปลือยนั้นได้บรรลุญาณทัสสะที่ประเสริฐ อันสามารถ^{๕๒} อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์^{๕๓} เป็นธรรมเครื่องอยู่ผาสุกที่ท่านบรรลุแล้วมีอยู่หรือ ซึ่งอเจลกัสสปะยอมรับว่าตลอดระยะเวลาที่บวชเป็นนักบวชชีเปลือยนั้นได้เพียงความเป็นคนเปลือย ความเป็นคนโล้น และการสลัดผงฝุ่นธุลีด้วยขนหางนกยูงเท่านั้น

จิตตกหับดีกล่าวว่า “ธรรมอันประเสริฐที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ยังไม่เคย

^{๕๑} อ.ต.ก.อ.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๕๑-๒๕๖.

^{๕๒} ญาณทัสสะที่ประเสริฐอันสามารถ หมายถึง มหัคคตโลกุตตรปัญญา (ปัญญาชั้นโลกุตตระที่ถึงความยิ่งใหญ่) อันประเสริฐ บริสุทธิ์ สูงสุด สามารถกำจัดกิเลสได้ อ.จ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐.

^{๕๓} ธรรมของมนุษย์ หมายถึง กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ส.สพ.อ.(ไทย)๗/๓๕๑/๑๖๒ , อ.จ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๕๑/๕๔.

ปรากฏว่ามีผู้ใดที่บวชมานานถึง ๓๐ ปีไม่สามารถพบญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ
อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ เป็นธรรมเครื่องอยู่ผาสุก แต่ท่านบวชในลัทธิคนเปลือย บวชมานาน
ประมาณ ๓๐ ปี ได้เป็นเพียงความเป็นคนเปลือย ความเป็นคนโล้น และการสลัดผงฝุ่นธุลีด้วยขน
หางนกยูงมาเท่านั้น”

อเจลกัสสปะได้ถามว่า “แล้วท่านเป็นอุบาสก“นานเท่าไรแล้ว”

จิตตคหบดีตอบว่า “ท่านผู้เจริญ ผมเข้าถึงความเป็นอุบาสกได้ประมาณ ๓๐ ปีแล้ว”

เมื่ออเจลกัสสปะได้ยินว่าจิตตคหบดีก็เป็นอุบาสกได้ ๓๐ ปี เท่ากับเวลาที่ตนได้บวช
เป็นนักบวชชีเปลือย จึงอยากทราบว่ามีจิตตคหบดีเป็นอุบาสกมานานคงจะได้พบคุณวิเศษอะไรบ้าง
จึงได้ถามว่า “ตลอดเวลาประมาณ ๓๐ ปีนี้ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ อันวิเศษยิ่งกว่า
ธรรมของมนุษย์เป็นธรรมเครื่องอยู่ผาสุกที่ท่านบรรลุแล้วมีอยู่หรือ”

จิตตคหบดีเมื่อทราบดังนี้จึงได้กล่าวกับอเจลกัสสปะ ไม่เพียงแต่นักบวชใน
พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่จะสามารถบรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถ อันวิเศษยิ่งกว่า
ธรรมของมนุษย์ เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างผาสุกเท่านั้น แม้แต่คฤหัสถ์ก็ยังมีธรรมเช่นนั้น ได้
เพราะเมื่อบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมได้สังคจกามและอกุศลกรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มี
วิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ตราบเท่าที่ ต้องการ เพราะละสุขได้ ฯลฯ ผมบรรลุทุติยฌาน
ตราบเท่าที่ ต้องการ เพราะปีติจางคลายไป ฯลฯ เมื่อบรรลุตติยฌานตราบเท่าที่ ต้องการ เพราะ
ละสุขได้ ฯลฯ ผมบรรลุจตุตถฌานตราบเท่าที่ ต้องการ ถ้าผมพึงพยากรณ์ก่อนพระผู้มีพระภาค
ไม่น่าอัศจรรย์เลย ที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ผมว่า “ไม่มีสังโยชน์ที่จิตตคหบดีประกอบแล้ว
(มีแล้ว) จะพึงเป็นเหตุให้มาสู่โลกนี้อีก”

เมื่ออเจลกัสสปะได้ฟังจิตตคหบดีกล่าวจบ คำพูดของจิตตคหบดีทำให้อเจลกัสสปะ
เกิดความเลื่อมใสในพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงขอให้จิตตคหบดีพาไปบวชใน
พระพุทธศาสนา กล่าววว่า “คหบดี ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้วน่าอัศจรรย์จริงไม่เคยมีมาแล้ว
เพราะในพระธรรมวินัยมีคฤหัสถ์ผู้บวชบวชก็ยังสามารถสำเร็จญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ
อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ เป็นธรรมเครื่องอยู่ผาสุก ซึ่งเป็นความรู้ความเห็นอันวิเศษ ซึ่ง
เป็นความรู้ความเห็นของพระอริยเจ้า ท่านได้บรรลุธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกเช่นนั้น

^๕“อุบาสก ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย, คนใกล้ชิดพระศาสนา, คฤหัสถ์ผู้ชายที่แสดงตนเป็นคนนับถือ
พระพุทธศาสนา โดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์
ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๖.

ท่านคหบดี ขอให้เราได้ธรรมะเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุก ให้เราได้บรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยของพระสมณโคตมเถิด”

ต่อมาจิตตคหบดีได้พาอเจลกัสสปะเข้าไปหาพระภิกษุทั้งหลาย และบอกกับพระภิกษุทั้งหลายว่าอเจลกัสสปะผู้นี้เคยเป็นสหายเก่าของท่านเมื่อครั้งยังเป็นคฤหัสถ์ ขอให้พระคุณเจ้าอุปสมบทให้กับอเจลกัสสปะผู้เป็นสหาย ส่วนตนเองจะเป็นผู้อุปฐาก^{๕๕}

อเจลกัสสปะได้บวชในพระธรรมวินัย แล้วไม่นานท่านได้หนีออกจากหมู่ไปอยู่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีใจแน่วแน่ กระทบทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่ควรทำได้กระทำสำเร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะต้องกระทำอีกต่อไป” ท่านอเจลกัสสปะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในพระพุทธานุศาสน์^{๕๖}

๓.๒.๒ หลักธรรมที่จิตตคหบดีแสดงแก่นิครนถ์นาฏบุตร

จากการศึกษาพบว่าหลักคำสอนของศาสนาเซนคล้ายกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด แต่วิธีการเพื่อการชำระกรรมไม่เหมือนกัน การดำเนินของทางพระพุทธศาสนาเป็นไปเพื่อการหลุดพ้น คือ นิพพาน ส่วนศาสนาเซนนั้นเชื่อว่าวิญญานเป็นอมตะ^{๕๗}

นักบวชของศาสนาเซนต่างก็คิดว่าหลักธรรมของลัทธิเต๋าของพระพุทธศาสนา และของลัทธิอื่น ๆ จึงต้องการให้เป็นที่ยอมรับแก่บุคคลทั่วไป เป็นเหตุให้มีการโต้ว่าทะเลาะเกี่ยวกับหลักธรรมระหว่างนิครนถ์นาฏบุตรกับพุทธสาวกอยู่บ่อยๆ

จากการศึกษาพบว่าไม่มีการโต้ว่าทะเลาะระหว่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับนิครนถ์นาฏบุตร พบแต่การโต้ว่าทะเลาะระหว่างสาวกของทั้งสองฝ่ายเท่านั้น

คราวหนึ่งนิครนถ์นาฏบุตรไปถึงเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ พร้อมด้วยนิครนถ์บริษัทจำนวนมาก จิตตคหบดีได้ยื่นขานี้จึงพร้อมด้วยอุบาสกหลายคนเข้าไปหานิครนถ์นาฏบุตรถึงที่อยู่^{๕๘} เพื่อต้องการ

^{๕๕} อุปัฏฐาก ผู้บำรุง, ผู้รับใช้, ผู้ดูแลความเป็นอยู่, ผู้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุ สามเณร พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๒.

^{๕๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๑/๓๕๐-๓๕๑.

^{๕๗} พระญาณวโรดม, เรื่อง ศาสนาต่างๆ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๓๑๑-๓๒๗.

^{๕๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๐/๓๕๑-๓๕๕.

ที่จะแก้ข้อสงสัยทำความเข้าใจกับนิครนถ์นาฏบุตรกับเหล่าบริวาร เพราะพวกนิครนถ์ชอบว่าร้าย และพูดจาดูหมิ่นเหล่าพุทธสาวกเช่นว่าเป็นเหมือนตอไม้ตะเคียนนั่งตัวแข็งไม่พูดไม่จา เป็นต้น

เมื่อจิตตกหบดีเข้าไปหาเหล่านิครนถ์ก็ได้เกิดการโต้ว่าทะเลาะกันขึ้นระหว่างจิตตกหบดี และนิครนถ์นาฏบุตร การโต้ว่าทะเลาะนั้นนิครนถ์นาฏบุตรต้องการทำให้จิตตกหบดีเปลืองพลัง จึงได้สอบถามจิตตกหบดีว่า เชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีสมาธิหรือไม่ มีวิตก วิจารณ์ มีความดับ วิตก วิจารณ์หรือไม่ ซึ่งจิตตกหบดีได้ตอบว่า ไม่เชื่อ คำตอบของจิตตกหบดีทำให้นิครนถ์นาฏบุตร เข้าใจว่าจิตตกหบดีได้กล่าวเปลืองพลังว่ากล่าวพระผู้มีพระภาค จึงได้กล่าวว่ “ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจงพิจารณาเรื่องนี้ตราบที่จิตตกหบดีนี้ยังเป็นคนตรง ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา”

การที่จิตตกหบดีตอบนิครนถ์นาฏบุตรว่าไม่เชื่อพระพุทธเจ้ามีสมาธิที่ดับวิตก วิจารณ์ ก็เพราะจิตตกหบดีได้ปฏิบัติธรรมจนสามารถเข้าถึงฌาน^{๕๕} ทำให้ท่านเข้าใจในสภาวะธรรมนั้น ไม่ใช่เพราะจากความศรัทธาในการตรัสของพระพุทธองค์ จึงได้ถามนิครนถ์นาฏบุตรว่าระหว่าง ญาณและศรัทธาอะไรปราณีตกว่ากัน เมื่อญาณปราณีตกว่าศรัทธาจึงเป็นเหตุให้ไม่เชื่อใครอื่นไม่ว่า สมณะหรือพราหมณ์ว่ามีสมาธิที่ไม่วิตก วิจารณ์ มีความดับวิตก วิจารณ์

การกล่าวอธิบายของจิตตกหบดีทำให้นิครนถ์นาฏบุตรเกิดโทสะขึ้นจึงได้กล่าวว่ “ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจงพิจารณาความข้อนี้ ตราบที่จิตตกหบดีนี้เป็นคนไม่ตรง โอ้อวด มีมารยา”

จิตตกหบดีจึงได้กล่าวขึ้นว่ “ท่านผู้เจริญ ถ้าคำพูดครั้งแรกของท่านถูก คำพูดครั้งหลัง ของท่านก็ผิด แต่ถ้าคำพูดครั้งหลังของท่านถูก คำพูดครั้งแรกของท่านก็ผิด ปัญหาที่ประกอบด้วย เหตุ ๑๐ ข้อนี้มาถึงท่าน เมื่อท่านทราบเนื้อความของปัญหาเหล่านี้ ก็พึงบอกผมกับนิครนถ์บริษัท

ปัญหา ๑๐ ข้อ นี้ได้แก่

๑. ปัญหา ๑	อุทเทศ ๑	เวชยากรณ์ ๑
๒. ปัญหา ๒	อุทเทศ ๒	เวชยากรณ์ ๒
๓. ปัญหา ๓	อุทเทศ ๓	เวชยากรณ์ ๓
๔. ปัญหา ๔	อุทเทศ ๔	เวชยากรณ์ ๔
๕. ปัญหา ๕	อุทเทศ ๕	เวชยากรณ์ ๕

^{๕๕} ฌาน แปลว่า เฟื่อง หมายถึง ภาวะจิตที่เฟื่องอารมณ์จนแน่วแน่ ได้แก่ภาวะจิตที่มีสมาธินั่นเอง แต่สมาธิ นั้นมีความประณีตสนิหัตถ์เจเนผ่องใสและมีกำลังมากน้อยต่าง ๆ กัน แยกได้เป็นหลายระดับ ความต่างของระดับนั้น กำหนดด้วยคุณสมบัติของจิตที่เป็นองค์ประกอบร่วมของสมาธิในขณะนั้น ๆ องค์ประกอบเหล่านี้ได้แก่ วิตก วิจารณ์ สุข อุเบกขา เอกัคคตา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๓๐๓.

๖ .ปัญหา ๖ อุทเทศ ๖ เวชยากรณ์ ๖

๗ .ปัญหา ๗ อุทเทศ ๗ เวชยากรณ์ ๗

๘ .ปัญหา ๘ อุทเทศ ๘ เวชยากรณ์ ๘

๙ .ปัญหา ๙ อุทเทศ ๙ เวชยากรณ์ ๙

๑๐ .ปัญหา ๑๐ อุทเทศ ๑๐ เวชยากรณ์ ๑๐”^{๖๐}

ครั้นจิตตคหบดีถามปัญหาที่ประกอบด้วย ๑๐^{๖๐} ขึ้นนี้กับนิครนถ์นาฏบุตรแล้วก็ลุกขึ้นจากอาสนะแล้วจากไป

จากการศึกษาหลักธรรมที่จิตตคหบดีใช้เผยแผ่พุทธศาสนา ผู้วิจัยมีความเห็นว่าจิตตคหบดีมีความมุ่งมั่นที่จะช่วยนำหลักธรรมความจริงที่เป็นประโยชน์อันสามาถใช้แก้ความทุกข์ได้ทั้งในปัจจุบันและในอนาคตให้พุทธบริษัท ๔ และบุคคลอื่นได้ทราบ เพื่อไปสู่จุดมุ่งหมาย ๓ ประการ คือ^{๖๒}

๑. ทิฏฐิธัมมิกัตถะ^{๖๓} คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ที่สามารถมองเห็นกันในชาตินี้ที่คนทั่วไปปรารถนา มีทรัพย์ยศ เกียรติ ไม้ตรี เป็นต้น อันจะสำเร็จด้วยธรรม ๔ ประการ คือ

๑.๑ อุภูฐานสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร

๑.๒ อารักขสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยการรักษา

๑.๓ กัลยานมัตตตทา คือ การมีเพื่อนเป็นคนดี

๑.๔ สมชีวิตา คือ การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้

ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตนและคนที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เพื่อมีความสุขในปัจจุบัน

๒. สัมปรายิกัตถะ สังวัตตนิคกรรม^{๖๔} คือ ประโยชน์ในเบื้องหน้า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่มองเห็นได้ยากเป็นเรื่องของจิตใจ ซึ่งเป็นประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป อันได้แก่ ความมีจิตใจเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมความดี ทำให้ชีวิตนี้มีค่าและเป็นหลักประกันชีวิตในภพหน้า ซึ่งจะสำเร็จได้ด้วยธรรม ๔ ประการ คือ

^{๖๐} ส.สพท.(ไทย) ๑๘/๓๕๐/๓๘๗-๓๘๘.

^{๖๑} ดูรายละเอียดในบทที่ ๔ ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๑๒-๑๒๓.

^{๖๒} วิศวกรรม.ฎีกา ๑/๓๕๗.

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒๘.

๒.๑ สัทธาสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยศรัทธา

๒.๒ สีลสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยศีล

๒.๓ จาคสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยการบริจาค

๒.๔ ปัญญาสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยปัญญา

องค์ธรรม ๔ ประการนี้ ทำให้คุณภาพชีวิตเจริญงอกงามขึ้น ทำให้มีหลักประกันของชีวิตว่า เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วจะเป็นเครื่องประกันให้ได้คุณค่าและประโยชน์ที่ดียิ่งกว่าประโยชน์ที่ได้ตามปกติโลกนี้

๓. ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต รู้จักสถานะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันแห่งสังขารธรรม ไม่ตาเป็นทาสของวัตถุมิชีวิต และจิตใจเป็นอิสระ โดยปราศจากกิเลสที่ทำให้ใจเศร้าหมองขุ่นมัว มีความเข้าใจแจ่มแจ้งต่อความสุขภายในที่ประณีต ซึ่งพร้อมไปด้วยความสงบสุขร่มเย็น อันได้มาจากการทำจิตใจให้หลุดพ้นจากความทุกข์ คือ ได้วิมุตติและบรรลุนิพพานนั่นเอง

บทที่ ๔

วิเคราะห์บทบาทและวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนาของจิตตคหบดี

๔.๑ บทบาทและวิธีเผยแผ่ด้านอามิสทาน

ในเวลาที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่บุคคลทั่วไป พระองค์ทรงแสดงทานกถา^๑ เป็นอันดับแรก เพราะการให้ทานนั้นถือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความคิด และเป็นจุดเริ่มต้นของการไม่ยึดติด อันเป็นการขัดเกลากิเลสคือความตระหนี่ ให้เป็นผู้ที่มีจิตใจเอื้อเพื่อโอบอ้อมอารี ทานเปรียบกับผืนแผ่นดินใหญ่ เพราะแผ่นดินเป็นที่ตั้งแห่งสิ่งทั้งหลายในโลก ทานเป็นเหตุแห่งความสุขทั้งหลาย เป็นบ่อเกิดแห่งสติปัญญาทั้งหลาย เป็นที่ตั้งแห่งโภคะทั้งหลาย เมื่อความตระหนี่เบาบางลงจึงจะทำเรื่องที่จะเอียดลิกซึ่งต่อไปได้ เพื่อที่จะได้มุ่งสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตในการบรรลุธรรม

มีคำบรรยายเกี่ยวกับการถวายทานว่า ในครั้งที่พระพุทธเจ้าเกิดเป็นสุเมธดาบสทราบชัดว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นที่ยงแท้ไม่แปรผัน จึงได้เลือกสรรธรรมที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้าที่พระพุทธเจ้าในปางก่อนประพฤติ^๒ จึงได้พบบารมีธรรม ๑๐ ประการ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี

จะเห็นได้ว่าการบำเพ็ญบารมีธรรมในเบื้องต้นจะเป็นทานบารมี เพราะเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานที่ทำให้ผู้บำเพ็ญละมัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ให้เบาบางลง จึงปฏิบัติเรื่องที่จะเอียดลิกซึ่งต่อไปได้ดี

^๑วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕/๓๑-๓๓.

^๒พุทธการกธรรม : ธรรมที่กระทำความเป็นพระพุทธเจ้า ขุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๕/๒/๒๒๕.

ทานมีอานิสงส์ ๒ ประการ คือ

๑. ส่งผลให้แก่ผู้ให้ ผู้ใดได้บำเพ็ญทานชีวิตของเขาก็จะก้าวหน้าในทางธรรม และเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เขามีโอกาสที่สมบูรณ์เป็นพื้นฐานของคุณธรรมที่จะให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือเข้าสู่กระแสพระนิพพาน

๒. ส่งผลต่อสังคม การให้ทานเป็นการแบ่งปันปัจจัยให้ผู้อื่นได้หล่อเลี้ยงชีวิต ให้ผู้อื่นได้พ้นจากความขัดสน ลำบาก^๓

พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้มาถึงปัจจุบันเป็นเวลาสองพันกว่าปี เนื่องมาจากการให้ทานของเหล่าอุบาสก อุบาสิกา เริ่มตั้งแต่การถวายวัดเวฬุวันของพระเจ้าพิมพิสาร การสร้างวัด อัมพการามของจิตตคหบดี และอุบาสก อุบาสิกาท่านอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งหากไม่มีหลักคำสอนเรื่องทานก็ไม่มีบุคคลเหล่านี้ปรากฏในประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาก็คงจะดำรงอยู่ไม่ได้มาจนถึงทุกวันนี้ การให้ทานจึงถือได้ว่าเป็นการรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรมพระองค์จะแสดงเรื่อง อนุပ္พพิกกา คือ ทรงประกาศทานกถา สีสกถา สักคกถา^๔

ทาน แปลว่า การให้ การเสียสละ การบริจาค^๕ การเผื่อแผ่แบ่งปัน การให้ทานมี ๒ อย่าง^๖ คือ อามิสทาน เป็นการให้ทานด้วยสิ่งของ และธรรมทาน เป็นการให้ทานด้วยธรรม

๑. อามิสทาน คือ การให้สิ่งของต่าง ๆ เพื่อค้ำจุนชีวิตให้เขามีที่พึ่งอาศัย อันได้แก่ ปัจจัย ๔ มี บิณฑบาต รวมทั้ง อาหาร เครื่องบริโภคน้ำ เครื่องนุ่งห่ม เสนาสนะ คือที่อยู่อาศัย ยา รักษาโรค และวัตถุทานอีก ๑๐ อย่าง ได้แก่ ข้าว น้ำ ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่ พักอาศัย เครื่องประทีป โดยไม่หวังผลตอบแทนจากผู้รับ ให้ด้วยการบูชาคุณความดีคือถวายแก่ สงฆ์ หรือให้ด้วยความเมตตา อนุเคราะห์แก่ผู้ยากไร้ด้วยเจตนาที่ดีทั้ง ๓ กาล คือ

บุพเจตนา	ก่อนให้ ย่อมมีใจยินดีที่จะให้
มฤจนเจตนา	ขณะที่กำลังให้ ย่อมมีจิตผ่องใส
อปราปรเจตนา	ให้แล้วก็ยังมีความชื่นชมยินดีในการให้นั้น

^๓ นายรังษี สุทนต์, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาลภินชกอุบาสก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๘.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓/๒๖.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓.

^๖ สุริย์ มีผลกิจ, ตามรอยพระธรรมของพระบรมศาสดา, หน้า ๓-๑๖.

วัตถุทานที่ให้ด้วยเจตนาที่ดีทั้ง ๓ กาลเช่นนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นทานที่มีผลมาก มีอานิสงส์มาก พระองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของการให้ด้วยวัตถุสิ่งของเหล่านี้ไว้ว่า

การให้ข้าว น้ำ ชื่อว่า ให้กำลังวังชา
 การให้เครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่า ให้ผิวพรรณและวรรณะ
 การให้ยานพาหนะ ชื่อว่า ให้ความสุข
 การให้ประทีปโคมไฟ ชื่อว่า ให้ดวงตา
 การให้ที่อยู่อาศัย ชื่อว่า ให้ทุกอย่างคือให้ทั้งกำลัง ผิวพรรณ ความสุข และดวงตา
 อานิสงส์ของการให้ทานนั้นมี ๕ ประการ คือ

๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
๒. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป
๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์
๕. ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์^๑

๒. **ธรรมทาน** คือ การให้ธรรมเป็นทาน เช่นการให้วิชาความรู้ การให้ศิลปวิทยา เพื่อให้เขาสามารถนำความรู้ที่ได้มาไปประกอบอาชีพที่สุจริต หรือการให้ธรรมโดยการอบรมสั่งสอนให้เขาปรับปรุงจิตใจให้ดีงาม ละชั่ว ประพฤติดีหรือให้เขาพัฒนาจิตจนถึงขั้นความหลุดพ้น

ทานทั้ง ๒ อย่างนี้พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการให้ธรรมทานว่าเป็นเลิศกว่าอามิสทาน^๒ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาแก่ท้าวสักกะว่า ธรรมทานเป็นเลิศ ตรัสคาถาว่า

ธรรมทาน ย่อมชนะทานทั้งปวง
 รสแห่งธรรม ย่อมชนะรสทั้งปวง
 ความยินดีในธรรม ย่อมชนะความยินดีทั้งปวง
 ความสิ้นค้นหา ย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง^๓

^๑ อ.จ.ภก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

^๒ อ.จ.ภก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

^๓ บ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

การให้ทานแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ปาฏิบุคลิกทาน ได้แก่ การให้ โดยเฉพาะเจาะจงตัวบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง

๒. สังฆทาน หรือ สาธารณทาน คือ การให้โดยไม่เจาะจงเป็นการให้ทั่วไปทั้งหมด เช่น ให้เพื่อสร้างถนนหนทาง สร้างสะพาน ขุดคลอง ส่วนการให้แก่ภิกษุสงฆ์ก็เป็นการให้ไว้เป็นส่วนรวม โดยไม่เจาะจงภิกษุสงฆ์รูปใดรูปหนึ่ง

การให้สังฆทานพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่ามีผลานิสงส์มากกว่าการให้เฉพาะเจาะจง^{๑๑}

การให้ทานที่จะได้ผลของทานมาก ต้องมีองค์ประกอบที่เรียกว่า “ทานสมบัติ” คือ ความถึงพร้อม ความพร้อมที่สมบูรณ์ ซึ่งทำให้ทานที่ได้บริจาคแล้ว เป็นทานอันยอดเยี่ยมซึ่งมีอยู่ ๓ อย่าง คือ

(๑) ไทยธรรมสมบัติ คือ วัตถุประสงค์ของที่จะให้ทานนั้นไม่ว่าจะเป็นการซื้อหามา หรือ ขอมมาเพื่อการให้ทานจะต้องได้มาด้วยความบริสุทธิ์โดยชอบธรรมและเหมาะสมเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ

(๒) จิตตสมบัติ หรือเจตนาสมบัติ คือ เจตนาในการให้ทานบริสุทธิ์ ให้ความตั้งใจ ให้เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้รับอย่างแท้จริง มีเจตนาบริสุทธิ์ทั้ง ๓ กาล คือ ก่อนให้ใจยินดีขณะให้ ใจปล่อยใส ให้แล้วเบิกบานใจ ไม่ทำโดยแฝงเจตนาเห็นแก่ตัว เช่น ให้ทานเพื่อโฆษณาตนเอง

(๓) เขตสมบัติ คือ ผู้ให้ทานและผู้รับต่างมีเจตนาที่บริสุทธิ์ ตั้งอยู่ในศีล ในธรรม โดยเฉพาะผู้รับทานต้องเป็นบุคคลที่ควรแก่การคำนับ มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส ถ้าเป็นการให้แบบสังฆทานต้องเลือกหมู่สงฆ์ที่ปฏิบัติสิกขาวินัยเคร่งครัด^{๑๒}

๔.๑.๑ จิตตคหบดีถวายทานแก่พุทธบริษัท

จิตตคหบดีเป็นบุคคลที่ควรแก่การยกย่อง ชาวพุทธควรถือเอาเป็นแบบอย่าง เพราะจิตตคหบดีเป็นผู้ที่มีคุณธรรมในหลายด้าน ท่านเป็นผู้ที่ปฏิบัติตน เป็นอุบาสกที่สมบูรณ์ ทั้งทางด้านทาน ศีล ภาวนา โดยเฉพาะด้านทาน ท่านเป็นผู้ให้ทาน ๒ อย่าง คือ

(๑) ให้โดยการบริจาคสิ่งของ การสงเคราะห์การอนุเคราะห์ด้วยสิ่งของแก่พระภิกษุ

^{๑๑} อ.จ.ก.ก.(ไทย) ๒๒/๓๓๐/๔๓๕.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

(๒) ให้โดยการบริจาคธรรม การบูชาด้วยธรรม การสงเคราะห์ด้วยธรรม^{๑๒}

การอนุเคราะห์ด้วยธรรม^{๑๓} การรับรองด้วยธรรม^{๑๔}

จิตตคหบดี เป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อ สงเคราะห์บุคคลต่าง ๆ อยู่เสมอ ท่านมีมนุษย์ สัมพันธดีจะไปไหนก็ผูกมิตรกับประชาชนทั่วไป ท่านจะไปทำบุญถวายทานที่ไหนก็จะชักชวน ประชาชนให้ทำร่วมกัน ด้วยเหตุนี้เมื่อท่านจะทำบุญถวายทาน ถ้าใครรู้ก็จะยินดีเข้าร่วมทำอย่าง พร้อมเพรียง คราวหนึ่งหลังจากที่พระสารีบุตรเถระ พระโมคคัลลานเถระ พร้อมด้วยพระเถระอีก หลหลายรูปและหมู่สงฆ์ ได้เดินทางไปสงเคราะห์จิตตคหบดีที่วัดอัมพวาภูการามจนจิตตคหบดีได้ เป็นพระอนาคามีบุคคล จิตตคหบดีได้มีดำริที่จะเดินทางไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ เมืองสาวัตถี ท่านจึงให้บริวารจัดข้าวของเครื่องใช้ ทั้งเครื่องอุปโภค บริโภค เช่น ข้าวสาร ภาชนะ อาหาร น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และผ้าห่ม เป็นต้น บรรทุกใส่เกวียน ๕๐๐ เล่มจนเต็มแล้วท่านประกาศเชิญชวน พระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ญาติมิตร และบริวารทั้งหลายให้ร่วมเดินทางไปเมืองสาวัตถีเพื่อ เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ปรากฏว่าในครั้งนั้นมีพระภิกษุ ๕๐๐ รูป ภิกษุณี ๕๐๐ รูป อุบาสก ๕๐๐ คน อุบาสิกา ๕๐๐ คน ร่วมเดินทางด้วย พร้อมทั้งประชาชนทั่วไป ประมาณหลายพันคน แม้ทิวเขา และชาวบ้านก็ได้สร้างที่พักไว้ทุก ๆ หนึ่งโยชน์ ตลอดระยะทางจนถึงเมืองสาวัตถี พร้อมทั้งจัด เครื่องบรรณาการและเครื่องอุปโภค บริโภคต่าง ๆ อย่างมากมายไว้บำรุงเลี้ยงดูจิตตคหบดีและ มหาชนผู้ร่วมเดินทางตลอดระยะทาง ๓๐ โยชน์ ตลอดเวลาที่เดินทางปรากฏว่าสิ่งของต่าง ๆ ที่ จิตตคหบดีได้จัดเตรียมไว้สำหรับการเดินทางไม่ได้ถูกนำออกมาใช้เลยของต่าง ๆ ยังเต็มเกวียนทุกเล่ม^{๑๕}

ก่อนที่จิตตคหบดี และมหาชนผู้ร่วมเดินทางจะถึงเมืองสาวัตถี พระพุทธองค์ได้ตรัส กับพระอานนท์ว่า “อานนท์ ในเวลาบ่ายวันนี้จิตตคหบดี และเหล่าอุบาสก อุบาสิกา จะมาไหว้เรา ตลาคต จะเกิดปาฏิหาริย์ขึ้น คือจะมีฝนลูกเห็บแห่งดอกไม้มัททิพย์ มี ๕ สีจะตกลงมาสูงเพียงเข้าทั่ว บริเวณเป็นวงกว้างประมาณ ๘ กรีต”^{๑๖}

^{๑๒} อ.ท.ท. (บาลี) ๒๐/๑๔๒/๘๗, อ.ท.ท. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

^{๑๓} อ.ท.ท. (บาลี) ๒๐/๑๕๐/๘๘, อ.ท.ท. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๑๒๒.

^{๑๔} อ.ท.ท. (บาลี) ๒๐/๑๕๒/๘๘, อ.ท.ท. (ไทย) ๒๐/๑๕๒/๑๒๓.

^{๑๕} อ.ท.ท. (ไทย) ๔๑/๒๕๒-๒๕๓.

^{๑๖} กรีต มาตราวัดความยาวเท่ากับ ๑ เส้น ๑๑ วา ๑ สอก หรือ ๑๒๕ สอก พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๐.

เมื่อประชาชนที่กรุงสรวัด็รู้ข่าวว่าจิตตกหบดีและเหล่าอุบาสก อุบาสิกา หลายพันคนจะเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ต่างก็มารอด้อนรับตลอดสองข้างทาง ฝ่ายจิตตกหบดีเมื่อเดินทางมาถึง ก็ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เชตวันมหาวิหาร โดยเข้าไปในพุทธรัศมีฉัพพรรณรังสี^{๓๓} และในขณะที่ท่านกราบและจับข้อพระบาทของพระพุทธเจ้าทั้งสองข้างปรากฏว่า ได้มีฝนลูกเห็บและดอกไม้ ๕ สีตกลงมาทั่วอาณาบริเวณ เหล่ามหาชนทั้งหลายต่างสาธุตั้งกึกก้องไปทั่ว^{๓๔}

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรมโปรดโดยแสดงจำแนกกายตนะ ๖^{๓๕} ให้บริษัททั้งหลายซึ่งมีจิตตกหบดีเป็นหัวหน้าฟัง เมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมจบลง มหาชนเป็นอันมากต่างได้เป็นพระอริยบุคคลตามบารมีที่ของตน ตลอดระยะเวลาเป็นแรมเดือน จิตตกหบดีได้อยู่ในสำนักของพระพุทธเจ้า ท่านได้ทำบุญถวายภัตตาหาร โดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระประมุข และมีเหล่าพระภิกษุผู้ร่วมเดินทางในครั้งนี้อยู่ทุกวันมิได้เว้น

ตลอดระยะเวลา ๑ เดือนที่จิตตกหบดีอยู่เฝ้าพระพุทธเจ้า ทุกวันที่จิตตกหบดีจัดการถวายทานนั้นไม่ต้องหยิบสิ่งของในเกวียนที่จัดเตรียมมาออกมาใช้เลย เพราะว่าสิ่งของที่นำมาให้ทานนั้นเป็นสิ่งของที่ชาวเมืองราชคฤห์ส่งมาเพิ่มเติม

เมื่อจิตตกหบดีจะเดินทางกลับก็ได้กราบทูลลาพระพุทธเจ้า และกราบเรียนพระพุทธองค์ว่า “ข้าพระองค์ยังไม่ได้มีโอกาสที่จะนำสิ่งของต่างๆ ที่เตรียมมาออกถวายทานเลย ถึงแม้ข้าพระองค์จะพักอยู่ ณ ที่นี้สักหนึ่งปี ก็คงจะไม่ได้ถวายไทยธรรมแน่ ข้าพระองค์ปรารถนาจะถ่ายเกวียนแล้วกลับไป ขอพระผู้มีพระภาคโปรดตรัสบอกสถานที่สำหรับเก็บสิ่งของแก่ข้าพระองค์เถิด”

^{๓๓}ฉัพพรรณรังสี รัศมี ๖ ประการที่เปล่งออกจากพระวรกายพระพุทธเจ้า ได้แก่ ๑.สีนิล เขียวเหมือนดอกอัญชัน ๒.สีแดงเหมือนหิมาลัย ๓.สีนิลแดงเหมือนตะวันอ่อน ๔.สีนิลขาวเหมือนแผ่นเงิน ๕.สีนิลเขียว สีสงสาร เหมือนดอกเข่งหรือหงอนไก่ ๖.ประกายสร สดเหมือนประกาย เหมือนแก้วผลึก พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓.

^{๓๔}ช.อ. (ไทย) ๔๑/๒๕๔.

^{๓๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๘๕.

พระพุทธองค์จึงได้ทรงอนุญาตให้มีกัปปิยภูมิ^{๒๐} คือที่เก็บของสงฆ์เพื่อให้จิตตกหนักได้ขนถ่ายไทยธรรมทั้งหมดถวายให้แก่สงฆ์ เมื่อประชาชนได้ทราบข่าวว่าจิตตกหนักจะเดินทางกลับจึงนำรัตนะ ๗^{๒๑} ประการใส่ลงในเกวียนทั้งหมดจนเต็ม ฝ่ายจิตตกหนักก็นำเครื่องบรรณาการที่ได้รับ เลี้ยงดูมหาชนในระหว่างทางที่เดินทางกลับตลอดเวลา ๓๐ วัน^{๒๒}

ต่อมาขณะประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์เถระว่า “บุคคลผู้มีศรัทธา ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ผู้เพียบพร้อมด้วยยศ และโภคทรัพย์ บุคคลนั้นจะไปสู่ประเทศใด ๆ ย่อมเป็นผู้อันบุคคลนับถือบูชาแล้ว ในประเทศนั้น ๆ”^{๒๓}

จากการศึกษาพบว่าผลจากการเป็นผู้ให้ ทั้งทางด้านอามิสทาน และธรรมทาน ของจิตตกหนัก ทำให้เป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปเคารพนับถือให้การสักการะ ยิ่งให้ทานมากเพียงใด ก็จะได้รับผลตอบแทนกลับมากยิ่งขึ้น เพราะบุคคลทั่วไปต้องการร่วมทำบุญหรือทำบุญกับผู้มีศีล เพื่อจะได้ครบองค์ประกอบของทานสมบัติ คุณธรรมของจิตตกหนักนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อวิงวอนบุตรคนเดียว ซึ่งเป็นที่รักเป็นที่โปรดปรานโดยชอบ พึงวิงวอนอย่างนี้ว่าขอพ่อจงเป็นเช่นจิตตกหนัก”^{๒๔}

^{๒๐} กัปปิยภูมิ ที่สำหรับเก็บเสบียงอาหารของวัด คราววัด มี ๔ อย่าง คือ อุตสาหรณนติกกา กัปปิยภูมิที่ทำด้วยการประกาศให้รู้กันแต่แรกสร้างว่าจะทำเป็นกัปปิยภูมิ คือพอเริ่มขกเสหาหรือตั้งฝากก็ประกาศให้ได้ยินว่า “กัปปิยภูมิมีกโรม” แปลว่าเราทั้งหลายทำกัปปิยภูมิ ๑ โคนิสาทิกา กัปปิยภูมิขนาดเล็กเคลื่อนที่ได้ คือเป็นโคงม ๑ คหปติกา เรือนของคหบดี เขาสร้างถวายเป็นกัปปิยภูมิ ๑ สัมมติกกา กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติ ได้แก่กัปปิยภูมิที่สงฆ์เลือกจะใช้เป็นกัปปิยภูมิ แล้วสวดประกาศด้วยญัตติทุติยกรรม ๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๐.

^{๒๑} รัตน ๗ ประการ แก้ว, ของวิเศษหรือมีค่ามาก, สิ่งประเสริฐ, สิ่งมีค่าสูงยิ่ง เช่น พระรัตนตรัย และรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ได้แก่ ช้างแก้ว ม้าแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว จักรแก้ว และแก้วมณี เป็นสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นผลที่เกิดขึ้นเพราะการกระทำบุญกุศลต่างๆ ไฉนเกิดผลดี พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๔๘-๒๔๙.

^{๒๒} จ.พ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๕๕.

^{๒๓} จ.พ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๐๓/๑๒๗.

^{๒๔} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๗๒/๒๗๗.

๔.๑.๒ จิตตกหบดีถวายสวนมะกอกแก่พระสงฆ์

จิตตกหบดีได้ถวายวัดอัมพวาทุกวันให้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ ในเมืองมัจฉิกาสน์ ที่อยู่อาศัยและเสนาสนะเป็นปัจจัยหนึ่งในบรรดาปัจจัย ๔ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นมาก สำหรับการดำเนินชีวิตทั้งของคฤหัสถ์และบรรพชิต ที่จะช่วยให้ได้รับความสะดวกและประโยชน์หลายอย่าง คือช่วยคุ้มกันฝน แดด ลม ความร้อน หนาว และยังช่วยป้องกันสัตว์ต่าง ๆ ได้ เช่น งู ยุง เป็นต้น เสนาสนะจึงเป็นสิ่งที่ให้ความสุขสบายแก่ภิกษุสงฆ์ในการที่จะหลีกเร้นอยู่อย่างสงบ เพื่อเพ่งพิจารณาและเพื่อความเห็นแจ้ง

ในช่วงต้นพุทธกาล พระพุทธเจ้ามิได้อนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่ในกุฏิวิหาร พระองค์พร้อมภิกษุสงฆ์ยังพักตามป่า บริเวณโคนต้นไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า รกชฎ ที่กลางแจ้ง หรือ ลอมฟาง ในวินัยปิฎกมีเรื่องการถวายวิหารแก่พระสงฆ์ตอนต้นพุทธกาลว่า เศรษฐีเมืองราชคฤห์ ได้เห็นบรรดาภิกษุต่างๆ ออกจากที่พักเพื่อบิณฑบาตในตอนเช้าตรู่ด้วยอิริยาบถอันสำรวม ก็เกิดความเลื่อมใสต้องการสร้างวิหารให้ภิกษุสงฆ์อยู่อาศัย จึงเข้าไปถามภิกษุเหล่านั้นว่า ถ้าจะสร้างวิหารถวายจะเข้าอยู่ได้หรือไม่^{๒๕}

ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า พระพุทธเจ้ายังมีได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อาศัยในวิหาร เศรษฐีจึงขอให้ภิกษุเหล่านั้นทูลถามพระพุทธเจ้า เมื่อภิกษุเหล่านั้นเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ทูลถามถึงเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ ๕^{๒๖} ชนิด คือ

- (๑) วิหาร^{๒๗}
- (๒) เรือนมุงแถบเดียว
- (๓) ปราสาท
- (๔) เรือนโล้น^{๒๘}
- (๕) ถ้ำที่ตกแต่งภายใน^{๒๙}

^{๒๕}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๔/๕๐.

^{๒๖}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๔/๕๑.

^{๒๗}วิหาร ที่อยู่ ที่อยู่ของสงฆ์, ที่ประดิษฐานหรือพระพุทธรูปคู่กับโบสถ์, การพักผ่อน, การเป็นอยู่ หรือ ดำเนินชีวิต พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๕.

^{๒๘}เรือนโล้น หมายถึง ปราสาท คือเรือนชั้นที่มีหลังคาโล้น มีคาค่า มีลานชมแสงจันทร์ วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๕๔/๓๑๕.

^{๒๙}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๔/๕๐.

ต่อมาภิกษุเหล่านั้นได้แจ้งให้เศรษฐีเมืองราชคฤห์ทราบ ท่านจึงได้สร้างวิหารขึ้น ๖๐ หลัง^{๑๐} เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ได้นิมนต์พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารที่บ้านในวันรุ่งขึ้น ครั้นถึงเวลาเช้าพระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ได้ไปยังบ้านของเศรษฐีเมืองราชคฤห์ หลังจากฉันภัตตาหารเรียบร้อยแล้ว เศรษฐีได้กล่าวถวายวิหารเหล่านั้นแก่ภิกษุสงฆ์ทั่วทั้งจตุรทิศ ทั้งที่มาแล้วและยังไม่มีมา

วิหารที่เศรษฐีแห่งเมืองราชคฤห์สร้างถวายนี้จึงเป็นเสนาสนะแห่งแรกของภิกษุสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา หลังจากเศรษฐีเมืองราชคฤห์ได้ถวายวิหารแล้ว พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาต่อเศรษฐี กรุงราชคฤห์ แสดงอานิสงส์ของการสร้างวิหาร ถวายสงฆ์ มี ๑๗ ประการ^{๑๑} ได้แก่

- (๑) วิหารที่พักย่อมป้องกันความหนาว
- (๒) วิหารที่พักย่อมป้องกันความร้อน
- (๓) วิหารที่พักย่อมป้องกันสัตว์ร้าย
- (๔) วิหารที่พักย่อมป้องกันสัตว์เลื้อยคลาน
- (๕) วิหารที่พักย่อมป้องกันยุง
- (๖) วิหารที่พักย่อมป้องกันความหนาวเย็น^{๑๒}
- (๗) วิหารที่พักย่อมป้องกันฝน
- (๘) วิหารที่พักย่อมป้องกันลมแรง
- (๙) วิหารที่พักย่อมป้องกันแดดอันแรงกล้า
- (๑๐) วิหารที่พักใช้เป็นที่อยู่อาศัย
- (๑๑) วิหารที่พักเพื่อความสะดวก
- (๑๒) วิหารที่พักเพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเพ่งพินิจ
- (๑๓) วิหารที่พักเพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง
- (๑๔) จะได้ถวายข้าว น้ำ ผ้าเสนาสนะแก่ภิกษุพหูสูต
- (๑๕) จะได้ฟังธรรมที่ภิกษุพหูสูตแสดง

^{๑๐}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๔/๘๕-๘๖.

^{๑๑}อานิสงส์ ๑๗ ประการนี้จัดตามที่ ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๕๐/๒๗๓, ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒/๘๕-๘๖ และ คัมภีร์ศีลขันธวรรคกฐิกาทิ.สี.ฎีกา(บาลี) ๑/๓๕๐/๔๐๔ .

^{๑๒}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๕/๕๑.

(๑๖) จะได้เข้าใจธรรมชัด

(๑๗) จะสิ้นอาสวะนิพพานได้ในโลกนี้^{๓๓}

หลังจากที่เศรษฐีกรุงราชคฤห์สร้างวิหารที่พิศกถายภิกษุสงฆ์ ประชาชนทราบว่าเป็นพระพุทธรูปทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่ในที่พิศกถายได้จึงพากันสร้างวิหารที่พิศกถายพระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมาก

อารามหรือวิหารถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่จัดเข้าในปัจจัย ๔ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ แม้แต่พระองค์ที่ทรงสรรเสริญการสร้างที่พิศกถายแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔ ที่มาแล้วและที่ยังไม่มาว่า การสร้างวิหารถวายเป็นทานอันเลิศ^{๓๔}

จะเห็นได้ว่าการสร้างวิหารมีคุณประโยชน์มากมายหลายอย่าง กล่าวคือ ช่วยป้องกันความหนาว ความร้อน ฝน ลม แดด ตลอดจนสัตว์ร้ายต่าง ๆ เช่น ป้องกันงู ป้องกันยุง และยังมีคุณประโยชน์ต่อบุคคลผู้เข้าไปอาศัยอยู่ เป็นสถานที่ให้ความสะดวกสบายแก่ภิกษุสงฆ์ในการปลีกตัวอยู่อย่างสงบ เพื่อเพ่งพินิจพิจารณาและเพื่อความเห็นแจ้งสัมมาธรรม^{๓๕}

คำว่า อาราม ในยุคแรก ๆ นั้น หมายถึงสถานที่ที่ให้ความรื่นรมย์ เป็นป่าที่มีอาณาเขตบริเวณเหมือนคราวที่พระเจ้าพิมพิสารถวายอารามเวฬุวัน ซึ่งไม่มีสิ่งปลูกสร้าง ต่อมาคำว่า วิหาร จึงปรากฏชัดเจนว่า เป็นการสร้างถาวรวัตถุให้เป็นที่อยู่ของภิกษุสงฆ์ ก็แสดงว่า คำว่า อาราม มีก่อนคำว่า วิหาร แต่คนปัจจุบันใช้สองคำนี้ให้มีความหมายอย่างเดียวกัน

ผู้เห็นคุณประโยชน์และอานิสงส์ของการถวายวิหารจึงนิยมสร้างวิหารกัน โดยมีความประสงค์ดังนี้

(๑) ให้ภิกษุสงฆ์มีที่อยู่ที่สงบเงียบเพื่อความสะดวกสบายในการศึกษาธรรมและวิปัสสนา

(๒) เพื่อต้องการผลบุญและต้องการขึ้นสวรรค์ หรือได้บรรลุนิพพาน^{๓๖}

(๓) ผู้มีจิตศรัทธาต้องการที่จะสร้างวัด ควรดูสถานที่ที่เหมาะสม คือเป็นสถานที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป กมนาคมสะดวก คนที่ต้องการไปหาไปได้สะดวก กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงัด ปราศจากผู้คน เป็นสถานที่ลับตาคนเหมาะแก่การหลีกเลี่ยง^{๓๗}

^{๓๓}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๕/๕๑-๕๒.

^{๓๔}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๕/๕๑-๕๒.

^{๓๕}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๔/๕๑-๕๒.

^{๓๖}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๔/๕๑-๕๒.

^{๓๗}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๔/๕๑-๕๒.

จะเห็นได้ว่า บุคคลผู้ที่สร้างอารามหรือวิหารได้จะต้องเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส และเห็นอนิสงส์แห่งการถวายวิหารนี้ ดังปรากฏว่ามีผู้อยากจะทำสร้างวิหารถวายภิกษุสงฆ์มากมายไม่ว่าจะเป็น เศรษฐี อุบาสก อุบาสิกา แม้แต่ผู้เข็ญใจ เช่น พระเจ้าพิมพิสารทรงสร้างวัดเวฬุวันถวาย^{๓๘} อนาคตบัณฑิตเศรษฐีได้สร้างวัดเชตวันมหาวิหาร^{๓๙} นางวิสาขาได้สร้างวัดบุพพารามถวาย^{๔๐} หมอชีวกสร้างวัดชีวกัมพวันาราม^{๔๑} โฆสกเศรษฐี สร้างโฆสิตาราม^{๔๒} กุกกุฏเศรษฐี สร้างกุกกุฏาราม^{๔๓} ปาวาริกเศรษฐี สร้างปาวาริการาม^{๔๔} พระเจ้าปเสนทิโกศล สร้างวัดราชการาม หรือวัดราชาการาม^{๔๕} แม้นางอัมพปาลีจะเป็นหญิงโสเภณี แต่นางมีจิตศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้ถวายสวนของตนให้สร้างวัดซึ่งมีชื่อว่าวัดอัมพวัน^{๔๖} บางครั้งเราจะเห็นว่าแต่ละเมืองจะมีการสร้างวัดเพื่อตนเองจะได้มีโอกาสได้ทำบุญ บางเมืองก็มีหนึ่งวัดบ้าง สองวัดบ้าง สามวัดบ้าง

ในวิธานิพนธ์นี้ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะวัดอัมพวันกวัน ซึ่งจิตตคหบดีได้สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา วัดอัมพวันกวัน เป็นวัดที่มีความสำคัญวัดหนึ่งในเมืองมัจฉिकासันต์ จิตตคหบดีเป็นผู้มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ในคราวที่ท่านถวายสวนมะกอกเพื่อให้สร้างวัด มีเหตุมาจากการที่ท่านได้พบพระมหานามเถระผู้เป็นพระเถระรูปหนึ่งในจำนวนพระปัญจวัคคีย์^{๔๗} ได้เดินทางมาถึงเมืองมัจฉिकासันต์ เช้าวันนั้นจิตตคหบดีได้เห็นกริยาอันสำรวม น่าเลื่อมใสของพระมหานามเถระขณะเดินบิณฑบาต ทำให้จิตตคหบดีเกิดความเลื่อมใสศรัทธา จึงได้นิมนต์พระมหานามเถระไปฉันอาหารที่บ้าน

^{๓๘}วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๓๑.

^{๓๙}วิ.ญ. (ไทย) ๗/๓๐๓/๑๑๓-๑๑๕.

^{๔๐}บุ.ร.อ. (ไทย) ๓/๔.

^{๔๑}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๑/๔๘.

^{๔๒}บุ.ร.อ. (ไทย) ๓/๒๓-๒๘/๔๓.

^{๔๓}บุ.ร.อ. (ไทย) ๓/๔๘.

^{๔๔}บุ.ร.อ. (ไทย) ๓/๔๘.

^{๔๕}ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๓๕๘/๒๔๓.

^{๔๖}ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๖๒/๘๕.

^{๔๗}ปัญจวัคคีย์ พระพวก ๕ คืออัญญาโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานาม อัสสชิ เป็นพระอรหันตสาวก
รุ่นแรกของพระพุทธเจ้า วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๖-๓๑.

ฝ่ายพระมหานามเถระเมื่อเดินทางไปถึงบ้านของจิตตคหบดีตามคำนิมนต์ หลังจากเสร็จกิจแล้ว พระนามเถระได้พิจารณาเห็นอุปนิสัยของจิตตคหบดี จึงได้แสดงธรรม เทศนา เรื่องอายตนะ ๖ ซึ่งแบ่งออกเป็น อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีหน้าที่ในการเชื่อมติดต่อกับโลกภายนอก คือ อายตนะภายนอก อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัสกาย และสิ่งนี้ก็คิดทางใจ เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกได้เกิดผัสสะขึ้นทำให้เกิดขบวนการที่ตามมา คือ เวทนา ๓ อันได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา

ครั้งพระมหานามเถระได้แสดงธรรมเทศนาจบลง จิตตคหบดีก็ได้บรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลขั้นแรก คือพระโสดาบัน เมื่อท่านได้บรรลุโสดาบันแล้ว ท่านมีความเลื่อมใส ศรัทธาอย่างมั่นคงไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

จากการศึกษาพบว่า จิตตคหบดีเป็นพ่อค้า เป็นผู้มั่งคั่งร่ำรวย ท่านมีบริวารมาก มีมิตรสหายมากมาย เพราะท่านเป็นผู้ที่คนทั่วไปให้ความเคารพยกย่อง เมื่อท่านมีดวงตาเห็นธรรม ท่านย่อมระลึกถึงผู้อื่นตามอุปนิสัยเดิมของท่านที่เป็นผู้ที่กระทำตนเป็นบัณฑิต และเป็นบุคคลที่ควรบูชาเมื่อจิตตคหบดีบรรลุธรรมท่านจึงปรารถนาให้บุคคลอื่นได้มีโอกาสรู้ธรรมบ้าง อีกกรณีหนึ่ง เมืองมัจฉิกาสมัยนั้นในเวลานั้นยังไม่มีวัดที่จะเป็นสถานที่เพื่อประโยชน์ของสงฆ์และประชาชน ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงอนิสงส์ของการสร้างวิหาร ว่าเป็นทานอันเลิศและได้กุศลแรง ท่านจึงถวายสวนมะกอกให้เป็นอารามของสงฆ์ ในขณะที่ท่านหลังน้ำลงในมือของพระเถระเพื่อเป็นการมอบถวายนั้น มหาปฐพีได้เกิดอาการหวั่นไหวลงไปลึกถึงน้ำรองแผ่นดินซึ่งเป็นนิมิตบอกเหตุว่า “พระพุทธศาสนาตั้งมั่นแล้ว”^{๔๘}

ต่อมาท่านได้สร้างวิหารขึ้นในสวนมะกอกโดยมีพระสุธรรมเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง โดยตั้งชื่อว่า “วัดอัมพการาม” และมีพระสุธรรมเป็นเจ้าอาวาส วัดที่ท่านจิตตคหบดีสร้างนั้นเปิดไว้สำหรับพระภิกษุผู้มาจากทั่วสารทิศ และมักใช้เป็นสถานที่ในการศึกษา อบรม สั่งสอน และเผยแผ่หลักธรรม

^{๔๘}จำเนียร ทรงฤกษ์, ชีวประวัติพุทธอุบาสิก, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๒.

จิตตคหบดีสร้างวัดอัมพวาภูการามมีจุดมุ่งหมาย ดังนี้

(๑) เพื่อเป็นที่พักอยู่อาศัยของสงฆ์จากทั่วสารทิศ ซึ่งจะเห็นได้จากการที่มีพระสงฆ์เถระ ได้เดินทางแวะเวียนมาพักที่วัดอัมพวาภูการาม ตามที่ปรากฏอยู่ในจิตตสังขัตตสูตร เช่นพระสารีบุตรเถระ พระโมคคัลลานเถระ พระมหากัจจายนเถระ พระมหาโกฏิฐิตเถระ พระเรวตเถระ พระอุบาลีเถระ พระอนนทเถระ พระราหุลเถระ พระอิสิทัตตะ^{๔๕} พระมหกะ^{๔๖} พระกามภู^{๔๗} พระโกทัตตะ^{๔๘} แม้กระทั่งนักบวชนอกศาสนา เช่น อเจลกัสสป^{๔๙} และนิครนถ์นาฏบุตร^{๕๐}

(๒) เพื่อจะถวาย ข้าว น้ำ ฝ้าย เสนาสนะแก่ภิกษุ จิตตคหบดีทำบุญถวายภัตตาหารพระภิกษุทุกวัน ท่านจะนิมนต์พระฉันภัตตาหารโดยเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระถึงที่อยู่ แล้วนิมนต์ให้ภิกษุทั้งหลายไปรับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น เมื่อภิกษุได้มาตามที่จิตตคหบดีนิมนต์ในวันรุ่งขึ้น ท่านก็จะนำของขบฉันอันประณีตประเคนพระภิกษุ เมื่อท่านได้สนทนารธรรมกับพระภิกษุเถระทำให้เกิดความเลื่อมใสในปัญญาของพระภิกษุเถระนั้น ท่านจะกล่าวว่า “ขอท่านผู้เจริญจงยินดีอัมพวาภูการามอันนำรื่นรมย์เขตมัจฉิกาสัตถ์เกิด กระผมจักบำรุงพระคุณเจ้าด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย”

คราวหนึ่งจิตตคหบดีได้เข้าไปหาพระภิกษุทั้งหลาย แล้วอาราธนาให้ท่านเหล่านั้นไปรับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น ครั้นในเวลาเช้าภิกษุทั้งหลายได้เดินทางเข้าไปยังที่อยู่ของจิตตคหบดี ท่านได้นำข้าวปายาสปรุงด้วยเนยใสอย่างประณีตประเคนภิกษุทั้งหลายจนอิ่มหน้าด้วยตัวท่านเอง เมื่อพระภิกษุฉันเสร็จก็ลุกจากไป จิตตคหบดีได้เดินตามเพื่อไปส่งพระเถระเหล่านั้น ในเวลานั้นเป็นช่วงฤดูร้อนอากาศร้อนจัด ภิกษุเถระทั้งหลายมีกายคล้ายกับกะปดกะเปลี้ยทั้งที่เพิ่งฉันอาหารเสร็จ เวลานั้นพระมเหสุตเป็นภิกษุบวชใหม่ได้ขออนุญาตพระเถระที่จะดลบันดาลให้อากาศเย็น โดยให้มีลมพัด มีเสียงฟ้าร้อง และมีละอองฝนโปรยลงมา

จิตตคหบดีเห็นดังนี้จึงเกิดความชื่นชมในความสามารถของพระมเหสุต แล้วเดินตามพระมเหสุตถึงที่อยู่ จากนั้นได้ขอร้องให้พระมเหสุตแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ชมอีก

^{๔๕} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๕๔/๓๓๒.

^{๔๖} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๕๖/๓๓๘.

^{๔๗} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๕๓/๓๘๐.

^{๔๘} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๕๕/๓๘๕.

^{๔๙} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๕๑/๓๘๕.

^{๕๐} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๕๐/๓๘๓.

พระมหากษัตริย์ให้จัดคหบดีปูผ้าห่มที่ระเบียงแล้วนำเอาพอนหญ้าไ้บนผ้าห่ม แล้วพระมหากษัตริย์เข้าไปสู่วิวหารปิดประตู จากนั้นก็แสดงอิทธิปาฏิหาริย์โดยให้เปลวไฟลอยออกทางช่องประตูที่ได้ปิดไว้ โดยให้ไฟไหม้พอนหญ้า แต่ไม่ให้ไหม้ผ้าห่ม ทำให้จัดคหบดีตกใจรีบสลัดผ้าห่มยื่นลุกอยู่กับที่

พระมหากษัตริย์ออกมาจากวิหารได้ถามจัดคหบดีว่า “การแสดงฤทธิ์เพียงเท่านี้พอหรือยัง” จัดคหบดีได้กล่าวว่า “ท่านมหากษัตริย์พอแล้ว ท่านทำได้แล้ว บูชาแล้ว ขอพระคุณเจ้ามหากษัตริย์ยินดีอัมพากรามอันนารัณรมย์ กระผมจักบำรุงพระคุณเจ้าด้วยเสนาสนะ”^{๕๕}

(๓) เพื่อจะได้ฟังธรรมและสนทนาธรรมกับพระภิกษุสงฆ์ ตามที่ปรากฏอยู่ในจิตตสังขตสูตร เช่นการสนทนาธรรมกับพระอสิททัตต พระกามภูและพระโคทัตต เป็นต้น

๔.๒ บทบาทและวิธีเผยแผ่ด้านธรรมทาน

ภายหลังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ใหม่ๆ ยังไม่มีผู้ใดรู้จักพระพุทธศาสนา ในขณะเดียวกันคนส่วนใหญ่ยังมีความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) การที่จะไปสอนให้คนเหล่านี้มีสัมมาทิฎฐิ และเข้าใจหลักธรรมอย่างถ่องแท้ จึงเป็นการกิจอันหนักของพระพุทธองค์ ในการนำหลักธรรมคำสอนไปเผยแผ่ให้คนรู้จักพระสัทธรรมเพื่อการพ้นทุกข์ และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างปกติสุข และเป็นไปตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสั่งไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อย มีอยู่ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลายแม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนาณิกมเพื่อแสดงธรรม”^{๕๖} พุทธพจน์นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา

จัดคหบดีผู้เป็นธรรมกถึกได้มีบทบาทสำคัญในการแสดงธรรม เผยแผ่ธรรม ท่านใช้วิธีเผยแผ่ธรรมกับพุทธบริษัทที่เป็นฝ่ายภิกษุด้วยวิธีการสนทนาธรรม ตอบปัญหาธรรมและถามปัญหาธรรมในพระสูตรต้นตปิฎกสังขตนิคายสพายนววรรค รวบรวมพระสูตรที่เกี่ยวกับจัดคหบดี

^{๕๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๖/๓๗๘-๓๗๙.

^{๕๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๕๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๗๐-๓๗๓.

ทั้งหมดไว้ถึง ๑๐ สูตร^{๕๗} เรียกจิตตสังขยุต บางพระสูตรเป็นการแสดงธรรมแก่นักบวชนอกศาสนา เช่น แสดงธรรมกับอเจลกัสสปสูตร บางพระสูตรเป็นการโต้วาทะกับพวกอัญญเดียรถีย์ เช่น นิกัณฐนาฏปุตตสูตร

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเพื่อรวบรวมหลักธรรมต่าง ๆ ในจิตตสังขยุต ๑๐ สูตร ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ จิตตคหบดีสนทนาธรรมกับมิตรสหาย

(๑) สัจฉญาณสูตร สนทนาธรรมเรื่องสังโยชน์

สัจฉญาณสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ คือ จิตตคหบดีสนทนาธรรมกับภิกษุทั้งหลายเรื่องสังโยชน์กับธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ว่าต่างกันหรือไม่ จิตตคหบดีเห็นว่าต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะ โดยอุปมาเรื่องโค ๒ ตัว คือ โคดำกับโคขาวที่เขาผูกเชือกรวมกันไว้ว่า โคทั้งสองแม้จะเกี่ยวเนื่องกันเพราะเชือก แต่จริง ๆ แล้วไม่เหมือนกันเลย ขอนี้ฉันใด อายุคนะภายในกับอายุคนะภายนอกต่างกัน แต่เพราะอาศัยอายุคนะภายในกับอายุคนะภายนอก ฉันทราคะจึงเกิดอายุคนะภายในกับอายุคนะภายนอกจึงเกี่ยวเนื่องในฉันทราคะนั้นก็ฉันนั้น

ภิกษุหลายรูปอยู่ที่อัมพวาภูวัน เขตเมืองมัจฉิกาสำนั กายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้วก็นั่งสนทนาธรรมถึงเรื่องของสังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ก็ดี มีอรรถและพยัญชนะต่างกันหรืออย่างเดียวกัน ซึ่งการสนทนานั้นต่างก็ไม่สามารถหาหลักธรรมที่ถูกต้องได้ ฝ่ายจิตตคหบดีได้ไปยังบ้านส่วย ชื่อมิกปลกะ เพื่อทำกิจธุระบางอย่าง เมื่อทราบข่าวการสนทนาธรรมของเหล่าภิกษุทั้งหลาย จึงแวะเข้าไปร่วมสนทนาด้วย และได้อธิบายหลักธรรมของสังโยชน์และธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ว่ามีอรรถต่างกันหรืออย่างเดียวกัน โดยยกอุปมาอุปไมยของโคดำกับโคขาวที่ผูกติดกันด้วยเชือกหรือสายคร่าวว่าโคดำเกี่ยวเนื่องกับโคขาว หรือโคขาวเกี่ยวเนื่องกับโคดำ

จากการศึกษาพบว่า อริยบุคคลผู้ที่ละสังโยชน์ได้นั้นมีอยู่ ๔ ระดับ แต่ละระดับจัดตามกิเลส คือ สังโยชน์ที่ละได้แต่ละขั้น พร้อมไปกับความก้าวหน้าในการบำเพ็ญไตรสิกขา คือศีล สมาธิ และปัญญา

^{๕๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๓๐-๓๕๓.

ดังนั้นจึงควรรู้จักสังโยชน์ไว้ก่อน สังโยชน์ แปลตามศัพท์ว่าเครื่องผูก หมายถึงกิเลสที่ผูกใจสัตว์ หรืออกุศลธรรมที่ผูกมัดสัตว์ไว้กับทุกข์ในสังสารวัฏเหมือนผูกเทียมสัตว์ไว้กับรถ มี ๑๐ อย่าง คือ^{๕๘}

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต้น หรือขั้นหายาบ) ๕ อย่างคือ^{๕๙}

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นที่ยังติดแน่นในสมมติว่าเป็นตัวตน เราเขา เป็นนั่นเป็นนี่ มองไม่เห็นสภาพความจริงที่สัตว์บุคคลเป็นเพียงองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้าทำให้มีความเห็นแก่ตัวในขั้นหายาบ และความรู้สึกระทอกระทั้งบีบคั้นเป็นทุกข์ได้รุนแรง^{๖๐}

๒. วิจิกิจฉา ความลังเล สงสัย เคลือบแคลงต่างๆ เช่น สงสัยในพระศาสนา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในเรื่องที่มาที่ไปของชีวิต ในปฏิจางมุขปาถ เป็นต้น ทำให้ไม่มั่นใจไม่เข้มแข็งแก่ล้าที่จะดำเนินชีวิตตามหลักธรรม ด้วยความมีเหตุผล และในการที่จะเดินหน้าแน่วคิงไปในอริยมรรคา

๓. สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต คือความยึดถือผิดพลาดไปว่า จะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและพรต ได้แก่การถือศีล ระเบียบ แบบแผน บทบัญญัติ และข้อปฏิบัติต่างๆ โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นเป็นขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ ติดอยู่แก่รูปแบบหรือพิธีรีตองที่ดีถือด้วยตำหนาคติและทิฏฐิ ถือปฏิบัติเพราะอยากได้ผลประโยชน์ตอบแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเพราะเห็นว่าจะทำให้ได้เป็นนั่นเป็นนี่ก็ดี ไม่เป็นไปตามความหมายและความมุ่งหมายที่แท้จริงของศีลและวัตร ทำให้ปฏิบัติเขวออกนอกคุ่นอกทาง หรือเลยเถิดไป ไม่เข้าสู่อริยมรรค

๔. กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ ทั้ง ๕

๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง หรือรุ่มร้อนใจ

^{๕๘} อ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๒๘๔-๒๘๘.

^{๖๐} คำจำกัดความตามแบบว่า มองเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ เป็นตน,มองเห็นตนมีรูป มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร หรือมีวิญญาณ,มองเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ ในตน,หรือมองเห็นตนในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร หรือในวิญญาณ ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๖๐/๕๐๐, อภิ.สจ.อ.(ไทย) ๓๔/๖๗๑.

ข. อุทกษมภคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง หรือชั้นละเอียด) ๕ อย่าง คือ

๖. รูปราคะ ความคิดใจในรูปธรรมอันประณีต เช่น คิดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน พอใจในรสความสุข ความสงบของสมาธิขั้นรูปฌาน คิดใจปรารถนาในรูปภพ เป็นต้น

๗. อรูปราคะ ความคิดใจในอรูปธรรม เช่น คิดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน คิดใจปรารถนาในอรูปภพ เป็นต้น

๘. มานะ ความถือตัว หรือสำคัญตนเป็นนั่นเป็นนี่ เช่นว่า สูงกว่าเขา เท่าเทียมเขา ต่ำกว่าเขา เป็นต้น

๙. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ ว้าวุ่น ชัดสาย คิดพล่านไป

๑๐. อวิชชา ความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุและผลหรือไม่รู้วิธีสังขัล

ก. พระเสขบุคคล หรือ สอุปาทิเสขบุคคล แปลว่า ผู้ยังต้องศึกษา คือ ยังมีกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนที่จะต้องทำต่อไปอีก จนถึงเป็นพระอรหันต์ มีอยู่ ๓ ระดับ คือ

๑. พระโสดาบัน ผู้ถึงกระแสเข้าสู่มรรค เดินทางถูกต้องอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว^{๖๑} เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส^{๖๒}

๒. พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะกำจัดทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา นอกจากละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้แล้ว ยังทำราคะ โทสะ และโมหะ ให้เบาบางลงด้วย^{๖๓}

๓. พระอนาคามี ผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้อีก ๒ ข้อ คือ กามราคะ และปฏิฆะ (รวมเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำได้ครบ ๕ ข้อ)

ข. พระอเสขะ หรือ อนอุปาทิเสขบุคคล แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษาคือ ทำกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนเสร็จสิ้นแล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว ไม่ต้องปฏิบัติในสิกขาต่อไป ไม่มีกิเลสที่ต้องพยายามละต่อไป และไม่มีภูมิธรรมสูงกว่ำนั้นที่จะต้องขวนขวายบรรลุอีก จึงได้แก่พระอรหันต์ พระอรหันต์ จึงเป็นผู้ควรแก่ทักษิณาหรือการบูชาเป็นพิเศษ เพราะเป็นผู้หักกำแพง สังสารจักรได้แล้ว

^{๖๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๕๑/๕๓๖.

^{๖๒} ละราคะ โทสะ โมหะ (อย่างแรง) ที่จะทำให้อบายได้ด้วย อ.จ.ภ.ก. (ไทย) ๒๒/๓๖๑/๔๘๘.

เป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในสิกขาทั้งสาม คือ สีล สมาธิ และปัญญา ละสังโยชน์เบื้องสูงได้อีก ๕ ข้อ

ธรรมที่เกื้อกูลสังโยชน์

ธรรมที่เกื้อกูลสังโยชน์ ได้แก่ อายตนะภายนอก ซึ่งเป็นเครื่องต่อภายนอกกับสิ่งที่ถูกรู้มี ๖ อย่าง คือ (๑) รูป (รูป) (๒) สัททวะ (เสียง) (๓) คันธะ (กลิ่น) (๔) รส (รส) (๕) โภกฺขัฏฺพะ (สิ่งต้องกาย) (๖) ฐัมมะ หรือ ธรรมอารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจหรือสิ่งที่ใจรู้ บางครั้งเรียกอารมณ์ ๖ และอายตนะภายใน ซึ่งเป็นเครื่องต่อภายในกับเครื่องรับรู้ มี ๖ อย่าง คือ (๑) จักขุ (ตา) (๒) โสต (หู) (๓) จฺมาน (จมูก) (๔) ชิวหา (ลิ้น) (๕) กาย (กาย) (๖) มโน (ใจ) บางครั้งเรียกอินทรีย์ ๖

จิตตกหอบได้ตอบปัญหาธรรมโดยยกอุปมา ว่าธรรมที่เป็นสังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ก็ดี มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน เปรียบเหมือนการที่โคดำและโคขาวถูกผูกด้วยสายคร่าวหรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน โคดำไม่เกี่ยวเนื่องกับโคขาว แม้โคขาวก็ไม่เกี่ยวเนื่องกับโคดำ อุปไมยก็ฉนั้นนั้นเหมือนกับตาไม่เกี่ยวข้องกับรูป รูปก็ไม่เกี่ยวข้องกับตา แต่เพราะอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นฉนั้นนทราคะจึงเกิดขึ้น ตาและรูปนั้นจึงเกี่ยวข้องในฉนั้นนทราคะนั้น

หูไม่เกี่ยวข้องกับเสียง เสียงก็ไม่เกี่ยวข้องกับหู แต่เพราะอาศัยหูและเสียงทั้งสองนั้น ฉนั้นนทราคะจึงเกิดขึ้น หูและเสียงนั้นจึงเกี่ยวข้องในฉนั้นนทราคะนั้น

จมูกไม่เกี่ยวข้องกับกลิ่น กลิ่นก็ไม่เกี่ยวข้องกับจมูก แต่เพราะอาศัยจมูกและกลิ่นทั้งสองนั้น ฉนั้นนทราคะจึงเกิดขึ้น จมูกและกลิ่นนั้นจึงเกี่ยวข้องในฉนั้นนทราคะนั้น

ลิ้นไม่เกี่ยวข้องกับรส รสไม่เกี่ยวข้องกับลิ้น แต่เพราะอาศัยลิ้นกับรสทั้งสอง ฉนั้นนทราคะจึงเกิดขึ้น ลิ้นและรสนั้นจึงเกี่ยวข้องในฉนั้นนทราคะนั้น

กายไม่เกี่ยวข้องกับโภกฺขัฏฺพะ โภกฺขัฏฺพะก็ไม่เกี่ยวข้องกับกาย แต่เพราะอาศัยกายและโภกฺขัฏฺพะทั้งสองนั้นฉนั้นนทราคะจึงเกิดขึ้น กายและโภกฺขัฏฺพะนั้นจึงเกี่ยวข้องในฉนั้นนทราคะนั้น

ใจไม่เกี่ยวข้องกับธรรมารมณฺ์ ธรรมารมณฺ์ก็ไม่เกี่ยวข้องกับใจ แต่เพราะอาศัยใจและธรรมารมณฺ์ทั้งสองนั้นฉนั้นนทราคะจึงเกิดขึ้น ใจและธรรมารมณฺ์นั้นจึงเกี่ยวข้องในฉนั้นนทราคะนั้น

^{๖๓}พระสกทาคามีละสังโยชน์ (อีก) ๒ คือ กามราคะ และปฏิฆะอย่างหยาบ (และว่า พระอนาคามีละกามราคะ และปฏิฆะอย่างละเอียด), (พ.ป.(ไทย)๓๑/๕๓๕/๔๓๖) คัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า พระสกทาคามีทำกามราคะและพยายาทำให้เบาบาง แต่ทั้งหมดนี้ได้รับความเท่ากัน วิสุทธิ.(บาลี) ๓/๓๒๖.

ใจไม่เกี่ยวข้องกับธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์ก็ไม่เกี่ยวข้องกับใจ แต่เพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ทั้งสองนั้นฉันทราคะจึงเกิดขึ้น ใจและธรรมารมณ์นั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น

(๒) ปฐมอิติทัตตสูตร^{๖๔}

ปฐมอิติทัตตสูตร ว่าด้วยธาตุ คือ จิตตคหบดีได้เข้าไปหาพระภิกษุทั้งหลายในอัมพาฎการาม ได้ถามปัญหาธรรมกับพระเถระทั้งหลายถึง ๓ ครั้งว่า ธาตุ คืออะไร พระอิติทัตตะซึ่งเป็นพระบวชใหม่ในขณะสงฆ์ที่มาพักในอัมพาฎการาม ได้ขออนุญาตตอบแทนว่า คือ ธาตุ ๑๘ มี จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ เป็นต้น

จิตตคหบดีได้นิมนต์พระเถระทั้งหลายให้ไปรับภัตตาหารที่บ้านของท่าน ครั้นในวันรุ่งขึ้นเหล่าพระภิกษุเถระได้เดินทางไปหาจิตตคหบดีที่บ้านเพื่อรับภัตตาหาร เวลาก่อนที่จะถึงเวลากวายภัตตาหารนั้น จิตตคหบดีก็ได้เรียนถามปัญหาธรรมกับพระภิกษุเกี่ยวกับเรื่องธาตุต่าง ๆ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตรัสเรื่องธาตุต่าง ๆ ว่าอย่างไร มีอะไรบ้าง ซึ่งพระภิกษุเถระทั้งหลายต่างก็นิ่งเสียไม่ตอบ จิตตคหบดีได้ถามถึง ๓ ครั้ง ซึ่งครั้งที่ ๓ นี้พระอิติทัตตะผู้เป็นภิกษุบวชใหม่ได้ขออนุญาตพระภิกษุเถระทั้งหลายตอบอธิบายเรื่องของธาตุต่างๆที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้

ธาตุ^{๖๕}ในพระสูตรนี้ หมายถึง ธาตุ ๑๘ ซึ่งโดยความหมายของธาตุนั้น คือสิ่งที่ทรงสภาวะของตนเอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นเป็นไปตามธรรมนิยาม คือกำหนดแห่งธรรมคาไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บังคับ และมิรูปลักษณะกิจการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่าง ๆ ได้แก่

๑. จักขุธาตุ ธาตุคือจักขุรูปสาท
๒. รูปธาตุ ธาตุคือรูปอารมณ์
๓. จักขุวิญญาณธาตุ ธาตุคือจักขุวิญญาณ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะรูปกระทบตา รูปกระทบตาเกิดความรู้ขึ้นทำให้เกิดการเห็น

^{๖๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๔/๓๒-๓๗๔.

^{๖๕} ธาตุ สิ่งที่ทรงสภาวะของมันเองตามธรรมคาของเหตุปัจจัย ธาตุ ๔ คือ (๑) ปรฐวิธาตุ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เรียกสามัญว่าธาตุดิน (๒) อาโมธาตุ สภาวะที่เอิบอบคลุมซึม เรียกสามัญว่าธาตุเหลวหรือธาตุน้ำ (๓) เตโชธาตุ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่าธาตุไฟ (๔) วาโยธาตุ สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว เรียกสามัญว่าธาตุลม ธาตุ ๖ คือ เพิ่ม (๕) อากาศธาตุ สภาวะที่ว่าง (๖) วิญญาณธาตุ สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ หรือธาตุรู้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๑.

๔. โสตธาตุ ธาตุคือโสตประสาท ปสาทหู
๕. สัทธาตุ ธาตุคือสัททารมณ์
๖. โสตวิญญานธาตุ ธาตุคือโสตวิญญาน ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะเสียงกระทบหู เสียงกระทบหู เกิดความรู้ขึ้นทำให้เกิด การได้ยิน
๗. ฆานธาตุ ธาตุคือฆานประสาท ปสาทจมูก
๘. คันธธาตุ ธาตุคือคันธารมณ์
๙. ฆานวิญญานธาตุ ธาตุคือฆานวิญญาน ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะกลิ่นกระทบจมูก กลิ่นกระทบจมูกเกิดความรู้ขึ้นทำให้เกิด การรู้กลิ่น
๑๐. ชิวหาธาตุ ธาตุคือชิวหาประสาท ปสาทลิ้น
๑๑. รสธาตุ ธาตุคือรสอารมณ์ อารมณ์ที่รู้ได้ด้วยลิ้นโดยปริยาย หมายถึงความรู้สึกชอบใจ
๑๒. ชิวหาวิญญานธาตุ ธาตุคือชิวหาวิญญาน ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะรสกระทบลิ้น รสกระทบลิ้นเกิดความรู้ขึ้นทำให้เกิด การรู้รส
๑๓. กายธาตุ ธาตุคือกายประสาท ปสาทกาย
๑๔. โภกฐัพพธาตุ ธาตุคือโภกฐัพพารมณ์ อารมณ์ที่เกิดขึ้นเพราะรสกระทบลิ้น รสกระทบลิ้นเกิดความรู้ขึ้นทำให้เกิด การรู้รส
๑๕. กายวิญญานธาตุ ธาตุคือกายวิญญาน ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะ โภกฐัพพะกระทบ กาย โภกฐัพพะกระทบกาย เกิดความรู้ขึ้นทำให้เกิด ความรู้สึก เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง
๑๖. มโนธาตุ ธาตุ คือ มโน
๑๗. ธรรมธาตุ ธาตุ คือ ธรรมารมณ์
๑๘. มโนวิญญานธาตุ ธาตุ คือ มโนวิญญาน^{๖๖}

จากการศึกษาธาตุ ๑๘ ผู้วิจัยพบว่า आयตนะ หมายถึง ที่ต่อกันให้เกิดความรู้หรือแหล่งที่มาของความรู้ ซึ่งเรียกว่าทางรับรู้ ๖ อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น ใจ เชื่อมต่อให้เกิดการรับรู้สภาพแวดล้อมภายนอก ซึ่งเป็นแหล่งความรู้เช่นเดียวกัน แต่เป็นฝ่ายภายนอก เรียกอายตนะภายนอกมี ๖ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก ซึ่งเป็นสิ่งสำหรับยึดหน่วงของจิต คือ สิ่งที่ถูกรับรู้นั่นเอง

เมื่ออายตนะภายใน ซึ่งเป็นแดนรับรู้ กระทบกับอายตนะภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ก็จะเกิดความรู้จำเพาะของอายตนะนั้น ๆ เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า การเห็น หูกระทบ

^{๖๖} ต.น. (ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๕-๑๗๕.

เสียงเกิดความรู้ เรียกว่าได้ยิน ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า “วิญญาณ” ซึ่งแปลว่าการรู้ อารมณ์ ดังนั้นจึงมีวิญญาณ ๖ อย่าง คือ วิญญาณทางตา ได้แก่ การเห็น วิญญาณทางหู ได้แก่ ได้ยิน วิญญาณทางจมูก ได้แก่ ได้กลิ่น วิญญาณทางลิ้น ได้แก่ รุส วิญญาณทางกาย ได้แก่ รู้สิ่งที่ ต้อยกาย วิญญาณทางใจ ได้แก่ รู้อารมณ์ใจ

วิญญาณจะเกิดขึ้นได้จะต้องอาศัยความใส่ใจประกอบอยู่ด้วย หากไม่มีความใส่ใจ หรือความกำหนดใจแล้ว วิญญาณก็ไม่สามารถเกิดขึ้น เช่น เวลาหลับสนิท เวลาฟุ้งซ่าน ใจลอย หรือเวลาใจจดจ่อแน่วแน้อยู่กับกิจอย่างใจอย่างหนึ่ง ตลอดจนขณะอยู่ในสมาธิ รูป เสียง กลิ่น รส หรือธรรมารมณ์ที่ผ่านเข้ามาก็ไม่อยู่ในวิสัยที่จะเกิดขึ้นได้

อายตนะจึงเป็นจุดเริ่มต้น และเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของทางแยกระหว่างกุศลกับอกุศล ทางที่เป็นอกุศล จะนำไปสู่ความประมาท มัวเมา ความชั่ว และการหมกตึดยอยู่ในโลกทางที่เป็น กุศลจะนำไปสู่ความรู้เท่าทันการประกอบกรรมดี และความหลุดพ้นเป็นอิสระ หากไม่มีการ ฝึกฝนอบรมให้เข้าใจและปฏิบัติในเรื่องอายตนะอย่างถูกต้องแล้ว มนุษย์ทั่วไปจะจูงชักจูงล่อให้ ดำเนินชีวิตในทางที่มุ่งเพื่อเสพเสวยทางโลกทำการต่าง ๆ แสวงหารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจและความสนุกสนานบันเทิงต่าง ๆ มาปรนเปรอตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ พอกพูน ความโลภ โกรธ หลง แล้วก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งตนเองและผู้อื่น

หลักธรรมที่นำมาใช้ในการรู้เท่าทันของอายตนะ คือ โยนิโสมนสิการ หลักนี้ใช้ ในช่วงตอนที่รับอารมณ์เข้ามาโดยให้พิจารณาอารมณ์นั้น เพื่อเกิดความรู้เท่าทัน โดยพิจารณา ข้อดีข้อเสีย คุณโทษ ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดความสุข และความทุกข์

(๓) ทุตยอสิทตตสูตร^{๖๗}

ทุตยอสิทตตสูตร ว่าด้วยทิกฺขุ ๖๒ คือ จิตตคหบดีได้เข้าไปหาพระภิกษุทั้งหลายใน อัมพการาม ได้ถามปัญหาธรรมกับพระเถระทั้งหลายถึง ๓ ครั้งว่า เมื่อมีอะไร ทิกฺขุ ๖๒ ที่พระ ผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพรหมชาลสูตรจึงมี เมื่อไม่มีอะไรจึงไม่มี พระอสิทตตะขออนุญาตตอบ แทนว่า เมื่อมีสักกายทิกฺขุ ทิกฺขุ ๖๒ จึงมี เมื่อไม่มี สักกายทิกฺขุจึงไม่มี

พร้อมทั้งอธิบายว่า สักกายทิกฺขุมีได้เพราะเห็นขันธ ๕ เป็นอตฺตา ถ้าไม่เห็นขันธ ๕ เป็นอตฺตา สักกายทิกฺขุก็มีไม่ได้ คำตอบนี้ทำให้จิตตคหบดีพอใจและได้สอบถามประวัติของ

^{๖๗} ต.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๕/๓๓๔-๓๓๗.

อสิทตตะ จึงได้รู้จักกันว่า ทั้งสองเป็นสหายนันมานานแล้ว แต่ยังไม่เคยเห็นหน้ากัน

จิตตคหบดีได้นิมนต์พระเถระทั้งหลายให้ไปรับภัตตาหารที่บ้านของท่าน ครั้นในวันรุ่งขึ้นเหล่าพระภิกษุเถระได้เดินทางไปหาจิตตคหบดีที่บ้านเพื่อรับภัตตาหาร เวลาก่อนที่จะถึงเวลาถวายภัตตาหารนั้น จิตตคหบดีก็ได้เรียนถามปัญหาธรรมกับพระภิกษุทั้งหลายถึง ๓ ครั้ง เกี่ยวกับเรื่องทฎฐิ ๖๒ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพรหมชาลสูตรจึงมี เมื่อไม่มีอะไรจึงไม่มี พระอสิทตตะขออนุญาตตอบแทน เรื่องสักกายทฎฐิและทฎฐิ ๖๒^{๖๘}

จากการศึกษาเรื่องทฎฐิว่าด้วยทฎฐิกถานันผู้วิจัยพบว่า ทฎฐิกถาคือความยึดมั่นถือมั่น
ฐานแห่งทฎฐิมิ ๘ ประการ ปริยฐานแห่งทฎฐิมิ ๑๘ ประการ

ทฎฐิมิ ๑๖ ประการ ความยึดมั่นทฎฐิมิ ๓๐๐ ประการ (โดยประมาณ)

โสคาปัตติมรรค เป็นเครื่องถอนฐานแห่งทฎฐิ

ทฎฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่น รูปเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา”

ทฎฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่น จักขุ โสตะ ฉานะ ชิวหา กาย และมโน ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา”

ทฎฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่น รูป สัททะ คันธะ รส โภกฐัพพะ และธรรมารมณ์ ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา”

ทฎฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่น จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา”

ทฎฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่น จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา”

ทฎฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่น จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา และมโนสัมผัสสชาเวทนา ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา”

ทฎฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่น รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โภกฐัพพสัญญา และธัมมสัญญา ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา”

ทฎฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่น รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โภกฐัพพสัญญาเจตนา และธัมมสัญญาเจตนา ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา”

^{๖๘} บ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๒/๑๘๘-๒๓๒.

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น รูปคณหา สัทคณหา คันธคณหา รสคณหา โภกฐัพพคณหา และชัมมคณหา ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โภกฐัพพวิตก และชัมมวิตก ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น รูปวิจาร สัททวิจาร คันธวิจาร รสวิจาร โภกฐัพพวิจาร และชัมมวิจาร ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ และวิญญูณธาตุ ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น ปฐวิกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ และอากาศกสิณ ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังศิณ ม้าม ปอด ใส้ใหญ่ ใส้ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันจีน น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร และมันสมอง ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น จักขยตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โภกฐัพพายตนะ มนายตนะ และชัมมายตนะ ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญูณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญูณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญูณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญูณธาตุ กายธาตุ โภกฐัพพธาตุ กายวิญญูณธาตุ มโนธาตุ ชัมมธาตุ และมโนวิญญูณธาตุ ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ชิวิตินทรีย์ อิตตินทรีย์ ปริสินทรีย์ สุขินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสตินทรีย์ โทมนัสตินทรีย์ อุเปกจินทรีย์ สัทชินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาชินทรีย์ และปัญญินทรีย์ ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น กาธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญาภพ อสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ ปฐมฌาน

ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ อากาธานัญญาตนสมาบัติ วิญญูณัญญาตนสมาบัติ อากิญจัญญาตนสมาบัติ

และแนวสัญญาณาสัญญาตนสมาบัติ ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ทฤษฎี คือ ความยึดมั่นถือมั่น อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชราและมรณะ ว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

ฐานที่ตั้งแห่งทฤษฎี

ฐานที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เป็นที่อาศัย ตั้งขึ้นแห่งทฤษฎีมีอยู่ ๘ ประการ^{๖๕} คือ

- (๑) ขันธ^{๖๖}ทั้งหลาย
- (๒) อวิชชา ความไม่รู้ตามความเป็นจริง
- (๓) ผัสสะ การถูกต้องการกระทบสัมผัส
- (๔) สัญญา^{๖๗}
- (๕) วิตก คือ ความตริก, ตริ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ การคิด การดำริ
- (๖) อโยนิโสมนสิการ^{๖๘} การไม่พิจารณาสืบค้นหาเหตุผล
- (๗) ปาปมิตร การคบมิตรที่ไม่ดี
- (๘) ปรโตโมสะ^{๖๙}

จากการศึกษาผู้วิจัยมีความเห็นว่า ทฤษฎี คือ ความเห็น ความเข้าใจตามแนวความคิด ของตน เป็นลักษณะที่สำคัญของทฤษฎี คือ การยึดถือเป็นของตน ความรู้ที่เป็นทฤษฎีมีตั้งแต่ขึ้นไม่ มีเหตุผลเลย จนถึงมีเหตุผลบ้าง และมีเหตุผลมาก เมื่อใดทฤษฎีสามารถพัฒนาไปจนเป็นความรู้ ความเห็นความเข้าใจถูกต้องตรงตามความเป็นจริง

^{๖๕} บ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๔/๑๕๒.

^{๖๖} ขันธ คือ กอง พวก หมวดหมู่ ลำตัว หมวดหนึ่ง ๆ ของรูปธรรมและนามธรรม พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๒๐.

^{๖๗} สัญญา คือ ความหมายรู้ไว้ซึ่ง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและอารมณ์ที่เกิดกับใจ และจำได้ คือ รู้จักอารมณ์นั้นว่าเป็นอย่างนั้น ๆ ในเมื่อไปพบเข้าอีก เช่นหมายรู้รูปสัญญา คือ รู้อรูป สัททสัญญา หมายถึงเสียง พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๑๕-๓๒๐.

^{๖๘} อโยนิโสมนสิการ การไม่ทำในใจโดยแยบคาย การไม่ทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย การไม่พิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริงโดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ ไม่แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัว สภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย หรือไม่ตรองให้รู้จักสิ่งที่คิดที่ชั่ว เพื่อยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ซอบเพื่อมิให้เกิดอวิชชาและตัณหา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๘๑.

^{๖๙} ปรโตโมสะ หมายถึง การฟังอสังกรรมจากผู้อื่น อ.จ.ท.อ.(บาลี) ๒/๑๒/๖๖.

ก็เรียกสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นตัวปัญญา เมื่อปัญญาเจริญขึ้นจนเห็นสภาวะนั้นด้วยตนเองอย่างชัดเจนแล้ว ก็จะไม่ยึดถือในความเป็นตัวตน แต่เพราะทิฐิพ่วงอยู่กับความยึดถือเป็นของตนจึงมักก่อให้เกิดผลเสีย ถ้ายึดถือเหนียวแน่น แม้จะเป็นทิฐิที่ใกล้เคียงความจริง ก็กลายเป็นเครื่องปิดบัง ขวางกั้นไม่ให้เข้าถึงความจริงนั้น

(๔) มหกปาฏิหาริยสูตร ว่าด้วยพระมหากะแสดงปาฏิหาริย์^{๓๔}

มหกปาฏิหาริยสูตร ว่าด้วยพระมหากะแสดงปาฏิหาริย์ คือ พระมหากะผู้เป็นพระบวชใหม่ ในขณะสงฆ์ที่มาพักในอัมพพุกวันของจิตตคหบดี แต่เป็นผู้มีฤทธิ์มาก สามารถแสดงฤทธิ์ให้มัลมเย็นและฝนตกลงมาจัดความร้อนในขณะนั้นได้ จิตตคหบดีเห็นแล้วนิมนต์ให้แสดงฤทธิ์ให้ดูบ้าง

ภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปอยู่ที่อัมพพุกวัน เขตเมืองมัจฉิกาตัญญ์ จิตตคหบดีเข้าไปหา ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายถึงที่อยู่ ได้อาราธนาขอพระเถระทั้งหลายโปรดรับภัตตาหารที่โรงวัวของตนในวันพรุ่งนี้ ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายได้รับอาราธนาโดยคุณนิภาพ

ครั้นคืนนั้นผ่านไป ตอนเช้าภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังที่อยู่ของจิตตคหบดี นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว

จิตตคหบดีได้นำข้าวปายาสปรุงด้วยเนยใสอย่างประณีตประเคนภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยตนเอง ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายฉันเสร็จแล้ววางมือจากบาตร ลูกจากอาสนะแล้วจากไป หลังภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายไป เวลานั้นร้อนจัด ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายมีกายคล้ายกับกะปลกะเปลี่ยเดินไป ทั้งที่เพิ่งฉันอาหารเสร็จ

ในเวลานั้นพระมหากะเป็นพระที่ใหม่กว่าภิกษุทุกรูปในหมู่ภิกษุนั้น ได้ขออนุญาตพระเถระเพื่อแสดงฤทธิ์ เมื่อพระเถระอนุญาตแล้ว พระมหากะจึงได้บันดาลฤทธิ์ให้ลมเย็นพัดโชนมา มีเสียงฟ้าร้องและฝนโปรยลงมาที่ละหยาด ทำให้อากาศที่ร้อนอบอ้าวในเวลานั้นเย็นลงมา

จิตตคหบดีได้เห็นการบันดาลฤทธิ์ของพระมหากะได้เกิดความเลื่อมใส จึงเข้าไปหาพระมหากะถึงที่อยู่และได้ขอให้พระมหากะแสดงฤทธิ์ที่เป็นธรรมอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ เมื่อพระมหากะได้รับการร้องขอเช่นนั้นจึงให้จิตตคหบดีปูผ้าห่มที่ระเบียงและเกลี่ยพอนหญ้าไว้ขณะนั้น พระมหากะได้เข้าไปสู่วิหารแล้วล้มศาล จากนั้นได้บันดาลฤทธิ์ให้เปลวไฟออกทางช่องลูกศาล และระหว่างกลอนประตูให้ไหม้หญ้า แต่ไม่ให้ไหม้ผ้าห่ม เมื่อจิตตคหบดีได้เห็นการบันดาลฤทธิ์

^{๓๔} ค.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๖/๓๗๘-๓๗๙.

ของพระมหากะโดยตลอด ได้เกิดความชื่นชมและศรัทธาในปัญญาความสามารถและกล่าวกับพระมหากะว่า “ท่านมหากะขอพระคุณเจ้ามหากะจงยินดีอัมพาทูกวันอันนารัณรมย์ เขตเมืองมัจฉิกาสิทธิ์เกิด กระผมจักบำรุงพระคุณเจ้าด้วยจิ๋วว บิณฑบาตรเสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร”

การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของพระมหากะนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงปัญญา ความรู้ ความสามารถ ของพระเถระในพระพุทธศาสนา

อิทธิปาฏิหาริย์^{๑๕}

ในมหากปาฏิหาริยสูตร มีการแสดงฤทธิ์หรืออิทธิปาฏิหาริย์ อิทธิปาฏิหาริย์ เป็น อภิญญา คือความรู้ความสามารถพิเศษยอดเยี่ยมอย่างหนึ่ง มีชื่อเฉพาะว่า อิทธิวิธี หรือ อิทธิวิชา (การแสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ) แต่เป็น โลกียอภิญญา คือ อภิญญาระดับ โลกีย์ ซึ่งพัวพันเกี่ยวเนื่องอยู่ใน โลก เป็นวิสัยของปุถุชน ยังอยู่ในอำนาจของกิเลส เช่นเดียวกับโลกียอภิญญาอื่น ๆ ทั้งหมด คือ หูทิพย์ ตาทิพย์ การรู้ใจคนอื่น และระลึกชาติได้ โลกียอภิญญาทั้ง ๕ อย่างนี้ ไม่ใช่ตัวแท้ของ พระพุทธศาสนา ตัวแท้ของพระพุทธศาสนา คือ ความรู้ที่ทำให้ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เรียกว่า อาสวักขณญาณ คือ ญาณที่ทำให้อาสวะให้สิ้นไป จัดเป็นโลกุตระอภิญญา คืออภิญญาระดับ โลกุตระ ซึ่งทำให้มีจิตใจเป็นอิสระปลอดโปร่งผ่องใส พ้นจากอำนาจครอบงำของเรื่องโลก ๆ ทำให้ปุถุชนกลายเป็นอริยชนโดยสมบูรณ์ โลกียอภิญญาทั้งหลายเสื่อมถอยได้ แต่โลกุตระอภิญญา ไม่กลับถอย แต่ถ้าได้โลกุตระอภิญญา โดยได้โลกียอภิญญาด้วย ก็เป็นคุณสมบัติส่วนพิเศษเสริม ให้ดีพร้อมยิ่งขึ้น อิทธิปาฏิหาริย์นี้ พระพุทธเจ้าทรงจัดเป็นปาฏิหาริย์อย่างหนึ่งใน ๓ อย่าง คือ

๑. อิทธิปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ คือ การแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น หายตัวทะลุ กำแพง เหาะไปในอากาศ หรือเดินบนผิวน้ำ เป็นต้น

๒. อาเทศนาปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ คือการทลายใจคนอื่นได้

๓. อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ คือ คำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง และนำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง วิธีการนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงทำให้คนมีศรัทธา มีสำรวมอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ สันโดษ เจริญฌาน บรรลุอภิญญา ๖ ซึ่งจบลงด้วยการเอาชนะกิเลสบรรลุนิพพาน

พระองค์ได้ตรัสแสดงเหตุผลว่า ในบรรดาปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนั้น ทรงรังเกียจ ไม่โปรด ไม่โปรดพระทัยต่ออิทธิปาฏิหาริย์ และอาเทศนาปาฏิหาริย์ เพราะทรงเห็นโทษว่า คนที่เชื่อก็เห็น

^{๑๕}อิทธิปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ คือฤทธิ์ แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ เช่น ล่องหน ดำดิน เหาะได้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๘-๔๑๙.

จริงตามไป ส่วนคนที่ไม่เชื่อได้ฟังแล้วก็หาข้อขัดแย้งคัดค้านเอาได้ และได้ทรงชี้แจงความหมาย และคุณค่าของอนุศาสนิปาฏิหาริย์ให้เห็นว่า เอามาใช้ปฏิบัติเป็นประโยชน์ประจักษ์ได้ภายในตนเองจนบรรลุถึงอัสวัภขัยอันเป็นจุดหมายของพระพุทธศาสนา^{๖๖}

การแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ มี ๒ ประเภท คือ^{๖๗}

๑. ฤทธิ์ที่ไม่ใช่อริยะ คือฤทธิ์ที่ประกอบด้วยอัสวะ ยังมีอุปธิ (มีกิเลสและทำให้เกิดทุกข์ได้) เช่นการบำเพ็ญเพียรจนได้เจโตสมาธิแล้วแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ โดยการแปลงตัวเป็นคนหลายคนไปไหนก็แหวกทะเลฝ่ากำแพงไป เหาะเหินเดินอากาศ ดำดิน เดินบนน้ำ เป็นต้น

๒. ฤทธิ์ที่เป็นอริยะ คือฤทธิ์ที่ไม่ประกอบด้วยอัสวะ ไม่มีอุปธิ เช่น การที่ผู้ปฏิบัติสามารถทำใจกำหนดรู้ได้ตามต้องการ บังคับความรู้สึกของตนได้ จะให้มองเห็นสิ่งที่น่าเกลียดเป็นไม่น่าเกลียดก็ได้ เช่นเห็นคนน่าเกลียดชัง ก็วางจิตเมตตา ทำให้รักใคร่มีไมตรีได้ เห็นสิ่งไม่น่าเกลียดเป็นน่าเกลียดก็ได้ เช่นเห็นคนรูปร่างน่ารักยั่วชวนให้เกิดราคะ จะมองเห็นนอสุกะไปก็ได้ หรือวางใจเป็นกลาง วางเฉย ปล่อยวาง สิ่งที่น่าเกลียดหรือไม่น่าเกลียดก็ได้^{๖๘}

จากการศึกษาพบว่าอิทธิปาฏิหาริย์เป็นโลกียอภิญาอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนเสริมคุณสมบัติของผู้ที่ได้โลกุตระอภิญาเป็นหลักอยู่แล้วให้พร้อมสมบูรณ์ยิ่งขึ้นสำหรับการบำเพ็ญกิจเกื้อกูลแก่ชาวโลก จึงมีพุทธพจน์บางแห่งเรียกภิกษุผู้ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ครบทั้ง ๓ ประการ คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุศาสนิปาฏิหาริย์ ว่าเป็นผู้สำเร็จสิ้นเชิง จบหรือถึงจุดหมายสิ้นเชิง เป็นต้น และเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๖๙} แต่ทั้งนี้ต้องมีอนุศาสนิปาฏิหาริย์เป็นหลัก และมีปาฏิหาริย์ ๒ ข้อต้นเป็นเครื่องเสริม หากจะต้องใช้อิทธิปาฏิหาริย์หรืออาเทศนาปาฏิหาริย์บ้างเมื่อมีเหตุผลสมควร ก็ใช้เพียงเพื่อเป็นเครื่องประกอบเบื้องต้น เพื่อนำเข้าสู่อนุศาสนิปาฏิหาริย์ มีอนุศาสนิปาฏิหาริย์เป็นเป้าหมาย และจบลงด้วยอนุศาสนิปาฏิหาริย์

การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของเหล่าสาวกล้วนเป็นไปเพื่อความสงบสุขของสังคม และปวงชน และบางครั้งก็เป็นที่ไปเพื่อการเผยแผ่พระศาสนา เช่น การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของพระสาวกที่พบในบาลี

^{๖๖}ที.สี.(ไทย).๕/๔๘๓/๒๑๔-๒๑๖ ; ที.ปา.(ไทย).๑๑/๒๒๘/๒๓๒; อจ.ติก.(ไทย).๒๐/๕๐๐/๒๑๗; พ.ป.(ไทย)๓๑/๓๑๘-๓๒๑/๖๑๖-๘.

^{๖๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๔๕๕-๔๘๐.

^{๖๘}ที.ปา.(ไทย).๑๑/๕๐/๑๒๒; พ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๕๐/๕๕๕.

^{๖๙}อจ.ติก.(บาลี) ๒๐/๕๘๔/๓๗๕; อจ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๕๓.

คือ พระมหาโมคคัลลาน์ปรามมาร^{๘๐} พระปิตินทวัจจะนำบุตรของอุปัฏฐากลับคืนจากโจร^{๘๑} พระปิตินทวัจจะ อธิษฐานวังพระเจ้าพิมพิสารเป็นทอง เพื่อช่วยแก้ชาวบ้านจากข้อหาโจรกรรม^{๘๒}

พระทัฬหะมัลลบุตร ใช้นิ้วเป็นประทีปส่องทางนำพระภิกษุทั้งหลายไปยังเสนาสนะต่างๆ^{๘๓} พระสาเกตะใช้ฤทธิ์ให้ชาวบ้านเห็น ทำให้ต้องแสดงฤทธิ์ให้ชาวบ้านดูต่อพระพักตร์เพื่อให้ชาวบ้านใจสงบพร้อมที่จะฟังธรรม^{๘๔} พระมหาโมคคัลลาน์บันดาลให้มีคารมาตุปราสาทสิ้นสะเทือน เพื่อเตือนสำนึกของพวกภิกษุผู้จัดจ้านฟุ้งเฟ้อ^{๘๕} พระปุลณณะช่วยพ่อค้าชาวเรือจากการทำร้ายของอมนุษย์^{๘๖}

สามเณรสังกัจจะช่วยภิกษุ ๓๐ รูปโดยอาสาให้โจรจับตัวไปบูชาชัยภูแทน และกลับใจโจรได้หมด^{๘๗} พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลาน์กลับใจหมู่ภิกษุศิษย์พระเวททัตด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์ที่ควบด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ และอาเทศนาปาฏิหาริย์^{๘๘} พระมหกะบันดาลให้มีลมเย็น แดดอ่อน และฝน ช่วยพระเถระที่กำลังเดินยามร้อนจัด จิตตกหบดีเห็นจึงขอให้ทำฤทธิ์ให้ดู และท่านได้บันดาลให้เกิดไฟ^{๘๙}

(๕) ปฐมกามภุตฺตร สนทนาธรรมกัปประกามภุตฺตรที่ ๑^{๙๐}

ปฐมกามภุตฺตร ว่าด้วยพระกามภุ คือ ท่านพระกามภุไปพักอยู่ที่อัมพวาฏการาม ได้สนทนาธรรมกับจิตตกหบดีโดยยกพระคาถาพุทธภาษิต ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า “เธอจงดูรถซึ่งมีส่วนประกอบอันไม่มีโทษ มีหลังคาขาว มีเพลเดียว ไม่มีทูกซ์ เล่นไปถึงที่หมาย ตัดกระแสน ไม่มีเครื่องผูกมัด” ว่าเนื้อความโดยย่อดังนี้ มีความหมายว่าอย่างไร จิตตกหบดี

^{๘๐}ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๕๕/๖๐๑.

^{๘๑}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๓๓/๑๒๕.

^{๘๒}วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๒/๑๓๕/๑๑๕-๑๒๑.

^{๘๓}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๕๔๑/๓๖๕.

^{๘๔}วิ.ม. (บาลี) ๕/๑/๓.

^{๘๕}ถ.ม. (บาลี) ๑๕/๑๑๕๕/๓๔๖.

^{๘๖}ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๑๑-๔.

^{๘๗}ช.ช.อ. (ไทย) ๓/๑๑๑.

^{๘๘}วิ.จ. (ไทย) ๓/๓๕๔/๑๕๘.

^{๘๙}ถ.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๕๖/๓๕๓.

^{๙๐}ถ.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๘๐-๓๘๑.

นั่งคิดอยู่ครู่หนึ่ง จึงอธิบายความหมายของปัญหาธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่า “เธอจงดูรถซึ่งมีส่วนประกอบอันไม่มีโทษ มีหลังคาขาว มีเพลาเดียว ไม่มีทูกซ์ เล่นไปถึงที่หมาย ตัดกระแส ไม่มีเครื่องผูก” ว่ามีความหมายว่าอย่างไร

ซึ่งจิตตกหบตีตอบว่า “คำว่าส่วนประกอบอันไม่มีโทษ เป็นชื่อของศีล คำว่าหลังคาขาว เป็นชื่อของวิมุตติ คำว่าเพลาเดียว เป็นชื่อของสติ คำว่าเล่นไป เป็นชื่อของการก้าวไปและการถอยกลับ คำว่ารถ เป็นชื่อของกายนี้ ซึ่งประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบต้องนวดเพ็น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นทูกซ์ ซึ่งทูกซ์เหล่านั้นก็ขุขินาสพละได้แล้ว ตัดรากลอน โคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากลอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสเรียกว่า ผู้ไม่มีทูกซ์”

จากการศึกษาปัญหาธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ซึ่งจิตตกหบตีได้ตอบแก่พระกามภูนั้นวิเคราะห์ได้ว่า ร่างกายนี้ซึ่งประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป เป็นการเปรียบเทียบถึงบุคคลทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ที่มีศีล มีสติ เป็นตัวประกอบในการดับกิเลส (นิโรธ) ให้เข้าถึงความหลุดพ้น (วิมุตติ) ผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีทูกซ์ ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาปริศนาธรรมดังนี้

รถ คือ องค์ประกอบของรูปกาย

ร่างกายนี้ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ รวม ๒๘ รูป

(๑) ปฐวีธาตุ มีสภาพที่แผ่ไป หรือกินเนื้อที่

(๒) อาโปธาตุ มีสภาพที่คั่งคูดซาบซึม

(๓) เตโชธาตุ มีสภาพที่แผ่ความร้อน

(๔) วาโยธาตุ มีสภาพที่สั่นไหว^{๕๐}

อุปาทายรูป คือ รูปที่อาศัยหรือรูปที่สืบเนื่องมาจากมหาภูตรูป ได้แก่

ประสาททั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

อารมณ์ ๔ คือ รูป เสียง กลิ่น รส

ความเป็นหญิง (อิตถินทรีย์) ความเป็นชาย (บุริถินทรีย์)

หทัยวัตถุ คือ ที่ตั้งของจิต

^{๕๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๒.

กายวิญญูติ คือ การแสดงให้รู้ความหมายด้วยกาย

วจิวิญญูติ คือ การแสดงให้รู้ความหมายด้วยวาจา

ชีวิตินทรีย์ ช่องว่าง (อากาศ)

รูปสุส ลหุตา คือ ความเบาของรูป

รูปสุส มุหุตา คือ ความอ่อนหยุ่นของรูป

รูปสุส กมมณญญา คือ ภาวะที่ควรแก่การงานของรูป

รูปสุส อุปจย คือ ความเจริญหรือขยายตัวของรูป

รูปสุส สนตติ คือ การสืบทอดของรูป^{๕๒}

ชรตา คือ ความเสื่อมตัว

อนิจจตา ความสลายตัว

โอชา อาหาร

จะเห็นได้ว่าสิ่งทั้งหลายในรูปของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนที่แท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมดก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ ที่ยกขึ้นอ้างเสมอ คือ “รถ” เมื่อนำส่วนประกอบต่าง ๆ มาประกอบเข้าด้วยกันตามแบบที่กำหนดก็บัญญัติเรียกกันว่า “รถ”^{๕๓}

เมื่อร่างกายซึ่งประกอบขึ้นมาจากมหาภูตรูปและอุปาทายรูป ซึ่งเปรียบเสมือนรถที่ประกอบขึ้นจากชิ้นส่วนต่าง ๆ มีกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ ได้ถูกขัดเกลากิเลสด้วยศีล

ส่วนประกอบอันไม่มีโทษ หมายถึง ศีล

ประเภทของศีล

ศีลแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) จุลศีล คือ ศีลระดับเบื้องต้น เช่น ศีล ๕

(๒) มัชฌิมศีล คือ ศีลระดับกลางซึ่งเป็นจวดยิ่งขึ้น มีจุดมุ่งหมายสำหรับบรรพชิต คือ พระภิกษุสามเณร และผู้ประพฤติพรหมจรรย์ทั้งหลาย เช่น ศีล ๘ และ ศีล ๑๐

(๓) มหาศีล เป็นศีลระดับบริสุทธิมากยิ่งขึ้นแห่งชีวิต เป็นข้อวัตรปฏิบัติระดับเข้มงวด

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๓-๘๕.

^{๕๓} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๑/๒๒๘.

มีจุดมุ่งหมายสำหรับบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ที่ต้องการปฏิบัติตนเองให้มีความเคร่งครัดที่สุด เพื่อความบริสุทธิ์แห่งวิถีชีวิต

ระดับของศีล

(๑) ศีลสำหรับคฤหัสถ์ หรือ ฆราวาสผู้ครองเรือน ได้แก่ ศีลห้าและศีลแปด

(๒) ศีลสำหรับบรรพชิต หรือ นักบวช ได้แก่ ศีล ๑๐ ของสามเณร ศีล ๒๒๗ ของพระภิกษุ และศีล ๓๑๑ ของภิกษุณี

ระดับของศีลแต่ละขั้นล้วนเป็นหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเป้าหมายทุกประเภท และทุกระดับ ล้วนเป็นหลักปฏิบัติทางศีลธรรมทั้งสิ้น เช่นศีลในระดับต้น เป็นพื้นฐานหรือบันไดเพื่อการก้าวไปสู่เป้าหมาย และการปฏิบัติในระดับที่สูงสุดขึ้นอีกด้วย เพราะการบรรลุเป้าหมายต่าง ๆ ได้ต้องอาศัยความรู้และคุณธรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะการจะบรรลุนิพพานได้ต้องอาศัยความรู้และคุณธรรมชั้นสูง ที่เกิดจากการเรียนรู้และฝึกอบรมตนอย่างเข้มงวดจริงจัง

ในปฐมสิกขัตตยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “อภิสีลสิกขา หมายถึง การมีศีลหรือการสมาทานสิกขาทั้งหลาย”^{๕๔}

ในสโตการิฎฐานิทเทศ พระสารีบุตรอธิบายอภิสีลสิกขาว่า หมายถึง ความสำรวม คำว่า “ความสำรวม” นี้ครอบคลุมทั้งความสำรวมระว่างทางกาย วาจา และใจได้ ดังจะเห็นได้จาก พุทธพจน์ในฉัพพัคคีย์ภิกขุ^{๕๕} วัตถุที่ทรงตรัสให้บุคคลสำรวมกาย ละกายทุกจริต สำรวมวาจา ละวาจีทุกจริต และสำรวมใจ ละมโนทุกจริต และในกัลยาณศีลสูตร^{๕๖} พระพุทธเจ้าก็ทรงเรียกภิกษุผู้ไม่มีความชั่วทางกาย วาจา ใจ และมีหิริครองใจว่าเป็นผู้มีศีลงาม ดังนั้น การรักษาศีลที่แท้จริงจึงหมายถึงการสำรวมระว่างไม่ให้เกิดความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

มีหลังคาขาว อันหมายถึง วิมุตติ

วิมุตติ ๒ คือ ความหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสแห่งจิต มี ๒ บ้าง ๕ บ้าง คือ^{๕๗}

(๑) เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นจากอำนาจกิเลสด้วยการฝึกจิต บำเพ็ญกรรมฐานที่

^{๕๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐/๓๑๘.

^{๕๕} บุ.ฐ.(ไทย) ๒๕/๒๓๑/๑๐๔.

^{๕๖} บุ.ฐ.(ไทย) ๒๕/๕๗/๔๗๑.

^{๕๗} พระราชธรรมนิเทศ (ระเบบฐิตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๔.

เรียกว่า สมถกรรมฐาน คือการงานที่บุคคลจะต้องทำทางใจ โดยอาศัยการระลึกรู้ถึงคุณของ พระพุทธเจ้า หรือ การทำใจให้สงบด้วยการกำหนดรู้ลมหายใจเข้า ออก เป็นต้น เป็นความหลุดพ้น ด้วยอำนาจ การฝึกจิต ความหลุดพ้นแห่งจิตจากราคะ ด้วยกำลังแห่งสมาธิ

(๒) ปัญญาวิมุตติ ความหลุดพ้นจากอำนาจกิเลสด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาด้วยการ ปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน ทำจิตของผู้ปฏิบัติให้หลุดพ้นจากอวิชชาเป็นที่สุด เพราะการใช้ ปัญญาในระดับนี้ ทำให้คนเข้าใจสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ไม่มีความยึดติดในสิ่งต่าง ๆ ด้วย อำนาจค้นหา ว่าของเรา ด้วยอำนาจมานะ ว่าเราเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ด้วยอำนาจทิฐิว่า นั่นเป็น ตัวตนของเรา ทำวิชา คือความรู้ให้เกิดขึ้น ทำลายอวิชชา คือความไม่รู้ให้หมดไป ความหลุดพ้น ด้วยอำนาจ การเจริญปัญญา คือความหลุดพ้นแห่งจิตจากอวิชชา ด้วยปัญญาที่รู้เห็นความเป็นจริง^{๕๔}

นิโรธ ๕ ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น

(๑) วิกขัมภนนิโรธ ดับด้วยข่มไว้ คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฌาน

(๒) ตทังคนิโรธ ดับด้วยองค์นั้น ๆ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับ หรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับสักกายทิฐิ ด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนาม รูป ออกได้ เป็นการดับชั่วคราวในกรณีนั้น ๆ

(๓) สมุจเฉทนิโรธ ดับด้วยตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตร ในขณะแห่งมรรคนั้น ชื่อ สมุจเฉทนิโรธ

(๔) ปฏิปัสสัทธินิโรธ ดับด้วยสงบระงับ คือ อาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาด ไปแล้วบรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบ ระงับไปหมดแล้วไม่ต้องขวนขวายดับอีก ขณะแห่งผล นั้นชื่อ ปฏิปัสสัทธินิโรธ

(๕) นิสสรณนิโรธ ดับด้วยสลัดออกได้ หรือดับด้วยปลดปล่อยไป คือ ดับกิเลส เสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป ภาวะนั้น ชื่อ นิสสรณนิโรธ ได้แก่อมตธาตุ คือ นิพพาน^{๕๕}

วิมุตติและวิสุทธิในการปฏิบัติธรรม

วิมุตติ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง มรรค คือ ทาง หนทาง

^{๕๓} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ) , ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๔๔.

^{๕๔} อ.ทศ.(ไทย) ๒๐/๘๘/๑๐๗.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

วิมุตติมรรค คือ ทางแห่งความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง วิมุตติมรรคนี้เป็นไปเพื่อความรอดพ้น เป็นทางอันประเสริฐ ซึ่งประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา

ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี^{๑๑๑} มีวิมุตติธรรม ๕ ประการดังนี้ ได้แก่

- (๑) วิกขัมภณวิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้นเพราะการข่มหรือสะกดไว้
- (๒) ตทังควิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้นด้วยธรรมคู่ปรับหรือพ้นชั่วคราว
- (๓) สมุจเฉทวิมุตติ ได้แก่ความหลุดพ้นได้โดยตัดขาด
- (๔) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ได้แก่ความหลุดพ้นด้วยความสงบ
- (๕) นิสสรณวิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้นโดยการสลัดออกไปอย่างสิ้นเชิง

ความหมายของวิมุตติธรรม ๕ ประการ มีดังนี้

๑. วิกขัมภณวิมุตติ

วิกขัมภณวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นโดยการข่มกิเลสไว้ด้วยสมาธิในปฐมฌาน ได้แก่ อัญญาณสมาบัติเหล่านี้ คือ

- (๑) ปฐมฌานสมาบัติ
- (๒) ทุติยฌานสมาบัติ
- (๓) ตติยฌานสมาบัติ
- (๔) จตุตถฌานสมาบัติ
- (๕) อากาสนัญญาตนฌานสมาบัติ
- (๖) วิญญานัญญาตนฌานสมาบัติ
- (๗) อากิญจัญญาตนฌานสมาบัติ
- (๘) เนวสัญญานาสัญญาตนฌานสมาบัติ^{๑๑๑}

๒. ตทังควิมุตติ

ตทังควิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยวิปัสสนาญาณ คือ การปฏิบัติขณิกสมาธิ หรือ นิพเพชภาคิยสมาธิ ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง พ้นจากความเห็นผิด ได้แก่ องค์วิปัสสนาญาณเหล่านี้ คือ

- (๑) นามรูปปริจเฉทญาณ
- (๒) ปัจจัยปริคคหญาณ

^{๑๑๑}ม.อุ.อ.(ไทย) ๒๓/๔๘/๒๕๔-๒๕๕.

^{๑๑๑}พระพรหมโพธิ์ (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๕), วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๖๓๐.

(๓) สัมมสนญาณ	(๔) อุทฺถัพพญาณ
(๕) ภังคญาณ	(๖) ภยญาณ
(๗) อาทีนวญาณ	(๘) นิพพิทาญาณ
(๙) มุญฺจิตุกัมมตาญาณ	(๑๐) ปฏิสังขญาณ
(๑๑) สังขารุเบกขาญาณ	(๑๒) อนุโลมญาณ
(๑๓) โคตรภูญาณ ^{๑๐๒}	

๓. สมุจเฉทวิมุตติ

สมุจเฉทวิมุตติ คือ การทำลายสังโยชน์ด้วยการปฏิบัติโลกุตตรมรรค ได้แก่ พระอริยมรรคตามลำดับชั้น คือ

- (๑) พระโศคาปัตติมรรคญาณ
- (๒) พระสกิทาคามีมรรคญาณ
- (๓) พระอนาคามีมรรคญาณ
- (๔) พระอรหัตตมรรคญาณ^{๑๐๓}

๔. ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ

ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยความสงบ(ด้วยผลจิต) ซึ่งได้แก่ พระอริยผลญาณ ตามลำดับชั้น คือ

- (๑) พระโศคาปัตติผลญาณ
- (๒) พระสกิทาคามีผลญาณ
- (๓) พระอนาคามีผลญาณ
- (๔) พระอรหัตตผลญาณ^{๑๐๔}

๕. นิสสรณวิมุตติ

นิสสรณวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยการสลัดออก (ด้วยนิพพาน) หมายความว่าดับภพชาติไม่มีส่วนเหลือ ซึ่งได้แก่

^{๑๐๒} พระพรหมโพธิ์ (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๕), วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒, หน้า ๖๓๑.

^{๑๐๓} อ่างแก้ว, หน้า ๖๓๒.

^{๑๐๔} อ่างแก้ว, หน้า ๖๓๒-๖๓๓.

(๑) สอุปาทิเสสนิพพาน หรือ กิเลสนิพพาน

(๒) อนุปาทิเสสนิพพาน หรือ ชั้นชนิพพาน^{๑๑๕}

มีเพลาเดียว แล่นไปถึงที่หมาย คือ การก้าวไปและถอยกลับแห่งสติ

สติ คือ การก้าวไปและถอยกลับแห่งสติ เพื่อบรรลุสู่เป้าหมายแห่งวิสุทธิมัคค์

สติ แปลว่า ความระลึกได้ ความไม่เผลอ ไม่เลินเล่อ ไม่พ่นเพื่อน เลื่อนลอยด้วยการทำหน้าที่ของสติเปรียบเทียบกับเหมือนกัปนายประตู่ที่คอยระวังเฝ้าดูคนเข้า-ออก อยู่เสมอ สติจึงเป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเองทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่ว และที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไปในจิตใจได้

การดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอั้นเรียกว่า “อปปมาท”^{๑๑๖} คือ ความไม่ประมาท การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ ซึ่งจะทำให้มีการระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมมถลาลงไปในทางเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความเจริญก้าวหน้า ตระหนักถึงสิ่งที่จะต้องทำ และไม่ต้องทำ เป็นหลักความรู้สึกรับผิดชอบตามแนวของพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรสร้างอปปมาทโดยฐานะ ๔ คือ

(๑) จงละกายทุจริต จงเจริญกายสุจริต และจงอย่าประมาทในการ (ทั้งสอง) นั้น

(๒) จงละวจีทุจริต จงเจริญวจีสุจริต และจงอย่าประมาทในการ (ทั้งสอง) นั้น

(๓) จงละมโนทุจริต จงเจริญมโนสุจริต และจงอย่าประมาทในการ (ทั้งสอง) นั้น

(๔) จงละมิจฉาทิฎฐิ จงเจริญสัมมาทิฎฐิ และจงอย่าประมาทในการ (ทั้งสอง) นั้น

ในเมื่อภิกษุละกายทุจริต เจริญกายสุจริต ฯลฯ ละมิจฉาทิฎฐิ เจริญสัมมาทิฎฐิแล้ว เธอย่อมไม่หวาดกลัวต่อความตายที่จะมีข้างหน้า”^{๑๑๗}

แม้ในปัจจุบันวจา คือ พระดำรัสสุดท้ายของพระพุทธเจ้าเมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็เป็นพระดำรัสในเรื่องอปปมาทธรรมดังนี้

“สิ่งทั้งหลายที่ปัจจุปัจปรุงแต่งขึ้น ย่อมมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายสำเร็จด้วยความไม่ประมาท”^{๑๑๘}

^{๑๑๕} อ่างแล้ว, หน้า ๖๓๓-๖๓๔.

^{๑๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๓-๖๔.

^{๑๑๗} อ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๑๖/๑๖๐.

^{๑๑๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๓/๑๘๐.

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรสร้างอุปมาท คือ การรักษาใจด้วยสติ โดยตนเอง ในฐานะ ๔ คือ

- (๑) จิตของเรา อย่าคิดใจในธรรมที่ชวนให้เกิดความติดใจ
- (๒) จิตของเรา อย่าขัดเคืองในธรรมที่ชวนให้เกิดความขัดเคือง
- (๓) จิตของเรา อย่าหลงในธรรมที่ชวนให้เกิดความหลง
- (๔) จิตของเรา อย่ามัวเมาในธรรมที่ชวนให้เกิดความมัวเมา

เมื่อจิตของภิกษุ ไม่ติดใจในธรรมที่ชวนให้เกิดความติดใจ เพราะปราศจากราคะแล้ว ไม่ขัดเคือง ไม่หลง ไม่มัวเมา เธอยอมไม่หวาดเสียว ไม่หวั่นไหว ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง และไม่ (ต้อง)เชื่อถือ แม้แต่เพราะถ้อยคำของสมณะ”

การทำหน้าที่ของสติ

สติ มีหน้าที่ดึงอารมณ์มาสู่จิต เหนี่ยวอารมณ์ไว้กับจิต คมหรือกำกับจิตไว้กับอารมณ์ ครึงเอาไว้ไม่ให้ยอมให้ลอยผ่านหรือคลาดกันไป จะเป็นการดึงมาซึ่งอารมณ์ที่ผ่านไปแล้ว หรือดึงไว้ซึ่งอารมณ์ที่จะผ่านไปก็ได้ สติจึงมีขอบเขตความหมายคลุมถึง การระลึกรู้ นึกถึง นึกได้ ระลึกรู้ได้ ไม่พลอ ตรงกับความจำเฉพาะส่วนที่เป็นการระลึกรู้และความสามารถในการระลึกรู้

วิสุทธิมัคค์

วิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ปราศจากมลทินทั้งปวง (คือพระนิพพาน) มรรค คือ อุบาย ซึ่งเป็นเครื่องบรรลุดัง(วิสุทธิ)^{๑๑๕}

วิสุทธิมัคค์ คือ อุบายเป็นเครื่องบรรลุดังซึ่งวิสุทธิ คือ พระนิพพาน

วิสุทธิมัคค์ คือ ความหมัดจด ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้น ๆ ธรรมที่ชำระสัตว์ ให้บริสุทธิ์ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้น ๆ ไปโดยลำดับจนบรรลุดุจดมุงหมาย คือ นิพพาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมัคค์, มีวิสุทธิ ๗ ประการ ได้แก่^{๑๑๖}

๑. สิววิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งศีล หมายถึง การปฏิบัติปาริสุทธศีล ๔ ได้อย่างบริสุทธิ์ ได้แก่

- (๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ ความสำรวมในปาฏิโมกข์

^{๑๑๕}วิสุทธิ. (ไทย) ๓ สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสามหาเถร) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชูปริวรรค์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๑๑๖}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๘/๒๕๕.

(๒) อินทรีย์สังวรศีล คือ ความมีสติสำรวมระวังอินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจมิให้เกิดความยินดียินร้าย

(๓) อาชีวกปาริสุทธิศีล คือ การเลี้ยงชีพโดยบริสุทธิ์

(๔) ปัจจัยสันนิสสิตศีล คือ ศีลในการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยความมีสติพิจารณาวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของจิต หมายถึง การปฏิบัติสมาธิ ได้อุปัชฌายสมาธิและอัปนาสมาธิ (สำหรับผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐาน) หรือ ได้ฉนิกสมาธิจนผ่านญาณโดยลำดับ (สำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน)

๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต คือ ฝึกอบรมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา วิสุทธิมีคักว่า ได้แก่ สมบัติ ๘ พร้อมทั้งอุปัชฌาย

๓. ทิฏฐิวินิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของความเห็น หมายถึง การปฏิบัติจนกำหนดรู้นามและรูป สามารถแยกสังขารร่างกายออกได้ว่า นั่นเป็นรูป นี่เป็นนาม ทุกสิ่งทุกอย่างในสากลโลกล้วนแต่ประกอบด้วยรูปและนามเท่านั้น ถ้ามีแต่รูปไม่มีนาม คือ มีแต่ร่างกายไม่มีใจ ก็คือคนที่ตายแล้ว รูปนามจึงต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

๔. กังขาวิจรณวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ด้วยการข้ามพ้นความสงสัย เป็นความบริสุทธิ์แห่งปัญญา รู้จักปัจจัยแห่งนามรูปและนามต้องอาศัยปัจจัยซึ่งกันและกัน

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ด้วยความรู้ความเห็นว่า เป็นทางปฏิบัติที่ถูกและทางปฏิบัติที่ไม่ถูก เป็นการปฏิบัติจนสามารถกำหนดรู้เห็นพระไตรลักษณ์ และเห็นความเกิดและความดับของนามและรูป

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ด้วยความรู้ ความเห็นทางปฏิบัติที่ถูก หมายถึง การปฏิบัติจนผ่านอุทยัพพญาณอย่างแก่ตลอดอนุโลมญาณ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ด้วยความรู้ความเห็น หมายถึง การปฏิบัติจนสามารถผ่านมัคคญาณ ผลญาณ

ในฐานะที่เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และมีโอกาสพบพระพุทธศาสนาในชาตินี้ สิ่งสำคัญอันประเสริฐสุดที่เราจะได้รับจากพระพุทธศาสนาก็คือ วิมุตติธรรม ความหลุดพ้นจากกองทุกข์ ซึ่งเกิดจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร แต่การที่จะได้บรรลุถึงวิมุตติธรรมนั้น จะต้องมีการบำเพ็ญกุศลธรรมอย่างสูงสุดถึงขั้นภวานากรรม กล่าวคือ เมื่อบำเพ็ญสมถกรรมฐานอันเป็นภวานากรรมขั้นต้นก็อาจจะได้รับผลพิเศษขั้นแรก คือวิกขัมภณวิมุตติ และเมื่อได้บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานอันเป็นภวานาที่ยิ่งใหญ่ต่อไป ก็อาจได้รับผลพิเศษสุด คือ ได้บรรลุตถังคิวิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ และปฏิบัติสัทธวิมุตติตามลำดับไป ครั้นเมื่อได้บรรลุถึงปฏิบัติสัทธวิมุตติธรรม

- (๑๘) สำเนียงกว่า “เรากำหนดรู้จิตหายใจออก”
 (๑๙) สำเนียงกว่า “เราทำจิตให้บังเหิงหายใจเข้า”
 (๒๐) สำเนียงกว่า “เราทำจิตให้บังเหิงหายใจออก”
 (๒๑) สำเนียงกว่า “เราตั้งจิตไว้หายใจเข้า”
 (๒๒) สำเนียงกว่า “เราตั้งจิตไว้หายใจออก”
 (๒๓) สำเนียงกว่า “เราเปลื้องจิตหายใจเข้า”
 (๒๔) สำเนียงกว่า “เราเปลื้องจิตหายใจออก”
 (๒๕) สำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงหายใจเข้า”
 (๒๖) สำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงหายใจออก”
 (๒๗) สำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจเข้า”
 (๒๘) สำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจออก”
 (๒๙) สำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นความดับไปหายใจเข้า”
 (๓๐) สำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นความดับไปหายใจออก”
 (๓๑) สำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า”
 (๓๒) สำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก”^{๑๑๒}

ภิกษุทำสติโดยอาการ ๓๒ อย่าง คือ ภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้า-ออก-ขาว-สั้น สติข่มต้งมั่น ชื่อว่าเป็นผู้ทำสติด้วยสติ นั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิตเป็น เอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจ รู้ความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า-ออก สติข่มต้งมั่น ชื่อว่าเป็นผู้ทำสติด้วยสติ ด้วยญาณนั้น

จากการศึกษาการตอบปัญหาธรรมที่จิตตคหบดีได้กล่าวกับพระกามภูนั้น จะเห็นได้ว่า จิตตคหบดีเป็นผู้ที่มีจิตหยั่งลึกถึงหลักธรรม และเป็นผู้ที่ปฏิบัติและบรรลุธรรมจึงสามารถอธิบายปัญหาธรรมได้อย่างลึกซึ้ง อันเป็นการแสดงถึงผลของการปฏิบัติ การเผยแผ่ธรรมของจิตตคหบดี นั้นเป็นทั้งการแสดงธรรม และการแสดงถึงผลของการปฏิบัติด้วย

(๖) ทุติยกามภูสูตร สันทนาธรรมกับพระกามภู สูตรที่ ๒ ^{๑๑๓}

ทุติยกามภูสูตร ว่าด้วยสังขาร ๓ คือ จิตตคหบดีได้เข้าไปหาพระกามภูที่อัมพวาภูกวัน

^{๑๑๒} พ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖๓/๒๕๔-๒๕๖.

^{๑๑๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๑-๓๘๔.

ได้เรียนถามปัญหาธรรมว่า สังขารมีเท่าไร พระกามภูได้ตอบเรื่องสังขาร ๓ ประเภท คือ กายสังขาร วจิตสังขาร และจิตตสังขาร การถามตอบเป็นไปอย่างลึกซึ้งที่น่าสนใจมาก เพราะผู้ถามถามจากประสบการณ์ทางการปฏิบัติ และผู้ตอบตอบจากผลแห่งการปฏิบัติเช่นกัน

จิตตคหบดีได้เข้าไปหาท่านพระกามภูที่อัมพวาภูกวัน เขตเมืองมัจฉิกาสน์^{๑๑๔} ได้เรียนถามพระกามภูถึงเรื่องของสังขาร ว่าสังขารมีเท่าไร เป็นอย่างไร สัญญาเวทียนิโรธสมาบัติ^{๑๑๕} มีได้อย่างไร ภิกษุผู้กำลังเข้าสัญญาเวทียนิโรธสมาบัติ กายสังขาร วจิตสังขารหรือจิตตสังขาร ธรรมเหล่าไหนดับก่อน คนที่ตายแล้วกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียนิโรธสมาบัติทั้งสองต่างกันอย่างไร การออกจากสัญญาเวทียนิโรธสมาบัติมีได้อย่างไร เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทียนิโรธสมาบัติ กายสังขาร วจิตสังขาร และจิตตสังขาร ธรรมเหล่าไหนเกิดขึ้นก่อน และเมื่อธรรมเหล่าใดเกิดขึ้นแล้ว จะมีผัสสะเท่าไรที่ถูกต้อง ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทียนิโรธสมาบัติแล้วจิตผู้นั้นจะโน้มไป โน้มไป โอนไปสู่อะไร และธรรมเหล่าไหนอุปการะปากแก่สัญญาเวทียนิโรธสมาบัติ การถามปัญหาธรรมของจิตตคหบดีที่ถามกับพระกามภูนั้น เป็นคำถามที่ถ้าหากผู้ตอบไม่ได้เป็นผู้ศึกษา และปฏิบัติจนได้ประจักษ์แจ้งแล้ว ย่อมตอบปัญหาธรรมต่าง ๆ ที่ถามไม่ได้ และผู้ถามถ้าไม่ได้มีประสบการณ์จริงก็ย่อมถามไม่ได้เช่นกัน และปรากฏว่าพระกามภูได้ตอบปัญหาธรรมต่าง ๆ จนเป็นที่พึงพอใจของจิตตคหบดี

จากการศึกษาเรื่องสัญญาเวทียนิโรธสมาบัติ ซึ่งได้กล่าวไว้ในลตฺถกโกปมสูตรครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในอังคตตราปชนบท นิคมของชาวอังคตตราปะได้ทรงตรัสพระธรรม ว่าด้วยการละรูปฉานและอรุฉานว่า ปฐมฉานเป็นไฉน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าปฐมฉานละกามฉันท์ ละพยาบาท ละถีนมิทชะ ละอุทฺทจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉานได้แล้ว สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฉาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวกอยู่ ฉานนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปฐมฉาน ซึ่งมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา เมื่อก้าวล่วงปฐมฉานนั้น

ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุทุติยฉาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตก วิจารณ์ สงบไป มีปีติและสุข เกิดแต่สมาธิอยู่นี้เป็นธรรมเครื่องก้าวล่วงปฐมฉานนั้น

^{๑๑๔} การค้นสัญญาและเวทนา เป็นสมาบัติ เรียกเต็มว่า สัญญาเวทียนิโรธสมาบัติ เรียกสั้น ๆ ว่า นิโรธสมาบัติ (ข้อ ๕ ใน อนุปปพหิวาร๑) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๐.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุดุคติยฆาน เพราะปิตินไป มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุดุคติยฆานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฆานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข

ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุดุคติยฆาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์และดับ โสมนัส โทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธอยู่

ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุดุคติยฆานด้วยบริกรรมว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะล่วงเสียซึ่งสัญญา เสียซึ่งรูปได้ เพราะดับปฏิสัญญาได้ เพราะไม่มนสิการนานัตตสัญญา เข้าถึงอากาศอันญายตณฆาน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุดุคติยฆานด้วยบริกรรมว่า วิญญาณไม่มีที่สุด เพราะล่วงอากาศอันญายตณฆานได้ เข้าถึงวิญญาณญายตณฆาน^{๑๕}

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า จิตตกหบดีได้ถามปัญหาธรรมกับพระกามภู คือ

(๑) สังขารมีเท่าไร

(๒) สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ มีได้อย่างไร

(๓) ผู้กำลังเข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ธรรมเหล่าไหนดับก่อน

(๔) คนที่ตายแล้วกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ต่างกันอย่างไร

(๕) การออกจากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ออกได้อย่างไร

(๖) เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ธรรมเหล่าไหนเกิดขึ้นก่อน

(๗) เมื่อธรรมเหล่าใดเกิดขึ้นแล้ว จะมีผัสสะอะไรบ้างที่ถูกต้อง ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ แล้วจิตผู้นั้นจะโน้มไป โน้มไป โอนไปสู่อะไร

(๘) ธรรมเหล่าไหนมีอุปการะมากแก่สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ

พระกามภูตอบปัญหาธรรมต่าง ๆ นั้น คือ

สังขารที่จิตตกหบดีถามพระกามภูนั้น คือ สังขารอันเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ซึ่งได้แก่สังขาร ๓^{๑๖} คือ

^{๑๕} สภาวะความหลุดพ้น ภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวน และโน้มดิ่งเข้าไปในอารมณ์นั้น ๆ อย่างปล่อยตัวเต็มที่ ซึ่งเป็นไปในขั้นตอนต่าง ๆ เรียกเต็มว่าเข้าสัญญาเวทิตนโรธ พระอรหันต์และพระอนาคามีที่ได้สมาบัติ ๘ แล้วจึงจะเข้านิโรธสมาบัติได้ ม.ม. (ไทย) ๒๐/๔๖๔/๕๐๔.

^{๑๖} อ.จ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๒๓/๑๐๑.

(๑) กายสังขาร คือ สภาพที่ปรุงร่างกาย มีความหมาย ๒ ทาง ได้แก่ อัสสาสะ^{๑๑๖} ปัสสาสะ^{๑๑๗} อัสสาสะ ปัสสาสะ เพราะลมหายใจเข้าออกเป็นการปรุงแต่ง ปรนเปรอกายให้ดำรงอยู่ และความจงใจทางกายหรือกายสัญเจตนา คือเจตนาทางกาย ธรรมเหล่านี้เกี่ยวเนื่องด้วยกาย จึงชื่อว่ากายสังขาร

(๒) วจิตสังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งวาจา ได้แก่ วิตกและวิจารณ์ คือการตรึกนึก เพราะบุคคลจะเปล่งวาจาต้องไตร่ตรองก่อนแล้วจึงเปล่งวาจาออกมา

(๓) จิตตสังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ สัญญาและเวทนา หรือ มโนสัญเจตนา คือ ความจงใจทางจิต ยังไม่ได้แสดงออกมาทางกายและทางวาจา

การเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติ

การเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัตินั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า ภิกษุผู้กำลังเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติย่อมไม่คิดว่า “เราจักเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติ หรือเรากำลังเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติ หรือเราเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติแล้ว” ที่แท้จิตที่นำบุคคลเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้นเธอได้อบรมไว้ในกาลก่อนแล้ว ย่อมนำเข้าไป^{๑๑๘} ในภวะนั้นได้เอง” เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธจิต สังขารดับไปก่อน จากนั้นกายสังขารจึงดับ ส่วนจิตสังขารดับทีหลัง

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสในโรหิตตวรรคที่ ๒^{๑๑๙} ในโรหิตตสูตร การดับแห่งสังขารไว้ว่า “ภิกษุ ก็ลำดับนั้นแล เรากล่าวความดับสนิทแห่งสังขารทั้งหลายโดยลำดับ คือ เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาข่มดับ เมื่อเข้าทุติยฌานวิตกวิจารณ์ข่มดับ เมื่อเข้าตติยฌานปิติข่มดับ เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมอัสสาสะปัสสาสะข่มดับ เมื่อเข้าอากาสาณัญจายตนฌานรูปสัญญาข่มดับ เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน อากาสาณัญจายตนสัญญาข่มดับ

เมื่อเข้าอาภิกขัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนสัญญาข่มดับ เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอาภิกขัญจายตนสัญญาข่มดับ เมื่อเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสัญญาและเวทนาข่มดับ ราคะ โทสะ โมหะของภิกษุผู้สิ้นอาสวะข่มดับ”

^{๑๑๖} อัสสาสะ คือ ลมหายใจเข้า พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๔.

^{๑๑๗} ปัสสาสะ คือ ลมหายใจออก พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๖.

^{๑๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๔/๕๐๔-๕๐๕.

^{๑๑๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๕/๒๘๕.

“ภิกษุ ลำดับนั้นแล เรากล่าวความสงบแห่งสังขารทั้งหลายโดยลำดับ คือ เมื่อภิกษุ เข้าปฐมฌาน วาจาข่อมสงบ เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารณ์ข่อมสงบ เมื่อเข้าสัญญาเวทิตนโรธ สัญญาและเวทนาข่อมสงบ รากะ โทสะ โมหะของภิกษุสิ้นอาสวะ ข่อมสงบ”

“ภิกษุ ปัสสัทธิ ๖ อย่างนี้ คือ เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาข่อมระงับ เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารณ์ข่อมระงับ เมื่อเข้าตติยฌาน ปิตข่อมระงับ เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมอัสสาสะปัสสาสะข่อม ระงับ เมื่อเข้าสัญญาเวทิตนโรธสัญญาและเวทนาข่อมระงับ รากะ โทสะ โมหะของภิกษุ จินาสพข่อมระงับ”

ลำดับแห่งการเข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ

ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญ ประกอบด้วยผละสอง ด้วยความระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจรिया ๑๖ และด้วยสมาธิจรिया ๕ เป็นนิโรธสมาปัตติญาณ

ด้วยผละสอง หมายถึง ๑. สมถะผละ ๒. วิปัสณาผละ

สมถะผละ คือ จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียวไม่ฟุ้งซ่านด้วย เนกขัมมะด้วยความไม่พยายาม ด้วยอาโลกสัญญา ด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยการพิจารณาเห็นความสละคืนในขณะหายใจออกและ หายใจเข้า เป็นสมถะผละแต่ละอย่างๆ ที่ชื่อว่าสมถะผละเพราะไม่หวั่นไหวในนิวรรณ์ทั้ง ๕ ไม่หวั่นไหว เพราะรูปสัญญาปฏิขังสัญญา นานัตตสัญญา ไม่หวั่นไหว เพราะอากาศานัญญาตนะสัญญา วิญญาณัญญาตนะสัญญา อากิญจัญญาตนะสัญญา เนวสัญญา นาสัญญาตนะ ไม่หวั่นไหว ไม่กวัคแกว่ง ไม่คลอนแคลนเพราะอุทธัจจะ เพราะกิเลสอันสหรรคด้วยอุทธัจจะและเพราะขั้นนี้ ชื่อว่า สมถะผละ

วิปัสณาผละ คือ ไม่หวั่นไหวเพราะนิจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนาไม่หวั่นไหว เพราะสุขสัญญา ด้วยทุกขานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะอตตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะความเพลิดเพลิน ด้วยนิพพิทานุปัสสนาไม่หวั่นไหวเพราะความกำหนด ด้วยวิราคานุปัสสนาไม่หวั่นไหวเพราะสมุทัย ด้วยนิโรธานุปัสสนาไม่หวั่นไหวเพราะความถ้อมด้วยปฏิ นิสตัดคานุปัสสนา ไม่หวั่นไหว ไม่กวัคแกว่ง ไม่คลอนแคลน เพราะอวิชาเพราะกิเลสอันส หรรคด้วยอวิชาและเพราะขั้นนี้ชื่อว่า วิปัสณาผละ

ธรรมทั้งสมถะและวิปัสณามีอุปการะมากแก่สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ

พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมแก่พระอานนท์ในอนันตสูตร ได้ตรัสไว้ว่า “อานนท์ โดยที่แท้เราได้กล่าวความดับแห่งสังขารทั้งหลายโดยลำดับแล้ว

การดับไปแห่งสังขารตามลำดับ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็ดับไป
๒. เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารณ์ก็ดับไป
๓. เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็ดับไป
๔. เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็ดับไป
๕. เมื่อเข้าอากาสาณัญญาตนฌาน^{๑๒๑} รูปสัจญญาก็ดับไป
๖. เมื่อเข้าวิญญานัญญาตนฌาน^{๑๒๒} อากาสาณัญญาตนสัจญญาก็ดับไป
๗. เมื่อเข้าอากิญจัญญาตนฌาน^{๑๒๓} วิญญานัญญาตนสัจญญาก็ดับไป
๘. เมื่อเข้าสัจญยานาสัจญญาตนฌานอากิญจัญญาตนสัจญญาก็ดับไป
๙. เมื่อเข้าสัจญญาเวทิตนโรธ สัจญญาและเวทนาจับดับไป
๑๐. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะย่อมดับไป โทสะย่อมดับไป โมหะย่อมดับไป

จากการศึกษาพบว่า การเข้าสัจญญาเวทิตนโรธสมาบัติ เมื่อเข้าปฐมฌานวจีสังขารจะดับก่อน ต่อมาเมื่อเข้าจตุตถฌานกายสังขารจึงดับ และเมื่อเข้าอากาสาณัญญาตน จิตตสังขารจึงดับ

ภิกษุผู้เข้าสัจญญาเวทิตนโรธสมาบัติ การดับของวจีสังขาร กายสังขารและจิตตสังขาร นั้นเป็นเพียงการดับที่เป็นเพียงการระงับเท่านั้น ไออุ่นของกายยังไม่หมด อินทรีย์ก็ผ่องใส คนที่ตายแล้ว (อายุสิ้นไปแล้ว) ไออุ่นของกายได้ดับไป อินทรีย์แตกสลายไป

พระสารีบุตรเถระได้กล่าวถึงเรื่องของอินทรีย์ ๕ ในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปีณณาสกั ใ้ไว้ว่า

อินทรีย์ ๕ ได้แก่

๑. จักขุอินทรีย์	๒. โสตอินทรีย์
๓. ฆานินอินทรีย์	๔. ชิวหินอินทรีย์

^{๑๒๑} อากาสาณัญญาตนฌาน หมายถึง ฌานที่กำหนดอากาศ คือ ช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ แห่งรูปฌาน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘.

^{๑๒๒} วิญญานัญญาตนฌาน หมายถึง ฌานที่กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์เป็นขั้นที่ ๒ แห่งอรูปฌาน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔/๔/๓๐๘.

^{๑๒๓} อากิญจัญญาตนฌาน หมายถึง ฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร(ความว่าง)เป็นอารมณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัจญญ์คละ (ที่สุดแห่งสัจญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายแห่งสัจญญา กล่าวคือ ผู้บรรลุอากิญจัญญาตนฌานแล้วขั้นต่อไปจะเข้าถึงแนวสัจญยานาสัจญญาตนฌานบ้าง เข้าถึงสัจญญาเวทิตนโรธบ้าง ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๕.

๕. กายินทรีย์^{๒๔}

อินทรีย์ทั้ง ๕ มี โจรต่างกัน ไม่รับรู้วิสัยอันเป็นโจรของกันและกัน มีใจเป็นที่อาศัย มีรับรู้วิสัยอันเป็นโจรของอินทรีย์ทั้ง ๕ อายุ^{๒๕}อาศัยไออุ่น^{๒๖} (ไฟที่เกิดแต่กรรม) ตั้งอยู่และไออุ่นอาศัยอายุตั้งอยู่ อุปมาเปรียบเหมือนประทีบน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวจึงปรากฏและเปลวก็อาศัยแสงสว่างปรากฏอยู่ฉันใด อายุก็อาศัยไออุ่นตั้งอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุตั้งอยู่ฉันนั้นเหมือนกัน

ธรรม ๓ ประการ คือ อายุ ไออุ่น และวิญญาณละกายนี้ไป กายนี้ก็ถูกทอดทิ้ง นอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา สัตว์ผู้ตายจึงมีความแตกต่างกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมบัติเพราะสัตว์ผู้ตายทำกาละไป มีกายสังขาร วจิสังขาร และจิตสังขารอันระงับไป มีอายุหมดสิ้นไป มีไออุ่นสงบมีอินทรีย์แตกทำลาย ส่วนภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมบัติ มีกายสังขาร วจิสังขาร และจิตตสังขารดับระงับไป แต่มีอายุยังไม่หมดสิ้น มีไออุ่นยังไม่สงบ มีอินทรีย์ส่องใส สัตว์ผู้ตายทำกาละไปจึงมีความแตกต่างกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียัตนิโรธด้วย ฉะนั้น

ประโยชน์ของการเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธ

ในนิโรธสูตร^{๒๗} นั้น พระสารีบุตรได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ และปัญญา พึงเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมบัติบ้าง พึงออกจากสัญญาเวทียัตนิโรธบ้าง ถ้าหากไม่บรรลुरुหัดผลในปัจจุบัน ก็จะเป็นผู้ที่ก้าวล่วงความเป็นสหายกับเหล่าเทพ ผู้มีกวางพิงการาหารเป็นภักขา เข้าถึงเหล่าเทพผู้มีฤทธิ์ทางใจบางเหล่า

การออกจากสัญญาเวทียัตนิโรธสมบัติ จิตตสังขารจะเกิดขึ้นก่อนต่อจากนั้น กายสังขารและวจิสังขารจึงเกิดขึ้นและผัสสะที่ถูกต้องภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทียัตนิโรธสมบัติ คือผัสสะ ๓ อันได้แก่

๑. สุนฺณุตตะ คือความรู้สึกราวว่าง
๒. อนิมิตตะ คือ รู้สึกว่าไม่มีนิมิต
๓. อัปปณฺหิตตะ คือ รู้สึกว่าไม่มีที่ตั้ง

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๕/๔๕๔.

^{๒๕} อายุ ในที่นี้หมายถึงรูปชีวิตินทรีย์ ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๖/๒๕๗-๒๕๘.

^{๒๖} ไออุ่น หมายถึง เติโรธาตุที่เกิดจากกรรม ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๖/๒๕๗-๒๕๘.

^{๒๗} อ.จ.ภ.ก. (ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๗๓.

ผัสสะทั้ง ๓ ย่อมทำให้จิตของภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติโน้มไป โน้มไป โอนไปสู่วิวก^{๑๒๘}

(๗) โคทัตตสูตร สันทนาธรรมกับพระโคทัตตะ^{๑๒๙}

โคทัตตสูตร ว่าด้วยพระโคทัตตะ คือ พระโคทัตตะขณะพักอยู่ที่อัมพวาภูวันถาม จิตตกหบดีว่า อัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ และอนิมิตตาเจโตวิมุตติมีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะ จิตตกหบดีตอบแยกเป็น ๒ ประเด็น คือ เหตุที่ทำให้ธรรม ๔ ประการนี้ต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะก็มีอยู่ และเหตุที่ทำให้มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะก็มีอยู่ แล้วอธิบายเหตุเหล่านั้นโดยละเอียด

จิตตกหบดีเข้าไปหาท่านพระโคทัตตะถึงที่อยู่ เมื่อจิตตกหบดีได้ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระโคทัตตะได้ถามหลักธรรมกับจิตตกหบดีว่า

(๑) อัปปมาณาเจโตวิมุตติ

(๒) อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ^{๑๓๐}

(๓) สุญญตาเจโตวิมุตติ

(๔) อนิมิตตาเจโตวิมุตติ^{๑๓๑}

ธรรมเหล่านี้มีอรรถและพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

^{๑๒๘}วิวก ความสังัด มี ๓ คือ อยู่ในที่สังัดเป็น กายวิวก จิตสงบเป็น จิตวิวก หมคกิเลส เป็นอุปชิวีก, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๒. ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๘/๑๕๕.

^{๑๒๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๕/๓๘๕-๓๘๖.

^{๑๓๐} อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๕ ประการ คือ อากิญจัญญาขณะ ๑ มรรค ๔ ผล ๔ อากิญจัญญาขณะ ชื่อว่า อากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลเป็นอารมณ์ มรรคและผลชื่อว่า อากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวล คือ กิเลสเครื่องข้ายี่และกิเลสเครื่องผูก ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๑๖๐.

^{๑๓๑} อนิมิตตาเจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๑๑ ประการ คือ วิปัสสนา ๑๐ รูป ๔ มรรค ๔ ผล ๔ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๑๖๑.

จิตตคหบดีได้ตอบพระโคตมะว่าธรรมเหล่านี้ มีทั้งที่มีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน และมีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น การที่ธรรมเหล่านี้มีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกันเป็นเพราะภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้เจริญอัปมัญญา ^{๑๓๒}

การเจริญอัปมัญญา ๔ นั้นได้แก่ การแผ่เมตตาอัปมัญญา, กรุณาอัปมัญญา, มุทิตาอัปมัญญา และอุเบกขาอัปมัญญา ตลอดทั่วไปในสรรพสัตว์ไม่จำกัดบุคคลและสถานที่ เริ่มต้นตั้งแต่แผ่เมตตาในตนก่อนแล้วจึงเจริญแผ่ไปในบุคคลอื่น สัตว์อื่นทุกถ้วนหน้าตลอดทั้ง ๑๐ ทิศ

อัปมาณเจโตวิมุตติ

อัปมาณเจโตวิมุตติ ได้แก่ การแผ่เมตตาตลอดทั่วไปในสรรพสัตว์ไม่จำกัดบุคคลและสถานที่ เริ่มต้นตั้งแต่แผ่เมตตาในตนก่อน

- (๑) ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีเวร คือ ไม่มีศัตรูทั้งภายในและภายนอก
 - (๒) ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความวิตกกังวล ไม่มีความเศร้า โศก พยาบาท
 - (๓) ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความลำบากกายใจ พ้นจากอุปัทวอันตราย
 - (๔) ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้มีความสุข บริหารชั้น ๕ ไปด้วยดีเถิด
- แล้วแผ่เมตตาไปในบุคคลอื่น สัตว์อื่นทุกถ้วนหน้าตลอดทั้ง ๑๐ ทิศ

การเจริญกรุณาอัปมัญญา

คือ การแผ่กรุณาตลอดทั่วไปในสรรพสัตว์ไม่จำกัดบุคคลและสถานที่ เริ่มต้นตั้งแต่แผ่ความกรุณาในตนก่อนแล้วแผ่กรุณาไปในทุกจิตบุคคล คือ บุคคลและสรรพสัตว์ที่ประสบความทุกข์ คือ (๑) ขอให้ข้าพเจ้าจงพ้นจากทุกข์กายใจ

- (๒) ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายจงพ้นจากทุกข์กายทุกข์ใจ
- (๓) ขอให้พวกวินิปาติก อสุราทั้งหลายจงพ้นจากทุกข์กายทุกข์ใจ

การเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ เจริญได้ ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะไม่เจาะจง และลักษณะโดยเจาะจง

^{๑๓๒} อัปมัญญา คือ ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ หมายถึงเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่แผ่ทั่วไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวาง สม่่าเสมอกัน ไม่จำกัดขอบเขต มี ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๑.

วิธีการแผ่เมตตาเจโตวิมุตติ

การแผ่เมตตาเจโตวิมุตติในลักษณะแผ่ไปโดยไม่เจาะจง มี ๕^{๑๓๓} อย่าง คือ

- (๑) ขอสัตว์ทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุขรักษาดนเถิด
- (๒) ขอปาณาชชาติทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีสุขรักษาดนเถิด
- (๓) ขอภูตทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีสุขรักษาดนเถิด
- (๔) ขอบุคคลทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีสุขรักษาดนเถิด
- (๕) ขอผู้ที่นับเนื่องด้วยอรรถภาพทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีสุขรักษาดนเถิด^{๑๓๓}

การแผ่เมตตาเจโตวิมุตติ ในลักษณะแผ่ไปโดยเจาะจง มี ๗^{๑๓๔} อย่าง คือ

- (๑) ขอสตรีทั้งปวงจงไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๒) ขอบุรุษทั้งปวงจงไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๓) ขออารยชนทั้งปวงจงไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๔) ขออารยชนทั้งปวงจงไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๕) ขอเทวดาทั้งปวงจงไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๖) ขอมนุษย์ทั้งปวงจงไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๗) ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งปวงจงไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

การแผ่เมตตาเจโตวิมุตติในลักษณะแผ่ไปสู่ทิศทั้งหลาย มี ๑๐^{๑๓๕} อย่าง คือ

- (๑) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๒) สัตว์ทั้งปวงในทิศปัจฉิมจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๓) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอุดรจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

^{๑๓๓} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๑.

^{๑๓๔} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๒.

^{๑๓๕} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๓.

- (๔) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศทักษิณจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๕) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอาคเนย์จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๖) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศพายัพจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๗) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอีสานจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๘) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศหรดีจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๙) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องล่าง^{๑๑๖} จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
- (๑๐) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน^{๑๑๗} จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

การแผ่อัปมาณเจโตวิมุตติของกรณัจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิต ก็กระทำในลักษณะทำนองเดียวกับการแผ่เมตตาเจโตวิมุตติ ดังที่กล่าวมาแล้ว

การเจริญอัปมาณเจโตวิมุตติ

อานิสงส์ของเมตตาเจโตวิมุตติ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลปฏิบัติแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นคุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่อง ๆ สังขมแล้ว ปรารถนเสมอดีแล้ว พึงหวังได้อานิสงส์ ๑๑ ประการ” คือ

- (๑) กลับเป็นสุข
- (๒) ตื่นเป็นสุข
- (๓) ไม่ฝันร้าย
- (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
- (๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย

^{๑๑๖} ทิศเบื้องบน หมายถึง เทวโลก วิสุทธิ.มหาฐีกา(บาลี) ๑/๒๕๕/๔๑๕.

^{๑๑๗} ทิศเบื้องล่าง หมายถึง นรก และนาค วิสุทธิ.มหาฐีกา(บาลี) ๑/๒๕๕/๔๑๕.

- (๖) เทวดาทิ้งหลายรักษา
- (๗) ไฟยาพิษ หรือศัสตราวุธกล้ากรายไม่ได้
- (๘) จิตตั้งมั่นแล้ว
- (๙) สีหน้าสดใส
- (๑๐) เวลาตายจะไม่หลงลืมสติ
- (๑๑) เมื่อยังไม่บรรลุนิพพานอันยอดเยี่ยมย่อมเข้าถึงพรหมโลก^{๑๓๘}

(๘) ทิลาณทัตสนสูตร ว่าด้วยการเยี่ยมผู้ป่วย^{๑๓๙}

ทิลาณทัตสนสูตร ว่าด้วยการเยี่ยมผู้ป่วย คือ ขณะที่จิตตกหอบตีป่วยหนัก มีเทวดาจำนวนมากที่สถิตอยู่ในป่า ที่ต้นไม้ ต้นหญ้า และต้นไม้ที่เป็นเจ้าป่าได้มาเยี่ยมไข้ และได้กล่าวแนะนำให้ปรารถนาขอไปเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งจิตตกหอบตีตอบว่า ไม่ต้องการ เพราะไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน ต้องละจากไป พวกญาติมิตรสหายที่มาเยี่ยมไข้เข้าใจว่าจิตตกหอบตีบ่นเพื่อเพราะพิษไข้ จึงพูดปลอบใจ จิตตกหอบตีจึงเล่าเรื่องให้คนเหล่านั้นฟัง และสอนให้คนเหล่านั้นนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดไป

สอนให้ปฏิบัติตามธรรม

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงวาระสุดท้ายของจิตตกหอบตีที่ได้อบรมสั่งสอนมิตรสหายและบริวารผู้รับใช้ ให้ยึดมั่นอยู่ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างไม่หวั่นไหว ต่อไปนี้จะได้วิเคราะห์นำเสนอรูปแบบ วิธีการและอานิสงส์ของบุคคลผู้ที่ยึดมั่นอยู่ในพระรัตนตรัย

ในวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของจิตตกหอบตี ขณะที่จิตตกหอบตีเจ็บป่วย มีไข้หนักได้รับทุกข์เวทนา ครั้งนั้นเหล่าเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในอาราม สิงสถิตอยู่ในบ้าน สิงสถิตอยู่ในป่า รุกขเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ และเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้ที่เป็น โอศถจำนวนมาก ซึ่งต่างก็มีความเป็นห่วงจิตตกหอบตี ได้มาประชุมพร้อมกัน

^{๑๓๘} บ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๐-๔๖๑.

^{๑๓๙} ล.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๒/๓๕๑-๓๕๓.

เมื่อเห็นจิตตกหบดีจะต้องถึงกาละโนไม่ช้านี้ ได้กล่าวกับจิตตกหบดีให้ตั้งความปรารถนา เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในอนาคตกาล เพราะได้เห็นว่ามีธรรมที่สามารถตั้งความปรารถนาได้สมปรารถนาตามที่พระพุทธองค์ได้เคยแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลได้สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ที่หาได้ยาก มี ๔ ประการ คือ

(๑) สัทธาสัมปทา	ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา
(๒) สีลสัมปทา	ความถึงพร้อมด้วยศีล
(๓) จาคสัมปทา	ความถึงพร้อมด้วยการบริจาค
(๔) ปัญญาสัมปทา	ความถึงพร้อมด้วยปัญญา ^{๑๔๐}

จิตตกหบดี เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยธรรม ๔ ประการนี้ เมื่อจะตั้งความปรารถนาอะไรย่อมได้ในสิ่งที่ปรารถนา

จิตตกหบดีเมื่อได้ยินเหล่าเทวดากล่าวให้ตนตั้งความปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จึงกล่าวกับเหล่าเทวดาว่า “แม้ความปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน บุคคลจำต้องละไป” เมื่อจิตตกหบดีกล่าวจบลง เหล่ามิตรสหาย อำมาตย์ ญาติ และบริวาร คิดว่าจิตตกหบดีเป็นไข้หนัก กำลังได้รับทุกข์เวทนา จึงพูดเพื่อออกมา จึงได้กล่าวเตือนสติว่า “ข้าแต่บุตรนายท่านจงตั้งสติไว้ อย่าเพื่อไป”

จิตตกหบดีจึงถามว่า “ข้าพเจ้าพูดอะไรไปที่ทำให้ท่านทั้งหลายเตือนข้าพเจ้าให้ตั้งสติไว้อย่าเพื่อไป”

เหล่ามิตรสหาย อำมาตย์ ญาติ และบริวารได้บอกจิตตกหบดีว่า “ท่านพูดว่าแม้ความปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน บุคคลจำต้องละไป”

จิตตกหบดีจึงได้เล่าเรื่องที่เหล่าเทวดาแนะนำให้ตนตั้งความปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าใด ๆ ในโลกล้วนอนิจจังไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน บุคคลจำต้องละไป แม้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็เป็นของไม่เที่ยง

ผู้วิจัยพบว่า การที่จิตตกหบดีไม่ตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น เพราะจิตตกหบดีผู้เป็นอริยสาวกนั้นเป็นผู้ละสังโยชน^{๑๔๑}ได้แล้ว เข้าใจในหลักของไตรลักษณ์ ว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า และส่วนประกอบต่าง ๆ แต่ละอย่างล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่น ๆ ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของมันเองเป็นอิสระ ล้วนเกิดดับต่อกันไปเรื่อย ๆ ไม่เที่ยง ไม่คงที่ และเมื่อประกอบเข้าด้วยกันแล้วก็เกิดเป็นรูปร่าง

^{๑๔๐}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๐/๒๐๘, อ.จ.ตฤก. (บาลี) ๒๑/๖๑/๓๕, อ.จ.ตฤก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

โดยส่วนประกอบทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุปัจจัย สืบต่อแก่กัน ไม่มีตัวการอย่างอื่นที่นอกเหนือออกไปในฐานะผู้สร้างหรือผู้บันดาล ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ซึ่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักธรรมกฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ และปัจฉิมรูปบาท เพื่อให้เหล่าเวไนยสัตว์เข้าใจในหลักธรรม เพื่อละมิฉันทิฏฐิของความเป็นตัวตน ให้เข้าใจว่าสรรพสิ่งล้วนไม่เที่ยง

ไตรลักษณ์นั้นมีความหมาย คือ

(๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน สภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป

(๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดันและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป ให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้

(๓) อนัตตา ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง

สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ก็เป็นการมีอยู่ในรูปของกระแส ที่ประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ อันสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน เกิดดับสืบต่อกันไปอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง เกิดดับไม่คงที่ และเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัย มีความบีบคั้น กดดัน และขัดแย้ง ไม่เป็นตัวของตัว ไม่มีตัวตนที่แท้จริง^{๑๑}

องค์ประกอบแต่ละอย่างล้วนมีการเกิดขึ้นและเสื่อมสลาย เป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์ สืบเนื่องส่งทอดเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กัน ทั้งภายในกระบวนการแต่ละกระบวนการเอง และระหว่างกระบวนการของแต่ละกระบวนการ ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญได้ ๔ ประการ คือ

(ก) ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของสิ่งนั้น

(ข) สภาพที่ปรากฏนั้นเกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันปรุงแต่งขึ้น

(ค) กระบวนการแต่ละกระบวนการมีความสัมพันธ์เป็นปัจจัยต่อกัน ระหว่างต่างกระบวนการรวมด้วยกัน

เมื่อองค์ประกอบต่าง ๆ ประชุมกันเข้าและสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กันปรากฏเป็นสภาพรวมอย่างหนึ่ง ๆ ขึ้น มนุษย์มักตั้งชื่อภาพรวมนั้น เช่น คน ม้า แมว มด รถ บ้าน นายก หรือแม้กระทั่งสมมุติสิ่งทั้งหลายเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นยาจก เป็นเศรษฐี เป็นจักรพรรดิ^{๑๒}

^{๑๑} อ.เอกก.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕, อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๘/๓๓-๓๔.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๖๗-๗๐/๕.

เมื่อจิตตกหบคือเป็นอริยสาวกผู้มีปัญญา ละสังโยชน์นี้ได้แล้ว เป็นผู้หยั่งรู้ถึงสภาพความเป็นจริงย่อมมีจิตมุ่งสู่ความหลุดพ้น จึงไม่ปรารถนาที่จะเป็นจักรพรรดิตามที่เหล่าเทวดาแนะนำ

หลังจากจิตตกหบคืออธิบายถึงการที่ตนไม่ปรารถนาที่จะเป็นจักรพรรดิให้เหล่าญาติมิตร อำมาตย์ และบริวารฟัง ทำให้คนที่มาเยี่ยมและเฝ้าไข้จิตตกหบเกิดความสนใจถึงหลักธรรมที่ทำให้ตนเป็นเช่นจิตตกหบคือ จึงได้ขอให้จิตตกหบคือสอนหลักธรรมข้อปฏิบัติ

จิตตกหบคือจึงได้แสดงธรรมสั่งสอนว่า “ท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคท่าน ทรงมีพระคุณสุดที่จะบรรยายได้ กล่าวโดยสรุปไว้ ๕ ประการด้วยกัน พวกท่านต้องฝึกหัดจิตใจให้เลื่อมใสศรัทธาอย่างแน่วแน่ต่อพระพุทธเจ้าว่า

อิติปิโส ภควา	แม้เพราะอย่างนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
อรหํ	เป็นพระอรหันต์ (เป็นผู้ไกลจากกิเลส)
สมมาสมพุทฺโธ	เป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง
วิชชาจรณสมบุณฺโณ	เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
สุคโต	เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี
โลกวิทู	เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง
อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ	เป็นผู้สามารถฝึกบรุษที่สมควรฝึกได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า
สตุถา เทวมนุสฺสสานํ	เป็นครูผู้สอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
พุทฺโธ	เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม
ภควา	เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์

พุทธคุณ ๕ หรือที่เรียกว่า นวหรรณ มี ความหมายดังนี้^{๑๔๓}

๑. อรหํ หรือ อรหันต์นั้น หมายความว่า
 - ๑.๑ เป็นผู้ควรได้รับความเคารพยกย่องจากบุคคลอื่น ควรแก่การถวายบังจาย ๔ เป็นต้น
 - ๑.๒ เป็นผู้ไกล คือไกลจากกิเลสและตัณหาทั้งปวง
 - ๑.๓ เป็นผู้หักงำแห่งสังสารจักร กำแห่งสังสารจักรนั้น คืออวิชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม พระผู้มีพระภาคได้หักสิ่งเหล่านี้หมดสิ้นแล้ว จึงได้ชื่อว่าเป็น อรหํ
 - ๑.๔ เป็นผู้ไม่กระทำบาป แม้ในที่ลับ

^{๑๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๑.

๒. สมุมาสมพุทฺโธ แปลว่าผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระผู้มีพระภาคนั้นตรัสรู้ อริยสัจจ์ ๔ ประการ ในการตรัสรู้นั้นทรงแสดงว่า ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้ว แก่พระองค์ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยรู้ไม่เคยเห็นมาในกาลก่อน

ดังนั้นเป็นการแสดงว่า ในระดับของการตรัสรู้นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ดี ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองไม่มีครูอาจารย์เป็นผู้สั่งสอน

๓. วิชาจรณสมปฺนฺโน วิชานั้นคือความรู้ คำว่าความรู้ที่เรียกว่าวิชานั้น เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากญาณหรือความรู้ที่รู้ชัด ไม่ใช่เป็นความรู้ศิลปะวิทยาการต่าง ๆ เพราะความรู้เหล่านั้น ในทางศาสนาเรียกว่า ศิลปะวิชาที่พระผู้มีพระภาคทรงมีนั้น ท่านจัดไว้เป็นวิชา ๓ ประการ บ้าง ๘ ประการ บ้าง

วิชา ๓ ประการ นั้น คือ วิชาที่ได้ตรัสรู้ภายใต้ต้นโพธิ์ ได้แก่

๑. ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ ทรงระลึกชาติก่อนได้

๒. จุจฺจปฺปาทญาณ ทรงรู้การเกิด การจุติของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม

๓. อาสวกุขยญาณ รู้การทำอาสวะ คือกิเลสที่หมักดองอยู่ในใจให้หมดสิ้นไป

วิชา ๘ ประการ คือ

๑. วิปสฺสนาญาณ ความรู้แจ้งเห็นจริงอันนับเข้าในวิปัสสนา

๒. มโนมยิทฺธิ มีฤทธิ์ทางใจ สามารถที่จะส่งใจไปในที่ต่าง ๆ ได้

๓. อิทฺธิวិธิ แสดงฤทธิ์ซึ่งผิควิสัยสามัญชนจะกระทำได้

๔. ทิพฺพโสตฺ ฤทธิ์พิเศษ คือสามารถฟังเสียงในที่ไกลได้ เมื่อปรารถนาที่จะฟัง เหมือน การฟังเสียงวิทยุ

๕. เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจคนอื่น คือทราบความคิด อุปนิสัยบารมีของคนนั้น ๆ ได้

๖. ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ ทรงระลึกชาติก่อนของพระองค์ได้ว่า เคยเกิดเป็นอะไร ในชาตินั้น ทรงทราบตลอดเรื่องราวในชีวิต ในชาตินั้น ๆ ได้โดยชัดเจน

๗. ทิพฺพจกฺขุ ตาทิพย์ คือสามารถจะเห็นภาพ เหตุการณ์ บุคคลในที่ไกลได้เมื่อมีความปรารถนาจะดู เช่นเดียวกับคนเปิดเครื่องโทรทัศน์คุณภาพ

๘. อาสวกุขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะ คือกิเลสที่หมักดองอยู่ภายในจิตหมดไป

จรณะ ๑๕ ประการ คือ ความประพฤติ หมายถึงการปฏิบัติที่เข้าถึงความสมบูรณ์ในระดับนั้น ๆ ท่านจัดเป็น ๑๕ ประการด้วยกัน คือ

๑. สีสัมปทา ทรงสมบูรณ์ด้วยศีล

๒. อินทริยสังวร สำรวมอินทริย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๓. โภชนะมัตตัญญูตา เป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร
๔. ชาคริยานุโยค ประกอบความเพียรด้วยความเป็นผู้ตื่นเป็นนิตย์
๕. สัทธา มีความเชื่อ
๖. หิริ มีความละอายแก่ใจในการกระทำความบาป
๗. โอตตปปะ สะดุ้งกลัวที่จะกระทำความบาปและผลของการกระทำความบาป
๘. พาหุสัจจะ มีการศึกษาศดับตรับฟังมาก
๙. วิริยะ มีความเพียร
๑๐. สติ มีความระลึกได้
๑๑. ปัญญา มีความรอบรู้
๑๒. ปฐมฌาน ฌานที่หนึ่ง อันมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา
๑๓. ทุติยฌาน ฌานที่สอง อันประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา
๑๔. ตติยฌาน ฌานที่สาม อันประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สุข กับ เอกัคคตา
๑๕. จตุตถฌาน ฌานที่สี่ อันประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อุเบกขา กับ เอกัคคตา

๔. สุกโต แปลว่าเสด็จไปดีแล้ว หมายความว่า

๑. เสด็จไปไม่ข้องขัด ด้วยการเสด็จไปตามอริยมรรค
๒. เสด็จไปสู่ที่ดี คืออมตมหานิพพาน
๓. ไม่ทรงหวนกลับมาสู่อำนาจกิเลสที่ทรงละได้แล้ว และเสด็จไปทำประโยชน์ เพื่อ

เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่สัตว์โลกทั้งหลาย

๕. โลกวิทู หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้รู้แจ้งโลก ๓ ประเภทอย่างแจ่มแจ้ง คือ

๑. สังขารโลก โลกคือสังขาร ได้แก่สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งทั้งหลาย
๒. สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์ บางแห่งหมายเอาการทรงทราบอริยาสัยของสัตว์
๓. โอกาสโลก โลกคือดวงดาว อันเป็นที่อาศัยของสรรพสัตว์

เป็นการแสดงให้เห็นว่า ทรงทราบสภาพอันเป็นความจริงของโลก ๔ ประการ คือ

๑. สภาวะ ความจริงที่เป็นความทุกข์ อันมีลักษณะเบียดเบียนบีบคั้น เกิดดับ
๒. สมุทัย ทรงทราบความจริงที่เป็นต้นเหตุให้เกิดความทุกข์
๓. นิโรธ ความดับโดยไม่เหลือแห่งสรรพทุกข์ สรรพกิเลส
๔. นิโรธบาย ความจริงอันเป็นอุบายวิธี ที่จะทำให้สามารถดับทุกข์ได้หมดสิ้น

๖. อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาผู้ฝึก “คนที่ควรฝึก อาจฝึกได้” อย่างยอดเยี่ยม ไม่มีใครเสมอเหมือน แม้ว่าคนเหล่านั้นบางคนดูร้าย บางคนเป็นคนมีปัญหา แต่มีความดีซ่อนอยู่ พระองค์ก็ทรงฝึกได้ ทรงมีอุบายวิธีในการฝึกคนเหล่านั้น ให้ได้รู้ธรรมได้ตามสมควรแก่อุปนิสัย บารมีของท่านเหล่านั้น

๗. สตุถา เทวมนุสฺसानํ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโดยมุ่งประโยชน์แก่กุลความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย โดยทรงมุ่งหมายให้ผู้รับการสั่งสอนได้รับประโยชน์ ในระดับใดระดับหนึ่ง คือ

- ทิฏฐธมฺมิกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันนี้
- สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์ในภายหน้า รวมถึงชาติหน้า
- ปรมัตถะ คือ ประโยชน์อย่างสูงสุด คือ มรรค ผล นิพพาน

พระองค์ทรงอาศัย พระมหากรุณาธิคุณ โปรรค เทวดา และมนุษย์ทุกจำพวก ทำให้ผลจากการสอนของพระองค์สะท้อนออกเป็นผลดี แม้แก่สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายด้วย พระองค์จึงได้พระนามว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. พุทฺโธ พระพุทธเจ้าทรงได้พระนามว่าพุทโธ เพราะทรงเป็นผู้ตื่นจากกิเลสสินิทราคือความหลับด้วยอำนาจของกิเลส ไม่มีความหลงงมงาย เพราะทรงตรัสรู้ริยสัจทั้งสี่ประการ ทรงเป็นผู้เบิกบาน ด้วยการทำงานในการปลุกคนอื่นให้ตื่นขึ้นจากความหลับด้วยอำนาจกิเลส ช่วยชาวโลกให้ได้รับความสุข ในระดับต่าง ๆ จึงทรงเป็นผู้เบิกบาน

๙. ภควา มีความหมาย ๒ อย่าง คือ ทรงเป็นผู้จำแนกธรรม และทรงเป็นผู้มีโชค

๑. ทรงจำแนกธรรมออกเป็นไตรสิกขาเป็นต้น และทรงจำแนกอธิบายให้ผู้ฟังแต่ละคนได้รับความรู้ความเข้าใจ ตามความสามารถของเขาคือจะเข้าใจได้ และได้รับผลแห่งการปฏิบัติในระดับนั้น ๆ

๒. ทรงมีโชค คือ การที่ทรงหักกำลังสังสารจักร ทำให้สรรพกิเลส และบาปกรรมทั้งปวงหมดสิ้นไปทรงบรรลุความสำเร็จอย่างสูง ในการทรงทำประโยชน์เพื่อพระองค์และประโยชน์เพื่อคนอื่น ได้แก่ โลกทั้งมวล แม้มีอุปสรรคก็ไม่อาจขัดขวางได้

ทรงประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ คือ

๑. อิศริยะ ีความใหญ่ในจิตของพระองค์ เช่น ทรงทำสิ่งที่คนอื่นทำไม่ได้
๒. ธรรม ทรงรู้แจ้งซึ่งโลกุตตรธรรม ๘ มี มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑
๓. ยสะ ทรงมีพระยศชื่อเสียงฟุ้งขจรไป โดยไม่จำเป็นต้องโฆษณา

๔. สิริ ทรงสมบุรณ์ด้วยมหาปริสตัลลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐

๕. กาม ทรงปรารถนาอะไร ก็ได้สิ่งนั้นตามที่ทรงปรารถนา ที่ประกอบด้วยธรรม
ทั้งก่อนผนวชและหลังจากตรัสรู้แล้ว

๖. ปยุตตะ ทรงใช้ความเพียรอย่างหนักในการหาทางตรัสรู้ และในการเสด็จไป
โปรดสัตว์โลก อันเป็นเวไนยสัตว์ ให้ได้รับประโยชน์อย่างยอดเยี่ยม

พระพุทธคุณทั้ง ๕ นี้สรุปรวมลงในพระคุณ ๓ คือ

พระปัญญาคุณ ทรงรู้อย่างเห็นจริงในธรรมทั้งปวง

พระบริสุทธิคุณ ทรงบริสุทธิหมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจทั้งปวง

พระกรณาคคุณ ทรงกอบปรี่ด้วยความกรุณาไม่มีประมาณในสรรพสัตว์

พวกท่านจงฝึกหัดให้มีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาอย่างแน่วแน่ต่อพระธรรมว่า

สวากขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมนั้นได้ เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ดีแล้ว

สนฺทิฏฺฐิโก เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติ พึงเห็นได้ด้วยตนเอง

อกาลิโก เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัดกาล

เอหิพสุสึโก เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกับผู้อื่นว่าท่านจงมาเถิด

โอบนยิโก เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว

ปัจจุตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน

พระธรรมคุณ หมายถึง การแสดงให้ทราบถึงลักษณะแห่งพระธรรม และประโยชน์
ที่จะได้รับจากพระธรรม โดยแบ่งออกเป็น ๖ ประการด้วยกัน^{๑๔๔}

พระธรรม แบ่งออกได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. ปริยัติสัทธรรม หมายถึง ระบบคำสอนที่บุคคลจะต้องศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจ

๒. ปฏิปัตติสัทธรรม คือการนำพระธรรมที่ตนได้ศึกษามาปฏิบัติ ตามสมควรแก่
ธรรมนั้น ๆ

๓. ปฏิเวธสัทธรรม คือ ผลอันเกิดขึ้นจากการปฏิบัติ โดยเป้าหมายสูงสุดหมายเอา
การบรรลุมรรคผลนิพพาน แต่การที่คนได้สัมผัสผลแห่งพระธรรม ในระดับ ทาน ศีล ศรัทธา
เป็นต้น จัดเป็นปฏิเวธ

^{๑๔๔} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๓๒๗-๓๒๘.

ด้วยประการแห่งธรรมเหล่านี้ถือว่าเป็น สวากขาตธรรม คือพระธรรมที่ทรงตรัสไว้ดีแล้ว เพราะทรงแสดงสังขธรรมอันไม่วิปริต เป็นข้อปฏิบัติที่มุ่งฝึกปรือคนให้ได้รับผลจากต่ำสุดถึงสูงสุด เป็นคำสอนที่สมบูรณ์ด้วยอรรถะ และพยัญชนะ มีความงามทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่ สุด

สนทสิทฐิโก หมายความว่า ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรม อันผู้ปฏิบัติเท่านั้นจะทราบชัดด้วยตนเอง

อกาลิโก พระธรรมนั้นไม่ถูกจำกัดด้วยกาลเวลา ปฏิบัติเมื่อไรก็ได้ผลเมื่อนั้น

เอหิปสฺสโก คือพระธรรมที่ทรงแสดงไว้นั้น ทนต่อการพิสูจน์พร้อมที่จะให้ผู้มีปัญญาพิจารณา พิสูจน์ได้ทุกเวลา ให้ผลเป็นสุขแก่ผู้ปฏิบัติ ใครทดลองปฏิบัติก็ให้เห็นผลเป็นเช่นนั้น ตามสมควรแก่การปฏิบัติ

โอปนยิโก พระธรรมนั้นเป็นข้อที่คนจะต้องน้อมใจเข้าไปหา หรือนำธรรมเข้าสู่จิตของตน ผู้ต้องการรับผลแห่งการปฏิบัติ จะต้องน้อมนำธรรมมาปฏิบัติจึงจะได้รับผล

ปจฺจตุตฺ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ หมายความว่า ผลอันเกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมนั้น ทุกคนที่น้อมนำมาปฏิบัติจะรู้ซึ่งถึงผลแห่งพระธรรมด้วยตนเอง

และท่านจงฝึกหัดตนให้เป็นคนมีจิตใจเลื่อมใส ศรัทธาอย่างแน่วแน่ต่อพระสงฆ์ (อันหมายถึงสาวกสงฆ์หรืออริยสงฆ์) ว่า

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สงฺฆํสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าหมู่ใดปฏิบัติดีแล้ว

อุชฺฐปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติตรง

ญายปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์แล้ว

สามิจิปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว

ยทิทํ ได้แก่บุคคลเหล่านี้ คือ

จตุตตาริ ปุริสสุคานิ คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ คือ

โศดาปฏิมรรค^{๑๕๕} โศดาปฏิผล^{๑๕๖}

^{๑๕๕}โศดาปฏิมรรค ทางปฏิบัติเพื่อบรรลु คือความเป็นพระโศดาบัน ญาณ คือความรู้เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๑ คือ สักยาทิฏฐิ วิจิกจณา สิลัพพตปารามาส พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๐.

^{๑๕๖}โศดาปฏิตผล ทำให้ได้เป็นพระโศดาบัน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๑.

	สกทาคามีมรรค ^{๔๗}	สกทาคามีผล ^{๔๘}
	อนาคามีมรรค ^{๔๙}	อนาคามีผล ^{๕๐}
	อรหัตตมรรค ^{๕๑}	อรหัตตวิโมกข์ ^{๕๒}
อภฺฐ ปุริสปุคฺคลา	นับเรียงตัวบุรุษได้ ๘ บุรุษ	
เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ	นี่แหละ สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า	
อานูเนยฺโย	เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา	
ปาหุเนยฺโย	เป็นผู้ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ	
ทกฺขิณเยฺโย	เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ	
อญฺชลิกรณิโย	เป็นผู้ควรกับการทำอัญชลี (คือประนมมือไหว้)	
อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺขเขตฺตํ โลกสฺส	เป็นเนื่อนานุญจของโลก (เป็นแหล่งเพราะปลูกและเผยแผ่ ความดีที่ยอดเยี่ยมของโลก)	

คุณของพระสงฆ์มี ๘ ประเภท แบ่งเป็นอัตตคุณ ๔ คือคุณส่วนตัวของพระสงฆ์เอง และปรหิตคุณ ๔ คือคุณที่เป็นประโยชน์แก่กุลแก่คนอื่น^{๕๓}

^{๔๗} สกทาคามีมรรค ทางปฏิบัติเพื่อบรรลุต คือความเป็นพระสกทาคามี ญาณ คือความรู้เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจจา สัสสัพตปราคาส กัมทำ รากะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๑

^{๔๘} สกทาคามีผล ผลที่ได้รับจากการละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจจา สัสสัพตปราคาส กัมทำ รากะ โทสะ โมหะให้เบาบาง ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๑.

^{๔๙} อนาคามีมรรค ทางปฏิบัติเพื่อบรรลุตผล คือความเป็นพระอนาคามี ญาณ คือความรู้เป็นเหตุละโอรัมภาคียสังโยชน์ได้ทั้ง ๕ (ละเพิ่มได้อีก ๒ อย่าง ได้แก่ กามราคะ และปฏิฆะ) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๑.

^{๕๐} อนาคามีผล ผลที่ได้รับจากการละสังโยชน์ คือ กามราคะ และปฏิฆะ ด้วยอนาคามีมรรค อันทำให้เป็นพระอนาคามี พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๑.

^{๕๑} อรหัตตมรรค ทางปฏิบัติเพื่อบรรลุตผล คือความเป็นพระอรหัตต์ ญาณ คือความรู้เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๑.

^{๕๒} อรหัตตวิโมกข์ ความผลจากกิเลสด้วยอรหัตต์ หรือเพราะสำเร็จอรหัตต์ คือหลุดพ้นขั้นละกิเลสสิ้นเชิงและเด็ดขาด สำเร็จเป็นพระอรหัตต์ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๑.

^{๕๓} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑูยาโณ), **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, หน้า ๔๑๒-๔๑๕.

พระสังฆคณฺ หมายถึง คุณสมบัตึที่ ทำบุคคใให้เป็นพระสงฆ์ เป็นการแสดงให้ทราบ ว่าพระสงฆ์ในคความหมายที่แท้จริงนั้ มีคุณสมบัตึ คือ

๑. สุปฏิปนุโน การปฏิบัติคึใน ๔ ลักษณะ คือ

๑.๑ สมุมาปฏิปทา มีปฏิปทาชอบตามพระธรรมวินัย

๑.๒ อนิวตติปฏิปทา ปฏิปทาที่ไม่ถอยกลับ คือไม่กลับมาทำชั่วที่ท่านละแล้ว มุงหน้าในการที่จะละความชั่ว และทำความดีให้ง่ ๆ ขึ้นไป

๑.๓ อปจจนิกปฏิปทา ปฏิบัติไม่เป็นเข้าศึกตอตนเอง และบุคคลอื่น

๑.๔ ฐมมานุฐมปฏิปทา ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือกำหนดรู้ธรรมที่ควร กำหนดรู้ ละสิ่งทีควรละ ทำให้แจ้งสิ่งทีควรทำให้แจ้ง บำเพ็ญชอทีควรบำเพ็ญ

๒. อุชุปฏิปนุโน การปฏิบัติตรง หมายถึง ตรงตามพระธรรมวินัย ทำความคึละความชั่วได้ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ปฏิบัติมุงตอความคึอันเป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่นเป็นที่ตั้ง

๓. ญายปฏิปนุโน มีความหมาย ๓ นัย คือ

๓.๑ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ หรือเข้าถึงปฏิปทาเพื่อความรู้ในธรรม มุงให้เกิดความเข้าใจในสรรพสิ่งตามสภาพทีเป็นจริง

๓.๒ ปฏิบัติเพื่อออกจากทุกข์ในปัจจุบัน จนถึงสังสารทุกข์

๓.๓ ปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส อาสวะ ให้ออกไปจากจิต

๔. สามิจิปฏิปนุโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร คือปฏิบัติชอบน่านับถือ ควรแก่สามิจิกรรม ถือเหตุผลความถุกตอตามธรรมเป็นประมาถ

สุปฏิปนุโน ได้แก่พระโศคาบัน

อุชุปฏิปนุโน ได้แก่พระสกทาคามี

ญายปฏิปนุโน ได้แก่พระอนาคามี

สามิจิปฏิปนุโน ได้แก่พระอรหันต์

๕. อาหุเนยโย หมายคความว่า ท่านทีมีคุณสมบัตึ ๔ ประการดังกล่าวนั้ อยู่ในฐานะทีเหมาะสมแก่การรับการค่านับด้วยวัตถุสิ่งของ เพราะสิ่งทีเรียกว่า อาหุณะ เป็นชองทีท่านใช้บูชาคุณความดีชองคน เมือพระสงฆ์ท่านประกอบด้วยคุณสมบัตึเช่นนั้ จึงควรแก่อาหุณะ คือชองค่านับ

๖. ปาหุเนยโย หมายถึง ผู้ควรชองคือนรับ ผู้ปฏิบัติคึงามเช่นนั้เมือไปในบ้านใดเมืองใด ย่อมเป็นผู้สมควรแก่การคือนรับเหมือนการคือนรับแขกผู้มีเกียรติ พระสงฆ์ท่านอยู่ในฐานะนั้

๗. ทกขิณเยโย หมายถึงท่านผู้มีคุณสมบัตึดังกล่าวย่อมอยู่ในฐานะทีควรแก่การรับทักษิณาทานทีเขาถวาย เพราะผู้ถวายทานแก่ท่านผู้สมบรูณด้วยคุณดังกล่าวย่อมได้รับประโยชน์

ตามที่ตนปรารถนาแม้การอุทิศกุศลเพื่อผู้ตาย พระสงฆ์ก็จัดเป็นทักษิณียบุคคล คือควรรับทักษิณาทานนั้น ๆ

๘. อัญชลิกรณิโย พระสงฆ์ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติข้างต้น ย่อมอยู่ในฐานะที่ใคร ๆ ควรแสดงความเคารพด้วยการกราบไหว้ เพราะทำให้ผู้ไหว้มีความรู้สึกว่าตนได้ไหว้บุคคลที่มีคุณธรรม สมควรแก่การไหว้ ทั้งเป็นการช่วยให้ผู้ไหว้เจริญด้วยพรทั้ง ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุข พละ ด้วย

๙. อนุตฺตรํ ปุณฺณกุเขตฺตํ โลกสุส ชาวโลกผู้ต้องการบุญย่อมบริจาทานแก่ปฎิภาห ผู้มีคุณสมบัติ คุณธรรม พอที่จะทำให้ท่านที่เขบริจาทาน มีผลมีอานิสงส์มาก บรรดาบุคคลเหล่านั้น พระสงฆ์ได้ชื่อว่าเป็นเนื่อนาบุญอันยอดเยี่ยม ไม่มีเนื่อนาบุญอื่นจะยิ่งไปกว่า เนื่องด้วยการปฏิบัติของท่าน ทำให้ท่านเป็นยอดแห่งปฎิภาห คือผู้รับการบริจาทาน

เนื่องจากท่านที่สมบูรณ์ด้วยคุณทั้ง ๙ นี้ คือพระอริยสงฆ์ ท่านที่เป็นสมมุติสงฆ์ จึงเป็นท่านที่เพียรพยายามเพื่อเสริมสร้างอัตตคุณ และปรหิตคุณที่เป็นการเกื้อกูลต่อตนเองและคนอื่น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้ชาวพุทธแสดงเมตตาทางกาย วาจา ใจ ต่อท่านและอุปถัมภ์บำรุงตามกำลัง เพราะท่านเหล่านั้นชื่อว่าเข้าถึงสังฆคุณตามกำลังความสามารถของแต่ละท่านที่ไม่เหมือนกัน เพราะพระอริยสงฆ์เองก็สมบูรณ์ด้วยคุณไม่เหมือนกัน

ทั้งจึงฝึกหัดตนให้เป็นคนมีจิตใจยินดีในการบริจาทานและในศีลทุกเมื่อ

จิตตกหอบติได้กล่าวสั่งสอนในช่วงวาระสุดท้ายของชีวิต^{๑๕๔} แก่บรรดาญาติ มิตร และบริวารให้มีมตธรรม ๖ ประการ อันได้แก่

- (๑) ให้เป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
- (๒) ให้เป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม
- (๓) ให้เป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์
- (๔) ให้เป็นผู้ที่มีโลกุตรศีลอันสิ้นโทษแล้ว
- (๕) ให้เป็นผู้มีอริยญาณ หมายถึง ปัจจเวกขณญาณ (ญาณที่พิจารณาทบทวนตรวจดู

มรรคผล)

- (๖) ให้เป็นผู้ขัดเกลากิเลสจนเป็นผู้ที่พ้นจากกิเลสได้อริยวิมุตติ^{๑๕๕}

^{๑๕๔} ส.สพท.(บาลี) ๑๘/๓๕๒/๒๓๔-๒๓๕, ส.สพท.(ไทย) ๑๘/๓๕๒/๓๕๑-๓๕๓.

^{๑๕๕} อรรถกถ.(บาลี) ๒๒/๑๑๕ - ๑๓๕/๔๒๕, อรรถกถ.(ไทย) ๒๒/๑๑๕ - ๑๓๕/๖๔๑ - ๖๔๒.

ครั้นท่านได้สั่งสอนจบแล้วก็ได้ทำกาละ คือ จุตจากโลกนี้ไปปฏิสนธิยังแดนสุทธาวาส
พรหมโลกชั้นสุทธาวาส

พรหมโลกชั้นสุทธาวาสมี ๕ ชั้น ได้แก่^{๑๕๖}

(๑) อวิหา

(๒) อตปปา

(๓) สุทัสสา

(๔) สุทัสสี

(๕) อกนิฏฐา

พรหมโลกทั้ง ๕ ชั้น เป็นแดนเกิดของพระอนาคามี

๔.๒.๒ จิตตกหบดีสนทนาธรรมกับอัญญเดียรฉีย์

(๑) นิคัณฐนาฏปุตตสูตร^{๑๕๗}

นิคัณฐนาฏปุตตสูตร ว่าด้วยนิครนถ์ นาฏบุตร คือ นิครนถ์ นาฏบุตร ขณะไปพักที่
อัมพาทกวัน พร้อมด้วยนิครนถ์บริษัท ได้ถามจิตตกหบดีว่า “ท่านเชื่อหรือไม่ว่า สมณโคดมมี
สมาธิที่ไม่วิตก วิจารณ์ มีความดับวิตก วิจารณ์” เมื่อจิตตกหบดีตอบว่าไม่เชื่อ นิครนถ์ นาฏบุตรจึง
กล่าวยกย่องชมเชยให้บริษัทของตนฟังว่า คหบดีนี้เป็นคนตรง ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา แต่เมื่อ
จิตตกหบดีขยายความว่า ที่ไม่เชื่อพระสมณโคดมอย่างนั้น เพราะตัวเองก็ได้บรรลุมานเหล่านั้น
แล้ว จึงไม่ต้องเชื่อสมณพราหมณ์ใด ๆ นิครนถ์ นาฏบุตรจึงพูดกลับคำว่า จิตตกหบดีเป็นคนไม่
ตรง เป็นคน โอ้อวด มีมารยา

ในนิครนถ์สูตรนั้นภายหลังจากการโต้ว่าทระหว่างจิตตกหบดีและนิครนถ์นาฏบุตร
แล้ว ก่อนที่จิตตกหบดีจะกลับได้ถามปริสนาธรรมแก่เหล่านิครนถ์นาฏบุตร และปรากฏว่าไม่มี
ผู้ใดสามารถตอบปริสนาธรรมได้ จิตตกหบดีจึงได้ฝากปริสนาปัญหาธรรมไว้ให้เหล่านิครนถ์คิด

^{๑๕๖} คุุบทที่ ๒ ในวิทยานิพนธ์นี้ หน้า ๒๐.

^{๑๕๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๐/๒๘๓-๒๘๕.

ซึ่งปัญหาปริศนาธรรมนั้นจากการศึกษา พบว่าเป็นปัญหาปริศนาธรรมที่ว่าด้วยการถามปัญหา กับ โสปกสามเณร^{๑๕๘} มีดังนี้

๑. อะไรชื่อว่า หนึ่ง ปัญหาที่ถามว่า อะไรชื่อว่าหนึ่ง

ที่ชื่อว่า หนึ่ง ได้แก่ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร^{๑๕๙}

อาหาร หมายถึง ปัจจัยที่เป็นต้นเหตุให้สัตว์ดำรงชีพอยู่ได้ อันได้แก่อาหาร ๔ และอาหารนั้นหมายถึงสิ่งที่นำมา โดยทำหน้าที่ค้ำจุนรูปธรรมและนามธรรมให้ดำรงอยู่ และเจริญเติบโต และเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงกาย ใจ ของคนสัตว์ให้ดำรงอยู่ และเจริญสืบต่อไป อาหารแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

(๑) กวฬิงการาหาร อาหารคือสิ่งที่บุคคลจะต้องกลืนกินเข้าไปทางปาก เช่น คำข้าว และสิ่งที่ต้องกิน ดื่มน้ำ ลืมอย่างอื่น ๆ เมื่อบุคคลบริโภคอาหารเหล่านี้เข้าไป อาหารย่อมนำผลมา ๓ ประการ คือ

ก. บรรเทาความหิวเก่า

ข. ป้องกันความหิวใหม่

ค. ทำให้ร่างกายมีกำลังสามารถประกอบกิจการงานอันเป็นหน้าที่ของตนได้ ทั้งทำให้ร่างกายเจริญเติบโต หากขาดสารอาหารชนิดนี้ ชีวิตของคนและสัตว์จะดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะสัตว์ทั้งหลายดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร

(๒) ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ ได้แก่การกระทบกันระหว่างอายตนะภายใน กับอายตนะภายนอก และวิญญาณ เมื่อมีผัสสะคือการกระทบกันแล้ว จะทำให้เกิดเวทนา คือการเสวยอารมณ์และสัญญาความจำ ตลอดถึงเจตสิกธรรม คือธรรมอันปรุงแต่งจิตอย่างอื่นก็จะเกิดขึ้นติดตามมา เมื่อบุคคลกำหนดรู้ผัสสาหารได้แล้ว จะทำให้สามารถกำหนดรู้เวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา รวมทั้งสัญญา คือความจำได้ด้วย

(๓) มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา ได้แก่ความจงใจหรือความตั้งใจ คือตั้งใจทำ พุค คิอะอะไรก็เป็นมโนสัญเจตนาหารในการทำ พุค คิอะนั้น ๆ มโนสัญเจตนาหาร ได้นำผลคือกรรมที่บุคคลมีความจงใจกระทำทางกาย วาจา ใจ การกระทำ พุค คิอะ จึงเป็นอาหารชนิดหนึ่ง

^{๑๕๘}อาหาร หมายถึงปัจจัยที่เป็นต้นเหตุให้สัตว์ดำรงชีพอยู่ได้ ได้แก่ อาหาร ๔ คือ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) (๒) ผัสสาหาร(อาหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสัญเจตนา) (๔) วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ) ยกเว้นอสังขยีสัตตพรหม ซึ่งมีฉานเป็นอาหาร พุ.พ.อ.(ไทย) ๑๑/๓๐๓/๑๕๑.

^{๑๕๙}พุ.พ.อ.(ไทย) ๒๕/๔/๕-๖.

ในเมื่อเป็นกรรมย่อมส่องให้เห็นว่ามนัสเหตุเจตนาหารเป็นตัวละครในการสร้างภพชาติ ใให้กับสัตว์โลกต้องตกอยู่ในวัฏสงสาร เพราะเมื่อไม่สามารถกำหนดรู้ในมนัสเหตุเจตนาหาร ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ติดข้องอยู่ในตัณหา ๓ ประการ คือ

ก. กามตัณหา ความทะเยอทะยานอยากด้วยอำนาจกิเลสภพ ในวัตถุภพทั้งหลาย
ข. ภวตัณหา ความทะเยอทะยานอยากแห่งใจ ในความมีความเป็น และในภพทั้งหลาย
ค. วิภวตัณหา ความทะเยอทะยานอยากในการไม่ต้องการมี ต้องการเป็นจนถึงต้องการขาดสูญไปเลย

(๔) วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ วิญญาณนั้นสามารถแยกออกได้เป็น ๒ ส่วน คือ

ก. วิญญาณธาตุ หมายถึงธาตุรู้ เพราะวิญญาณธาตุมีอยู่จึงได้มาผสมกับธาตุไม่รู้ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ เกิดเป็นนามรูปอายตนะทำให้มีผัสสะ

ข. วิญญาณขันธ หมายถึง วิญญาณ ๖ คือ จุกขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ และมนวิญาณ อันเกิดขึ้นเพราะตาเห็นรูปเป็นต้น

เพราะอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประจวบกัน จึงเกิดเป็นวิญญาณ อาศัยกรรม ๓ ประการจึงเป็นผัสสะ และสืบเนื่องไปเป็นเวทนา

๒ .อะไรชื่อว่า สอง ปัญหาข้อที่สอง ถามว่าอะไรชื่อว่าสอง

ที่ชื่อว่า สอง ได้แก่ นามและรูป

นามรูปนั้น คือ องค์ประกอบของมนุษย์หรือชีวิต พุทธศาสนากล่าวว่ามนุษย์เป็นสิ่งที่รวมขึ้นจากการประชุมกันขององค์ประกอบที่เรียกว่า ขันธ ๕ ที่ถือว่ามีความจริงระดับปรมาตถสัจจะหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือ สิ่งทีเรียกว่า “มนุษย์” มนุษย์จึงเป็นรูปแบบหนึ่งของขันธ ๕ ดังนั้น องค์ประกอบของมนุษย์ก็คือ ขันธ ๕ ซึ่งกล่าวโดยย่อก็คือ รูปและนาม

ขันธ ๕ หมายถึง สิ่งที่เป็นองค์ประกอบของมนุษย์หรือสัตว์เหล่าอื่นที่อยู่ในภพที่มีขันธ ๕ มีเทวดา คน และสัตว์ เป็นต้น ความเป็นจริงมนุษย์มีองค์ประกอบหลักอยู่ ๒ ส่วนคือ ส่วนที่เป็นร่างกายคือรูปขันธที่นิยมเรียกกันว่ากายกับจิตหรือรูปกับนาม แต่วิญญาณขันธนั้นเมื่อนำมาจำแนกลักษณะหรือพฤติกรรมออกในส่วนสำคัญ จะมีลักษณะสำคัญ ๓ อย่าง คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ และสังขารขันธ เมื่อรวมกับรูปขันธและวิญญาณขันธจึงกลายเป็น ๕ ขันธ หรือขันธ ๕

ความหมายและลักษณะของขั้นที่ ๕ คือ

(๑) รูป หมายถึงส่วนที่เป็นร่างกายรวมทั้งลักษณะและพฤติกรรมของร่างกาย กล่าวอีกอย่างก็คือส่วนที่เป็นวัตถุหรือสสารรวมทั้งคุณลักษณะและอาการต่าง ๆ ที่ปรากฏของสสารนั้น หนึ่งในความหมายของรูปารมณ์ที่เป็นอารมณ์ของตา มีความหมายต่างจากความหมายของรูปขั้น เพราะ “รูป” ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่เห็นหรือภาพที่เรามองเห็น ซึ่งก็คือสี (วัณณะ) นั้นเอง สิ่งที่เราเห็นไม่ใช่ตัวรูปขั้นโดยตรง แต่เป็นสีหรือภาพที่เราเห็นจากแสงที่สะท้อนเข้ามาสู่จักขุประสาท นั้นเอง

(๒) เวทนา คือส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์ หมายถึงความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรือทางใจ แบ่งตามลักษณะของความรู้สึกได้ ๓ ชนิด คือ สุข เวทนา ความรู้สึกสุข คือรู้สึกสบายทางกายหรือทางใจ (โสมนัส) ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์ คือ รู้สึกไม่สบายทางกายหรือทางใจ (โทมนัส) และอุเบกขาเวทนา (อทุกขมสุขเวทนา) ความรู้สึกเฉย ๆ จะสุขก็ไม่ใช่จะทุกข์ก็ไม่ใช่ เวทนาจึงเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของวิญญาณคือวิญญาณรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ เมื่อเสวยอารมณ์ที่ผ่านเข้ามา

(๓) สัญญา คือส่วนที่เป็นการกำหนดได้หรือหมายรู้ การหมายรู้คือการกำหนดรู้อาการ เครื่องหมาย หรือลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำและเข้าใจอารมณ์นั้น ๆ ได้ กล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ อาการที่วิญญาณหรือจิตกำหนดว่าสิ่งที่รับรู้ นั้นคืออะไรและจำสิ่งที่รับรู้ นั้นไว้คือสัญญา

สัญญาทำหน้าที่หลัก ๒ อย่างคือ การจำไว้และการจำได้ การจำไว้ คือ การเก็บข้อมูลที่เพิ่งพบไว้ และจำได้ คือ รู้หรือนึกออกเกี่ยวกับสิ่งที่ตนเคยพบมาแล้วเป็นลักษณะของสัญญาที่แยกขาดจากกันไม่ได้

สัญญาทำหน้าที่ทั้งเก็บข้อมูลและเรียกข้อมูลออกมาใช้เหมือนระบบในเครื่องคอมพิวเตอร์ที่สามารถเก็บข้อมูลและนำข้อมูลออกมาใช้ได้ การเก็บข้อมูลเป็นลักษณะของการจำ ส่วนการเรียกข้อมูลออกมาใช้เมื่อพบกับสิ่งที่เราเคยพบเป็นลักษณะของการหมายรู้หรือกำหนดได้ การหมายรู้จึงต้องอาศัยการจำไว้ คือต้องเคยจำไว้ก่อนจึงจะหมายรู้ได้

สัญญามีบทบาทสำคัญในการรับรู้อารมณ์ เพราะในการกำหนดรู้อารมณ์ต่าง ๆ นั้น สำหรับปุถุชนทั่วไปสัญญาจะปรุงแต่งสิ่งที่เรารับรู้ให้เป็นไปตามกิเลสหรือตามกรอบที่เราใช้ในการรับรู้ นั้นจนสิ่งที่เรารับรู้ไม่ได้เป็นอย่างที่มันเป็น

สัญญาจึงจำแนกได้เป็น ๒ ประเภทหรือ ๒ ระดับคือ

(๑) สัญญาบริสุทธิ์ หมายถึง การหมายรู้ตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยตรงไม่มีการเติมแต่งอะไรที่ไม่จริงลงไปด้วย

(๒) สัญญาซ่อนเสริม คือการหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่งหรือตามความรู้ความเข้าใจในระดับต่าง ๆ สัญญาประเภทนี้แบ่งย่อยออกเป็น ๒ ประเภท

(ก) ปัญจสัญญา (กิเลสสัญญา) คือ สัญญาที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล เป็นสัญญาที่ถูกค้นหา มานะ และทิฐิ แต่งเสริม ทำให้บิดเบือนออกไปจากความรู้ที่แท้จริง กลายเป็นสัญญาวิปลาสซึ่งทำให้เกิดจิตวิปลาสคือความคิดที่คลาดเคลื่อนและทิฐิวิปลาสคือความเห็นที่คลาดเคลื่อนตามมา ซึ่งใน**วิปลาสสูตร**^{๑๖๐} พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

สัญญาวิปลาส^{๑๖๑} จิตวิปลาส ทิฐิวิปลาส ๔ ประการ ะไรบ้าง คือ

(๑) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฐิวิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง

(๒) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฐิวิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข

(๓) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฐิวิปลาสในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา

(๔) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฐิวิปลาสในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

(ข) วิชาภาคิยสัญญา (กุศลสัญญา) คือสัญญาที่เกิดจากความคิดดีงามหรือความเข้าใจที่ถูกต้อง ช่วยส่งเสริมปัญญาและคุณธรรมเป็นปัญญาไม่วิปลาส และทิฐิก็ไม่วิปลาส เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง

(๔) สังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง หมายถึงพฤติกรรมและลักษณะหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ซึ่งทำให้จิตนึกคิดและแสดงออกทางกายและทางวาจา ในลักษณะต่าง ๆ

คำว่า “สังขาร” มีหลายความหมาย เช่นหมายถึงสิ่งที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยทุกอย่างซึ่งเป็นความหมายเดียวกับ “สังขตธรรม”และหมายถึงเจตนาตัวทำกรรมในปัจจุกาล ๑๒ แต่ในเรื่องขั้น ๕ นี้หมายถึงสภาพหรือพฤติกรรมทางจิต สังขารเป็นตัวความคิดและความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดในจิตทำให้จิตคิดและทำดีหรือชั่วหรือกลาง ๆ อยู่เป็นประจำ ความคิดหรือความรู้สึกเหล่านั้นเป็นแรงกระตุ้นให้เราต้องทำกรรมและเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีความหยุดจวบจนกว่าเราจะสามารถดับสังขารส่วนที่เป็นกิเลสได้ แรงกระตุ้นที่จะทำให้เราต้องทำกรรมและเวียนว่ายตายก็จะหมดไป

^{๑๖๐} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๔๕/๑๕.

^{๑๖๑} สัญญาวิปลาส ความคลาดเคลื่อนของการรับรู้ หมายถึง การรับรู้สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงเป็นต้น อจ.จตุกก.อ.(บาลี) ๒/๔๕/๑๔๖.

(๕) วิญญาณ คือส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และทางใจ เป็นทางเดินของนามขั้นอื่น ๆ เป็นทั้งความรู้ต้นและรู้ตาม คือเป็นความรู้เริ่มแรกเมื่อเห็น ซึ่งทำให้เกิดเวทนา สัญญา และสังขาร เกี่ยวกับสิ่งนั้น และรู้ตามกิจกรรมของนามขั้นอื่น ๆ เช่น เกิดเวทนา รู้สึกสบายวิญญาณก็รู้ว่าเป็นสุข ดังนั้น วิญญาณ จึงหมายถึงความรู้ทางประสาทสัมผัส (อายตนะ) ต่าง ๆ รวมทั้งทางใจ (มโนอายตนะ) อันได้แก่

๑. วิญญาณทางตา (จักขุวิญญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา
๒. วิญญาณทางหู (โสตวิญญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู
๓. วิญญาณทางจมูก (ฆานวิญญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์จมูก
๔. วิญญาณทางลิ้น (ชีวาหาวิญญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น
๕. วิญญาณทางกาย (กายวิญญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย
๖. วิญญาณทางใจ (มโนวิญญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ

(๓) อะไรชื่อว่า สาม ปัญหาข้อที่สาม ถามว่าอะไรชื่อว่าสาม

ที่ชื่อว่า สาม ได้แก่ เวทนา ๓^{๖๒}

ความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรือทางใจ แบ่งตามลักษณะของความรู้สึกได้ ๓ ชนิด คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา)

พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสสอนไว้ว่า คูณรภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ เหล่านี้ ภิกษุทั้งหลายพึงเห็นอทุกขมสุขเวทนาโดยความเป็นของไม่เที่ยง คูณรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ภิกษุเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร เห็นอทุกขมสุขเวทนาโดยความเป็นของไม่เที่ยง ภิกษุนี้เรากล่าวว่ามีความเห็น ตัดค้นหาได้เด็ดขาด เพิกถอนสังโยชน์ได้แล้ว ได้กระทำที่สุดแห่งทุกข์แล้ว เพราะละโดยชอบ

ถ้าภิกษุได้เห็นสุขโดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกข์โดยความเป็นลูกศร เห็นอทุกขมสุข ซึ่งมีอยู่นั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง ภิกษุผู้นั้นเป็นผู้เห็นโดยชอบยอมกำหนดรู้เวทนาทั้งหลายได้ ครั้นกำหนดรู้เวทนาแล้วเป็นผู้หาอาสวะมิได้ในปัจจุบัน ตั้งอยู่ในธรรมถึงที่สุดแล้วเมื่อตายไป ย่อมไม่เข้าถึงความนับว่าเป็นผู้กำหนดขจัดเครื่อง เป็นผู้มงาย

^{๖๒}ที.ป.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๑๘๔.

(๔) อะไรชื่อว่า สี่ ที่ชื่อว่า สี่ ได้แก่ อริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ เป็นหัวใจคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีอยู่ ๔ ประการ ซึ่งพระพุทธร่องค์ทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนะ อริยสัจ ๔ ประการ คือ^{๑๖๓}

(๑) ทุกข์

(๒) สมุทัย การเกิดขึ้นหรือสาเหตุแห่งทุกข์

(๓) นิโรธ ความดับทุกข์

(๔) มรรค ทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์

ทุกข์ หมายถึง ความทุกข์ ความเดือดร้อน ความโศก หรือความเศร้า ซึ่งตรงกันข้ามกับคำว่า สุข ความทุกข์อาจมองได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

(๑) ทุกข์ ในฐานะที่เป็นความทุกข์ทรมาณตามธรรมดา

(๒) ทุกข์ ในฐานะที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง (วิปริณามทุกข์)

(๓) ทุกข์ ในฐานะที่เป็นสภาวะที่มีเหตุปัจจัยเกี่ยวเนื่องกัน (สงฺขาระทุกข์)

สมุทัย หมายถึง การเกิดขึ้นหรือสาเหตุแห่งความทุกข์ เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์นี้ ได้แก่ ความหิวกระหาย ความทะยานอยาก ตัณหา ความโลภ อันก่อให้เกิดความทุกข์ทุกรูปแบบ และการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกทั้งหลาย ดังนั้นความหมายของสมุทัยจึงรวมเอากิเลสและสาสวะทั้งหลายเข้าไว้ด้วย

นิโรธ คือ การปลดปล่อย การปลดเปลื้อง การมีอิสระจากทุกข์ จากวิญญูะแห่งทุกข์นี้ คือ การดับทุกข์หรือนิพพาน ผู้ที่จะขจัดทุกข์ให้ได้โดยสมบูรณ์นั้นจะต้องกำจัดรากเหง้าของทุกข์ คือ ความอยาก (ตัณหา)

มรรค คือ หนทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ หนทางนี้เรียกว่าทางสายกลาง (มธฺธิมมาปฏิบัติ) ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองในแนวทางที่ให้ที่ชนะและปัญญา อันนำไปสู่ความสงบญาณ และนิรวาณะ ทางสายกลางนี้หมายถึงมรรคมืองค์แปด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมและควบคุมตนเองให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น คือ

(๑) ความประพฤติทางจริยศาสตร์ (ศีล)

(๒) การควบคุมทางจิตใจ (สมาธิ)

(๓) ปัญญา (ปัญญา)

^{๑๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๘๕๖-๘๕๗.

(๕) อะไรชื่อว่า ห้า

ที่ชื่อว่า ห้า ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕

อุปาทานชั้น ๕ เป็นไฉน ? ได้แก่อุปาทานชั้น คือ รูป อุปาทานชั้น คือ เวทนา อุปาทานชั้น คือ สัญญา อุปาทานชั้น คือ สังขาร อุปาทานชั้น คือ วิญญาณ คุกรณิกะทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดเรื่องคุณ โทษ และอุบาย เครื่องสกัดออกแห่ง อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นนั้นย่อมไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่งท่านเหล่านั้น ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ไม่ได้^{๑๖๔}

(๖) อะไรชื่อว่า หก

ที่ชื่อว่า หก ได้แก่ อายุตนะภายใน ๖^{๑๖๕}

อายุตนะภายใน ๖ คือแดนเชื่อมต่อหรือที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ภายนอก มีอยู่ ๖ อย่าง คือ

(๑) จักขุ จักขวยตนะ (อายุตนะ คือ ตา)

(๒) โสตะ โสตายตนะ (อายุตนะ คือ ตา)

(๓) ฆานะ ฆานายตนะ (อายุตนะ คือ ตา)

(๔) ชิวหา ชิวหายตนะ (อายุตนะ คือ ตา)

(๕) กาย กายายตนะ (อายุตนะ คือ ตา)

(๖) มโน มนายตนะ (อายุตนะ คือ ตา)

ทั้ง ๖ นี้เรียกอีกอย่างว่าอินทรีย์ ๖ เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนเองแต่ละอย่าง เช่น ตา ทำหน้าที่ในการเห็นเบื้องต้น

(๗) อะไรชื่อว่า เจ็ด

ที่ชื่อว่า เจ็ด ได้แก่ โพชฌงค์ ๗^{๑๖๖}

ในบทโพชฌงค์องค์แห่งการตรัสรู้หรือแห่งธรรม เครื่องตรัสรู้ย่อมเป็นไปเพื่อการตรัสรู้ ฉะนั้นจึงชื่อว่าโพชฌงค์ ธรรมสามัคคีนี้คือสติสัมมัจฉะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา

^{๑๖๔} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗, อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑/๑-๒.

^{๑๖๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๘๕.

^{๑๖๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑, ม.ม.อ. (บาลี) ๑๔๔/๗๕๘.

ซึ่งเป็นปฏิปักษ์อุปัทวะมากมาย มีความห่อหุ้ม ความฟุ้งซ่าน ความหยุด ความประมวฒมา
 กามสุขุตลิกานุโยค อตตกิลมถานุโยค ความยึดมั่นว่าขาดสูญและเที่ยงแท้ ซึ่งบังเกิดขึ้นในขณะ
 แห่งมรรคทั้งฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ ที่เป็นเหตุตรัสรู้แห่งพระอริยสาวก ท่านเรียกว่า โภธิ
 เหมือนอย่างที่พระองค์ตรัสไว้ว่า เจริญโพชฌงค์ ๗ แล้วย่อมตรัสรู้เฉพาะซึ่งปัญญาเครื่องตรัสรู้
 กล่าวคือ ธรรมสามัคคินั่นเอง เปรียบเหมือนองค์ฌานและองค์มรรค เป็นต้น ฉะนั้นธรรมสามัคคี คือ

(๑) สติสัมโพชฌงค์ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมใจจดจ่ออยู่กับการงาน จิตอยู่กับเรื่อง
 ที่ทำ การกระทำให้มากในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย เมื่อได้
 โยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้นบ่อย ๆ สติสัมโพชฌงค์ก็จะเกิดขึ้น

การเกิดขึ้นแห่งสติสัมโพชฌงค์นั้นจะเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุแห่งองค์ธรรม ๔ ประการ คือ

(ก) สติสัมปชัญญะ

(ข) ไม่เป็นบุคคลผู้หลงลืมสติ

(ค) คบหากับบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น

(ง) เป็นผู้โน้มไปหาสติเพื่อให้สติตั้งขึ้นในอริยบททั้งการนั่ง การนอน เป็นต้น

(๒) ธรรมวิยะสัมโพชฌงค์ มีความไม่หลงมงาย การสอดส่องสืบค้นธรรม

(๓) วิริยะสัมโพชฌงค์ คือ ความเพียร

(๔) ปีติสัมโพชฌงค์ คือ ความเอิบอิมใจ

(๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือ ความสงบกาย สงบใจ

(๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ คือ ความไม่ฟุ้งซ่าน หรือไม่แส่ไปในอารมณ์ มีการ
 ประมวฒมาซึ่งจิต และเจตสิก มีความตั้งมั่นแน่วแน่ในอารมณ์

(๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ การวางเฉย มีการพิจารณาเป็นลักษณะ หรือมีการ
 เป็นไปโดยสม่ำเสมอ มีการหักห้ามความหย่อนและยิ่งแห่งจิต มีใจเป็นกลาง เห็นตามเป็นจริง

(๘) อะไรชื่อว่า แปร

ที่ชื่อว่า แปร ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๑๖๗}

มรรคมีองค์ ๘ หรือ อัฐังคิกมรรค แปลว่า ทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐ

องค์ ๘ ของมรรค มีดังนี้

๑. สัมมาทิฎฐิ คือ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้อริยสัจ ๔ หรือเห็นไตรลักษณ์ หรือรู้
 อุกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจัสมุปปาท

^{๑๖๗}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐.

๒. สัมผัสสังกัปปะ คือ คำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปี อพยาบาทสังกัปปี อวิหิงสาสังกัปปี

๓. สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสัจจิต ๔

๔. สัมมากัมมันตะ คือ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจจิต ๓

๕. สัมมาอาชีวะ คือ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ

๖. สัมมาวายามะ คือ พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมปธาน ๔

๗. สัมมาสติ คือ ระลึกชอบ ได้แก่ สติปัญญา ๔

๘. สัมมาสมาธิ คือ ตั้งมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔

องค์ ๘ ของมรรค จัดเข้าในธรรมชั้น ๓ ข้อต้น คือ ข้อ ๓-๔-๕ เป็นศีล ข้อ ๖-๗-๘ เป็นสมาธิ ข้อ ๑-๒ เป็นปัญญา

มรรคมือองค์ ๘ นี้ได้ชื่อว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ ปลอดภัย ไม่ติดข้องในที่สุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค

(๕) อะไรชื่อว่า แก้ว

ที่ชื่อว่า แก้ว ได้แก่ สัตตาวาส ๕^{๑๖๘}

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงภพอันเป็นที่อยู่แห่งสัตว์และชีวิตบางประเภทที่สามัญชนไม่อาจเห็นได้ พระพุทธองค์ตรัสเพื่อเป็นการกระตุ้นให้ผู้ฟังพระสัทธรรมเกิดฉันทะ อุดสาหะ ที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าถึงภพที่ประณีตขึ้นไป สัตตาวาสนั้นแยกเป็น ๕ ประเภท คือ

(๑) สัตว์เหล่านี้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกมนุษย์ พวกเปรต หรือพวกเวมานิกเปรตบางหมู่ พวกนี้รูปร่างกายก็แตกต่างกัน คำว่าสัญญานั้น คือปัจจัยที่เป็นเหตุให้บังเกิดว่า เกิดในเหตุ ๒ ประการบ้าง เหตุ ๓ บ้าง

(๒) สัตว์เหล่านี้มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ก็ได้แก่พวกพรหม ที่เกิดในภูมิของปฐมฌาน ปฐมฌานนั้นมีอย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างประณีต เพราะฉะนั้นเมื่อท่านบังเกิดแล้ว ทำให้ภพของท่านแตกต่างกันท่านเรียงเป็น พรหมปริสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมในด้านรูปร่างกาย ท่านจึงแตกต่างกันตามกำลังของฌาน แต่ว่าสัญญาอย่างเดียวกันเพราะท่านเกิดในภูมิของปฐมฌานเหมือนกัน คือปฐมฌานเป็นเหตุส่งท่าน ไปอุบัติบังเกิดเหมือนกัน

^{๑๖๘}ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๑/๒๓๒.

(๓) สัตว์อย่างหนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกเทพชั้นอภัสสรพรหม ซึ่งเกิดด้วยภูมิของทุติยฌาน ในฌาน ๔ หรือตติยฌาน ในฌาน ๕ สัตว์เหล่านี้มีกายอย่างเดียวกัน คือมีรัศมีรุ่งเรืองเหมือนกัน รุ่งเรืองมาก รุ่งเรืองน้อย เป็นรัศมีด้วยกัน แต่สัญญานั้นต่างกัน เพราะว่าบางท่านก็ไม่มีทั้งวิตก วิจารณ์ บางท่านก็มีวิตก แต่ไม่มีวิจารณ์

(๔) สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกันก็ได้แก่พวกเทพที่เกิดด้วยภูมิของจตุตถฌาน ที่เรียกว่าพวกสุกภิกษะ ซึ่งในพรหมโลกชั้นนี้ เนื่องจากฌานนี้มีความประณีตแตกต่างกันออกไป เรียกว่า ปริตตะมัชฌิมะ ปณีตะ ก็จำแนกให้ท่านมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน แต่ก็มีคุณสมบัติไม่เหมือนกัน โดยเรียกว่าเป็นพรหมโลก ๓ ชั้น คือ

(ก) ปริตตสุภาพรหม มีแสงรัศมีพร่างพรายน้อย

(ข) อัปปมาณาภาพรหม มีแสงรัศมีพร่างพรายไม่มีกำหนด

(ค) สุกภิกษหาพรหม มีรัศมีพร่างพรายด้วยความงาม ในด้านอายุก็แตกต่างกัน เพราะว่าคุณสมบัติแห่งฌานของท่านเหล่านั้น

(๕) สัตว์เหล่าหนึ่งไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา พวกนี้ก็เกิดขึ้นด้วยภูมิของจตุตถฌาน เช่นเดียวกัน แต่ท่านดับสัญญา ดับเวทนา ที่เรียกว่าสัญญาเวทยิตนิโรธ คือ ท่านตายในสมาบัติจึงมีเฉพาะรูปขันธ์ ที่เรียกว่า อสัญญีสัตว์ หรือพรหมลูกฟัก ไม่มีสัญญา ไม่มีเวทนา เลยไม่รู้สุข ไม่รู้ทุกข์อะไร ทราบเท่าที่ผลแห่งสมาบัติของท่านยังไม่เสื่อม แต่ว่าในโอกาสที่นานไกลฌานของท่านก็ต้องเสื่อม ท่านต้องหมუნเข้ากระแสของสังสารวัฏอีก

(๖) สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงอากาสนัญญาตนะ ได้แก่ ท่านที่บำเพ็ญเพียรสมถกรรมฐาน มีกสิณเป็นอารมณ์ จากนั้นท่านจะเพิกกสิณมาเพ่งอากาสเป็นอารมณ์ ว่าอนันโต อากาโส อากาสะหาที่สุคมิได้ ๆ จนได้บรรลุเห็นแจ้งเห็นจริงอย่างนั้น และท่านตายไปในขณะที่ท่านยังมีมานขันธ์อยู่จะบังเกิดในรูปพรหมชั้นแรก คือ อากาสนัญญาตนภพ

(๗) สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นวิญญาณัญญาตนะ คือ ท่านที่ผ่านรูปฌานที่ ๑ มาเพ่งว่า วิญญาณหาที่สุคมิได้ คือเลิกเพ่งอากาส มาเพ่งวิญญาณที่ว่าหาที่สุคมิได้ จนบรรลุวิญญาณัญญาตนฌาน ท่านตายด้วยวิญญาณัญญาตนฌาน ก็บังเกิดในรูปภพที่มีชื่อว่า วิญญาณัญญาตนภพ

(๘) สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอากิญจัญญาตนะ คือท่านที่เพิกวิญญาณมามองดูว่า สิ่งทั้งหลายนั้นมีอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ท่านตายด้วยฌานนั้น ก็จะบังเกิดในรูปพรหม ชื่อว่า อากิญจัญญาตนภพ

(๕) สัตว์เหล่านี้ ผู้เข้าถึงชั้นเนวสัญญายตนะ คือท่านที่เพิกอรุณมานที่ ๓ ได้มองเห็นโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายว่าจะมีอยู่ที่ไม่ใช่ จะไม่มีอยู่ที่ไม่ใช่ แล้วท่านก็ตายไป มีใจที่ยังอยู่ในฉนชั้นนี้ ก็บังเกิดในอรุณพรหมชั้นเนวสัญญาวสัญญายตนภพ

(๑๐) อะไรชื่อว่า สิบ

ที่ชื่อว่า สิบ ได้แก่ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์คุณ ๑๐^{๖๕} เรียกว่า พระอรหันต์

(๒) อเจลกัสสปสูตร ว่าด้วยอเจลกัสสปะ^{๖๖}

อเจลกัสสปสูตร ว่าด้วยอเจลกัสสปะ คือ อเจลกัสสปะผู้เป็นสหายเก่าของจิตตคหบดี ได้มาพักที่อัมพพากวัน จิตตคหบดีทราบจึงไปสนทนาธรรมด้วยความสนิทสนมยิ่ง อเจลกัสสปะยอมรับว่าได้บวชเป็นนักรบพลีโยมา ๓๐ ปีแล้วไม่ได้ญาณทัสสนะอันประเสริฐอะไรเลย ซึ่งต่างกับจิตตคหบดีที่ยืนยันว่าได้เป็นอุบาสกของพระพุทธเจ้ามา ๓๐ ปี และได้บรรลุนิพพานสมาบัติชั้นสูง ในที่สุดจิตตคหบดีนำสหายเก่าไปขอบรรพชาอุปสมบทกับพระรูปหนึ่ง และไม่นานท่านอเจลกัสสปะก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

อเจลกัสสปะ เป็นสหายเก่าของจิตตคหบดีเมื่อครั้งยังเป็นคฤหัสถ์ได้เดินทางไปถึงเมืองมัจฉิกาสัณห์ จิตตคหบดีเมื่อได้ข่าวการมาของอเจลกัสสปะจึงเดินทางไปหาเพื่อสนทนาปราศรัย ในขณะที่สนทนากันเมื่อได้โอกาสจิตตคหบดีก็ได้ถามอเจลกัสสปะถึงการบวชเป็นชีเปลือยตลอดระยะเวลา ๓๐ ปี ที่ผ่านมาได้บรรลุนิพพานทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องอยู่ผาสุกมีอยู่หรือไม่

จิตตคหบดีได้รับคำตอบจากอเจลกัสสปะว่า ตลอดระยะเวลา ๓๐ ปี ที่บวชเป็นชีเปลือยนั้น นอกจากความเป็นคนเปลือย เป็นคนโสดและการสลัดฝุ่นธุลีด้วยหางนกยูงแล้วก็ได้บรรลุนิพพานอันได้เคย จิตตคหบดีจึงได้บอกอเจลกัสสปะว่า ตลอดระยะเวลา ๓๐ ปีนั้นท่านได้เข้าถึงความเป็นอุบาสก และสามารถบรรลุนิพพานเครื่องอยู่ผาสุกและญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถอันวิเศษ ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์โดยไม่ต้องเป็นนักรบ

^{๖๕} องค์คุณ ๑๐ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากรรมันตะ

(๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายมะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณะ (๑๐) สัมมาวิมุตติ ขุ.ขุ.บาลี ๔/๗๗.

^{๖๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๑/๓๘๕-๓๘๑.

จากการศึกษาพบว่า การที่จิตตกหนักกล่าวถึงคุณตนเองว่าเป็นผู้ที่เข้าถึงความเป็นอุบาสิกและสามารถบรรลุธรรมเครื่องอยู่ผาสุกนั้น เพราะท่านเป็นอุบาสิกชั้นอนาคามีตามที่ได้ปรากฏในอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกนั้น^{๓๖๖} ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ถึงความหมายของอุบาสิกและธรรมเครื่องอยู่ผาสุกและญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ อันวิเศษ ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ของจิตตกหนัก

อุบาสิก

คือคฤหัสถ์ผู้ชายที่เลื่อมใสในพระรัตนตรัยโดยประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง คฤหัสถ์เหล่านี้มีวิธีประกาศตนนับถือพระรัตนตรัย ๒ วิธี คือ เทววาจิกา คือ การกล่าวถึงรัตนะ ๒ เป็นที่พึ่ง และเตววาจิกา คือ การกล่าวถึงรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และอุบาสิกเหล่านี้จำแนกได้ ๒ ประเภท คือ อุบาสิกผู้ไม่บรรลุธรรม และอุบาสิกผู้บรรลุธรรม อุบาสิก ๒ ประเภทนี้มีคุณลักษณะการดำรงตนที่แตกต่างกัน ซึ่งจิตตกหนักเป็นอุบาสิกผู้อยู่ในประเภทอุบาสิกผู้บรรลุธรรม

๑. อุบาสิกผู้ไม่บรรลุธรรม

อุบาสิกประเภทนี้ คือ บุคคลผู้มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และประกาศตนยึดพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต แต่ไม่มีภูมิธรรมที่จะบรรลุเป็นผู้ที่ปฏิบัติตนเหมือนกับบุคคลทั่วไปในสังคม คือ ยังมีการเสพงาม มีคูครอง มีครอบครัว ประกอบอาชีพเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวให้มีความสุข และมีชีวิตที่ความสุขในปัจจุบันชาติ คือมีทรัพย์สมบัติ มีรายได้ มีงานทำ มีชื่อเสียงเกียรติยศในทางด้านสร้างชาติ ดังนั้นจึงพยายามรักษาศีลอันเป็นพื้นฐานของชาวพุทธให้บริบูรณ์ คือ ศีล ๕

๒. อุบาสิกผู้บรรลุธรรม

อุบาสิกประเภทนี้ คือ บุคคลผู้ประกาศตนยึดพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิตแล้วสามารถศึกษาธรรมจนกระทั่งได้บรรลุธรรมขั้นต่าง ๆ ตั้งแต่ขั้นโสดาบันจนถึงขั้นอรหันต์ เป็นผู้ที่ดำรงตนอยู่ในศีลอย่างเคร่งครัดไม่มีความเห็นผิด ไม่คิดที่จะทำความชั่วอย่างเด็ดขาด เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในสรรพสิ่งอย่างแท้จริง เป็นผู้ไม่มีความยึดติดอยู่ในสิ่งต่าง ๆ

^{๓๖๖}พ.ธ.อ.(ไทย) ๔/๒๔๖.

อุบาสกเหล่านี้จะรักษาศีล ๕, ศีล ๘, หรือ ศีล ๑๐ ได้อย่างมั่นคงสม่ำเสมอ บริบูรณ์ อุบาสกบางคนผู้บรรลุนิพพานยังปฏิบัติตนเช่นเดียวกับบุคคลในสังคมโดยทั่วไป คือ ยังมีการเสพ กามที่เรียกว่า กามโภคิ หมายถึงผู้ยังมีการประกอบกิจฉันทามิภรรยา ยังประกอบอาชีพเช่นสามัญชน แต่รักษาศีล ๕ ได้อย่างสมบูรณ์ เป็นผู้ไม่มีความเห็นผิด อุบาสกเหล่านี้เป็นผู้มีภูมิธรรมขั้น โสดาปัตติผล และขั้นสกทาคามีผล อุบาสกบางคนจะปฏิบัติตนอยู่ในพรหมจรรย์ คือ นุ่งขาวห่มขาว รักษาศีล ๘ อย่างสม่ำเสมอ

อุบาสกผู้มีภูมิธรรมตั้งแต่ขั้นอนาคามี จะไม่มีความยินดีในการเสพกาม แต่ยังประกอบ อาชีพที่สุจริต มีความสนใจในการศึกษาธรรม มีความคิดที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ในการเวียน วายตายเกิด ที่ไม่รู้จักจบสิ้นของวัฏฏสงสาร^{๑๒} มีความประสงค์ที่จะได้ เจโตวิมุติและบรรลุนิพพานในปัจจุบันหรืออนาคต ดังนั้นอุบาสกเหล่านี้จะศึกษาธรรมให้สูงขึ้น ๆ เพื่อจะได้บรรลุ ประโยชน์ตามที่ได้ปรารถนาไว้

คุณธรรมที่สำคัญของอุบาสก

บุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา นอกจากการได้ประกาศตนนับถือ พระรัตนตรัยและกระบวนกรเป็นอุบาสกดังกล่าวมาแล้ว อุบาสกต้องมีคุณธรรมสำคัญประจำใจ คุณธรรมดังกล่าวนี้จัดเป็นวิธีการทำบุคคลให้เป็นอุบาสกได้สมบูรณ์ ในพระไตรปิฎกได้กล่าวไป ตามลำดับต่อไปนี้

ธรรมของอุบาสก ๕ ประการ

๑.๑ มีศรัทธา คือ มีความเชื่อ เช่น เชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อในเรื่องกรรม เชื่อว่าสัตว์ มีกรรมเป็นของของตน

๑.๒ มีศีล คือ มีความประพฤติทางกาย วาจาที่เรียบร้อย เพื่อเป็นไป เพื่อให้ได้สมาธิ และปัญญา

ศีลที่อุบาสกจะต้องปฏิบัติ คือ ศีล ๕ หรือ ศีล ๘ แต่ถ้าประสงค์จะปฏิบัติให้เคร่งครัด ก็สามารถปฏิบัติศีล ๑๐ ได้

^{๑๒} วัฏฏะ การวนเวียน การเวียนเกิด เวียนตาย การเวียนว่ายตายเกิด ความเวียนเกิด หรือวนเวียน ด้วยอำนาจกิเลสกรรม และวิบาก เช่นกิเลสเกิดขึ้นแล้วให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้วย่อมได้รับผลของกรรมเมื่อได้รับผลของกรรมแล้ว กิเลสก็เกิดอีกแล้วทำกรรม แล้วทำเสวยผลกรรมหมุนเวียนต่อไป พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖๖.

๑.๓ ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรมไม่เชื่อมงคล คือ ไม่เชื่อเรื่องมงคลต่าง ๆ ที่ไม่มีมูลความจริง แต่มีความเชื่อในเรื่องกรรม คือ มุ่งหวังผลจากการกระทำและการงาน มิใช่โชคกลาง และสิ่งที่ตื่นกันว่าเป็นของขลังและศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งจะเป็ปัจจัยที่ทำให้เกิดความงมงายและกลายเป็นความหลงได้ในที่สุด

๑.๔ ไม่แสวงหาทักษิณายบุคคลภายนอก คือ ไม่แสวงหาเขตแห่งบุญภายนอกหลักพระพุทธศาสนาที่ผู้อื่นต่างศาสนากระทำกัน โดยการบนบานสานกล่าวขอพรจากเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งอื่น ๆ ที่เข้าใจว่าเป็นที่พึ่งได้คือจะต้องมีความยึดมั่นในหลักความเชื่อในศาสนาพุทธเท่านั้น

๑.๕ ให้การสนับสนุนอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา คือ ให้การสนับสนุนทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญในเบื้องต้น คือ มีความชวนชวนที่จะให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เสมอไม่ขาดเพื่อให้เกิดความรุ่งเรืองและความมั่นคงของพระพุทธศาสนาสืบต่อไป^{๑๓๓}

อุบาสกผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๕ ประการนี้ ท่านเรียกว่าอุบาสกรัตนคือ อุบาสกแก้ว หมายถึง อุบาสกผู้มีความประพฤติดีงามมีคุณธรรมประจำจิตใจเสมอ ๆ^{๑๓๔}

ธรรมของอุบาสก ๗ ประการ เป็นธรรมเพื่อความเจริญของอุบาสก คือ

๑. ไม่ขาดการเยี่ยมเยือนพบปะภิกษุ
๒. ไม่ละเลยการฟังธรรม
๓. ศึกษาในอธิศีล คือ ฝึกรบรรมตนให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติรักษาศีลให้สูงขึ้น
๔. พรั่งพร้อมไปด้วยความเลื่อมใสในพระภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็นเถระ นวกะ และ ปุณกลาง
๕. ฟังธรรมโดยมิใช่จะตั้งใจคอยจ้องจับผิดหาช่องที่จะติเตียน
๖. ไม่แสวงหาทักษิณายบุคคลนอกศาสนา คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา
๗. กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น คือเอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา^{๑๓๕}

^{๑๓๓} อ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๕/๒๕๓, อ.ทุก.(ไทย) ๓๓/๓๓๓-๓๓๔.

^{๑๓๔} คู่มือคณวาทในวิทยานิพนธ์นี้ หน้า ๑๔๑-๑๔๕.

^{๑๓๕} อ.สตุตค.(ไทย) ๒๓/๓๑/๔๗.

อุบาสกผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๗ ประการนี้ เรียกว่า สัมปทาอุบาสก^{๑๓๖} หมายถึง
อุบาสกผู้ประกอบด้วยคุณธรรมดังกล่าวมาครบสมบูรณ์

คุณธรรมดังกล่าวมานี้เป็นหลักธรรมที่สำคัญสำหรับอุบาสก เนื่องจากเป็นหลักธรรม
ที่จะช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งด้านกาย วาจา และจิตใจ ของอุบาสกให้ดีขึ้น คือให้รู้จักการคิด
อย่างมีเหตุผลอันจะส่งผลมาถึงการประพฤติทาง กาย วาจา ให้มีความประพฤติและปฏิบัติที่ดีงาม
เป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุนต่อการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข จิตตกหบดีเป็นอุบาสกที่สมบูรณ์ด้วย
คุณธรรมของอุบาสกทั้ง ๕ ประการ และ ๗ ประการ

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา ได้แสดงคุณสมบัติของอุบาสกไว้คู่เคียงกัน โดยได้กล่าวไว้
ถึง ๑๐ ประการ เรียกชื่อว่า คุณธรรมของอุบาสก มีดังนี้

๑. เป็นผู้มีความสุขมีทุกข์ร่วมกับภิกษุสงฆ์
๒. ระวังรักษาความประพฤติทางกายและวาจาไว้เป็นอย่างดี
๓. ยึดหลักธรรมาธิปไตย คือ ถือธรรมเป็นใหญ่
๔. ยินดีในการเสียสละแจกจ่ายให้ทานตามความเหมาะสมกับกำลังของตน
๕. พยายามแสวงหาความรู้ และเรียนรู้คำสอนของพระพุทธเจ้า
๖. มีสัมมาทิฐิ คือความเห็นที่ถูกต้อง
๗. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว
๘. ถึงแม้จะต้องเสียชีวิตก็ไม่ยอมเปลี่ยนใจไปนับถือศาสนาและศาสดาองค์อื่น
๙. มีความชื่นชมยินดีในการสมัครสมานสามัคคี และสนับสนุนความพร้อมเพรียง

ของหมู่คณะ

๑๐. ไม่ประพฤติปฏิบัติในพระศาสนาด้วยการล่อลวง เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม
และพระสงฆ์ เป็นสรณะด้วยความจริงใจ^{๑๓๗}

จิตตกหบดี เป็นอุบาสกที่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้

จิตตกหบดีได้กล่าวถึงญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของ
มนุษย์ให้กับอเจลกัสสปะฟังว่าตนได้บรรลุธรรมอันวิเศษนี้ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างผาสุก

^{๑๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๘/๒๑๕-๒๒๐.

^{๑๓๗} มิลินท.(บาลี) ๑๐๗-๑๐๘.

ญาณทัสสนะเป็นคำในภาษาบาลี เกิดจากคำสมาสระหว่างคำว่า ญาณ ซึ่งหมายถึง ความรู้ และคำว่า ทัสสนะ ซึ่งหมายถึงความเห็น เมื่อนำมาสมาสเข้าด้วยกันจึงมีความหมายว่า การเห็นด้วย ญาณ คือ ความรู้

ในคัมภีร์สารัตถทีปนี ได้ให้ความหมายของญาณทัสสนะไว้ ๒ ประการ คือ

๑. การเห็นด้วยญาณ หมายถึง การเห็นและการมีความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ในคุณลักษณะที่เป็นกิริยาอาการ ๓ ลักษณะ คือ

๑.๑ อนิจจตา ความไม่เที่ยง

๑.๒ ทุกขตา ความเป็นทุกข์

๑.๓ อนตตตา ความไม่ใช่ตัวตน

อาการทั้ง ๓ ลักษณะรวมเรียกว่า ไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา^{๑๘๘} ที่พระอรหันต์^{๑๘๙}ทั้งหลายเห็นและเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งด้วยญาณ วิปัสสนา มรรค และผล^{๑๙๐}

๒. การเห็นหรือการรู้ หมายถึง การเห็นหรือการรู้ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของปรีวิญ^{๑๙๑} และอาการ ๑๒

อาการ ๑๒ ซึ่งหมายถึง ญาณ ๓ ความหยั่งรู้ หรือความสามารถในการหยั่งรู้^{๑๙๒} อันได้แก่

๑. สัจญาณ การหยั่งรู้สัจจะความเป็นจริงของอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ความที่เห็นว่านี่คือทุกข์ นี่คือทุกขสมุทัย นี่คือทุกขนิโรธ นี่คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

๒. กิจจญาณ คือการหยั่งรู้กิจอันจะต้องทำในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างว่าทุกข์ควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ทุกขสมุทัยควรละเสีย เป็นต้น

๓. กตญาณ คือการหยั่งรู้ถึงกิจอันจะต้องทำในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างนั้นได้ทำสำเร็จแล้ว

^{๑๘๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

^{๑๘๙} อริยะ แปลว่า เจริญ, ประเสริฐ ผู้ไกลจากข้าศึก คือ กิเลส บุคคลผู้บรรลุนิพพาน มีโศดาปัตติมรรค เป็นต้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๖.

^{๑๙๐} ส.ส.อ. (ไทย) ๓/๒๒๔.

^{๑๙๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓-๒๔ : ปรีวิญ ๓ แปลว่า ๓ รอบ หมายความว่า สัจจะแต่ละข้อนั้นมีญาณเกิดขึ้น ๓ รอบ รอบที่ ๑ เรียก สัจจญาณ คือ รู้อริยสัจ ๔ ว่า เป็นของจริงไม่แปรผัน รอบที่ ๒ เรียกว่า กิจจญาณ คือรู้ว่ากิจที่ต้องทำให้สัจจะแต่ละข้อ รู้ว่าทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องรู้ สมุทัยเป็นสิ่งที่ต้องละ นิโรธเป็นสิ่งที่ต้องทำให้แจ้ง มรรคเป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดมีขึ้น รอบที่ ๓ เรียกว่า กตญาณ คือ ความรู้ถึงหน้าที่ที่ทำแล้วในสัจจะแต่ละข้อ โดยรู้ว่าทุกข์เป็นสิ่งที่รู้แล้ว สมุทัยเป็นสิ่งที่ละได้แล้ว นิโรธเป็นสิ่งที่ทำให้แจ้งได้แล้ว มรรคเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดมีขึ้นได้

^{๑๙๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑/๑๐๐.

การหยั่งรู้ของญาณ ๓ นั้นรวมเรียกว่าญาณทัสสนะ อันมีปริวัฏฏ์ ๓ ซึ่งหมายถึง การหยั่งรู้หยั่งเห็นแห่งญาณทัสสนะครบ ๓ รอบ หรือวน ๓ รอบนี้เป็นไปในอริยสัจ ๔ รวมเป็น ๑๒ ญาณทัสสนะ จึงได้ชื่อว่าอาการ ๑๒

กิจในอริยสัจ ๔^{๑๘๓} หรือหน้าที่อันพึงกระทำต่ออริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง แต่ละข้อว่า จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นจึงจะชื่อว่ารู้หรืออริยสัจ ซึ่งมี ๔ ประการ คือ

๑. ปริญา การกำหนดรู้ทุกข์ คือการศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจ รู้ชัดตามสภาพความเป็นจริงของทุกข์ โดยการทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา

๒. ปหานะ คือ การละหรือการกำจัดทำให้หมดสิ้นไป ซึ่งเป็นกิจในสมุทัย โดยการกำหนดหรือแก้ไขต้นตอของปัญหา

๓. สัจฉิกิริยา การทำให้แจ้งซึ่งเป็นกิจในนิโรธ คือการบรรลुหรือเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา ซึ่งเป็นการบรรลุจุดหมายที่ต้องการ

๔. ภาวนา การเจริญมรรค เป็นมรรคที่ควรเจริญ คือการฝึกอบรมและลงมือปฏิบัติกระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมายด้วยวิธีการลงมือแก้ไขปัญหา^{๑๘๔}

ในการแสดงหรือการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสัจ จะต้องให้อริยสัจแต่ละข้อสัมพันธ์ตรงกันกับกิจแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดงและเป็นการปฏิบัติโดยชอบ โดยต้องวางเป็นหัวข้อคือ

๑. ทุกข์(ปริญา)แห่งทุกข์ เป็นขั้นแถลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต

๒. สมุทัย(ปหานะ) เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขหรือกำจัดให้หมดสิ้นไป

๓. นิโรธ(สัจฉิกิริยา) เป็นขั้นชี้บอกภาวะที่ปราศจากปัญหาอันเป็นจุดหมายที่ต้องการให้เห็นว่า การแก้ปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ

๔. มรรค(ภาวนา) เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้ปัญห

^{๑๘๓}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕/๒๒.

^{๑๘๔}ส.ม.(ไทย) ๑๕/๑๐๕๕/๖๑๑.

ความหมายที่กล่าวมานี้ได้ข้อสรุปว่า ญาณทัสสนะก็คือการเห็นอริยสัจในขั้นมรรค โดยเข้าใจอริยสัจ ๔ ได้อย่างแจ่มแจ้ง เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้นั่นเอง พระพุทธองค์ตรัสอธิบายการเข้าใจในอริยสัจไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายผู้ใดเห็นทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งเหตุแห่งทุกข์ ทั้งความดับทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้ใดเห็นเหตุแห่งทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกข์ ทั้งความดับทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้ใดเห็นเหตุแห่งทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกข์ ทั้งความดับทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้ใดเห็นความดับทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกข์ ทั้งเหตุแห่งทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้ใดเห็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกข์ ทั้งเหตุแห่งทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์”^{๑๘๕}

การเข้าใจอริยสัจดังกล่าวอธิบายนี้ คือ การบรรลุธรรมนั่นเอง และบุคคลผู้เกิดความเข้าใจอย่างนี้คืออุบาสกผู้บรรลุธรรม ซึ่งเรียกว่า อริยะ แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส^{๑๘๖}

จากการศึกษาสังโยชน์ มีความหมายได้เป็น ๒ นัย คือ (๑) อนุสัยกิเลส (๒) สังโยชน์

(๑) เป็นอนุสัยหรือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ซึ่งมีอยู่ ๗ ประการ คือ

- (๑.๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความอยากได้ติดใจในกาม
- (๑.๒) ปภังคะ ความขัดใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง คือ โทสะ
- (๑.๓) ทิฏฐิ ความเห็นผิด การถือความเห็น เอาความคิดเห็นเป็นความจริง
- (๑.๔) วิจิกิจฉา ความถ่วงเล ความสงสัย
- (๑.๕) มานะ ความถือตัว
- (๑.๖) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ ความอยากเห็น อยากยิ่งใหญ่ อยากยั่งยืน
- (๑.๗) อวิชชา ความไม่รู้จริง คือ โมหะ^{๑๘๗}

^{๑๘๕} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๕๘๓/๕๔.

^{๑๘๖} คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปล เรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิโต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา), หน้า ๒๔๐.

^{๑๘๗} สังโยชน์ คือ กิเลสอันผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มีมัดสัตว์ไว้กับทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๘๕-๒๘๐.

(๒) สังโยชน์ เป็นธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ มีอยู่ ๑๐ ประการ ได้แก่

(๑) กามราคะ ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสสาม หรือความใคร่ในกาม

(๒) ปฏิฆะ ความขัดใจ แค้นเคือง ความกระทบกระทั่งแห่งจิต อันได้แก่ ความที่จิตหงุดหงิดด้วยอำนาจโทสะ

(๓) มานะ^{๑๘๘} ความถือตัว ความสำคัญตัว ว่าเป็นนั่นเป็นนี่

(๔) ทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด

(๕) วิจิกิจจา ความสงสัย ความลังเลไม่แน่ใจ

(๖) สิ้นชีพิตักษัย ความยึดมั่นถือมั่น โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะได้บริสุทธิหลุดพ้นได้ เพียงด้วยศีลและอัตร

(๗) ภวราคะ ความติดใจปรารถนาในภพ

(๘) อิศสา ความริษยา ความรู้สึกไม่พอใจเมื่อเห็นเขาได้ดี เห็นเขาได้ดีทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยากให้ใครได้ดีกว่าตน ความคิดตัดตรอนผู้ที่ดีกว่าตน ความหึงหวง

(๙) มัจฉริยะ^{๑๘๙} ความตระหนี่ ความหวง

(๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง ความหลง อันเป็นเหตุให้ไม่รู้จริง^{๑๙๐}

ธรรมที่พระอริยบุคคลละได้ คือ สังโยชน์ ๑๐ เป็นธรรมที่ผู้เป็นอริยบุคคลแต่ละชั้น อันได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ สามารถละได้ พระอริยบุคคลแต่ละชั้นละได้นั้น ได้จัดเป็น

พระโสดาบัน และพระสกทาคามี สามารถละ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ เป็นสังโยชน์ เบื้องต่ำ มีอยู่ ๕ ประการ คือ

(๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณเป็นตน เป็นต้น

(๒) วิจิกิจจา ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ

^{๑๘๘}มานะ ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นข้อ ๕ ในอนุสย ๗ ข้อ ๘ ในสังโยชน์ ๑๐ ข้อ ๑๓ ในอุปกิเลส ๑๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๑.

^{๑๘๙}มัจฉริยะ ๕ คือ (๑) อาวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่ (๒) กุสมัจฉริยะ ตระหนี่สกุล (๓) ลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ (๔) วัฒนมัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ (๕) ธัมมมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรม พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๗.

^{๑๙๐}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๕/๕๒๘.

(๓) สัตถ์พตปรามาส ความยึดมั่นถือพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างมมาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและอัตร

(๔) กามราคะ ความกำหนัดในกาม

(๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

พระอนาคามี และพระอรหันต์ สามารถละโอรัมภาคิยสังโยชน์และอุทธรณ์ภาคิยสังโยชน์

(๖) รูปราคะ ความคิดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในรูปภพ

(๗) อรูปราคะ ความคิดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ

(๘) มานะ ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่

(๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

(๑๐) อวิชชา^{๕๕} ความไม่รู้จริง ความหลงอันเป็นเหตุให้ไม่รู้จริง

จากการศึกษาเรื่องบทบาทหลักธรรมและวิเศษแผ่พระพุทธศาสนา ของจิตตคหบดี ผู้วิจัยเห็นว่าจิตตคหบดีเป็นผู้ที่มีปฏิสัมภิตา ๔ คือ มีปัญญาแตกฉานในอรรถ ปัญญาแตกฉาน ธรรม ปัญญาแตกฉานในนิรุตติและปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ท่านจึงมีความสามารถในการอธิบายหลักธรรมได้อย่างยอดเยี่ยม และทุกครั้งที่คุณฟังธรรมได้ฟังคำอธิบายหลักธรรมของจิตตคหบดีจบลง จะพากันกล่าวสรรเสริญ ในปัญญาของจิตตคหบดีที่มีความเข้าใจอันลึกซึ้งในพุทธพจน์ว่า “คหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่ปัญญาจักขุของท่านยังลงในพระพุทธรพจน์ที่ลึกซึ้ง”

จิตตคหบดีได้นำปัญญาความรู้ความสามารถช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้วยวิธีการต่าง ๆ แล้วแต่โอกาส บางคราวท่านใช้วิธีเขียนจดหมายพรรณนาให้ผู้รับจดหมาย เกิดความเลื่อมใสศรัทธาพุทธศาสนาแล้วเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุซึ่งภายหลังได้บรรลอรหันต์ บางคราวท่านใช้วิธีสนทนาธรรมแลกเปลี่ยนหลักธรรม ในการสนทนาธรรมนั้นต่างก็นำเอาประสบการณ์ที่ได้จากการปฏิบัติมาบอกกล่าวให้ฟัง หากที่ใดมีการสนทนาธรรมจิตตคหบดีก็จะเดินทางไป

^{๕๕} อวิชชา คือ ความหลงอันเป็นเหตุให้ไม่รู้จริงมี ๔ คือ ความไม่รู้ริยสัง ๔ แต่ละอย่าง (๑) ไม่มีทุกข์ (๒) ไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ (๓) ไม่รู้ความดับทุกข์ (๔) ไม่รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์ อวิชชา ๘ คือ (๕) ไม่รู้อดีต (๖) ไม่รู้อนาคต (๗) ไม่รู้ทั้งอดีต ทั้งอนาคต (๘) ไม่รู้ปฏิจสงมุปบาท พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๕.

ร่วมสนทนาคด้วยเพื่อให้ผู้ไม่เข้าใจหลักธรรมเกิดความรู้ความเข้าใจ

จิตตคหบดีได้ใช้ปัญญาความสามารถในการช่วยปกป้องพุทธศาสนา หากท่านทราบว่ามีนักบวชลัทธิอื่นได้ทำการว่าร้ายพุทธศาสนาให้ได้รับความเสื่อมเสีย ท่านจะคอยหาโอกาสได้วาตะเพื่อสอนให้นักบวชลัทธิอื่นทราบถึงหลักธรรมของพุทธศาสนาว่ามีหลักธรรมและหลักวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งสามารถนำมาปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์และหลุดพ้น คุณความดีและปัญญาความสามารถของจิตตคหบดีเป็นแบบอย่างของพุทธบริษัท ๔ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อวิงวอนบุตรคนเดียว ซึ่งเป็นที่รัก ที่โปรดปรานพึงชอบ พึงวิงวอนอย่างนี้ว่า ขอพ่อจงเป็นเช่นจิตตคหบดี” ยังประโยชน์ทั้งในปัจจุบันชาติ และอนาคตภายภาคหน้า

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดี ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าคัมภีร์ พระพุทธศาสนาและเอกสารจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และหลักฐานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รายละเอียดที่วิจัยเรียบเรียงมานั้น จากการศึกษาสรุปว่า

จิตตคหบดี เป็นอุบาสกผู้ได้รับการยกย่องจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะทางด้านธรรมกถึกฝ่ายอุบาสก เป็นผู้ที่มีปฏิสัมภิตา ๔ (คือปัญญาแตกฉานในอรรถ ปัญญาแตกฉานในหลักธรรม ปัญญาแตกฉานในภาษา และปัญญาแตกฉานในปฏิภาณไหวพริบ) และเป็นอุบาสกผู้ที่มีอุบาสก ๕๐๐ เป็นบริวาร ย่อมเป็นการแสดงถึงคุณธรรมประจำตัวของจิตตคหบดีว่าเป็นผู้มีศีล และเป็นผู้มียศตามที่พระองค์ได้ทรงตรัสกับพระอานนท์ ซึ่งมีบันทึกอยู่ในพระบาลีคัมภีร์ขุททกนิกาย คถาธรรมบทแห่งปกิณณกวรรค ความว่า “บุคคลผู้มีศรัทธา ผู้สมบุรณ์ด้วยศีล ผู้เพียบพร้อมด้วยยศและโภคทรัพย์ บุคคลนั้นจะไปสู่ประเทศใด ๆ ย่อมเป็นผู้อันบุคคลนับถือบูชาแล้วในประเทศนั้น ๆ”

จิตตคหบดี เป็นอุบาสกที่ให้การอนุเคราะห์และอุปถัมภ์ต่อพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ท่านจะให้ท่านอยู่เป็นนิจ นับตั้งแต่ท่านได้สร้างวัดอัมพวาภูทกวัน โดยมีพระสุธรรมเป็นเจ้าอาวาส ท่านก็เปิดประตูวัดไว้ต้อนรับพระภิกษุจากทั่วทุกสารทิศ พร้อมกับถวายทานเลี้ยงพระทุกวัน ถ้าวัดไหนมีพระภิกษุผู้มาใหม่ ท่านจะเข้าไปต้อนรับ และสนทนาธรรมด้วย แล้วก็เชื้อเชิญให้พระภิกษุเหล่านั้นพักอยู่ในวัดโดยพร้อมที่จะบำรุงอรรถบริวารต่างๆอย่างดี การบริจาคทานของท่านนั้นสามารถนำมาเป็นแบบอย่างของคนในปัจจุบัน เพื่อชี้ให้เห็นว่าการให้ท่านนั้นมีอนิสงคัมภัก ผู้ที่ยังเป็นผู้ให้ก็จะยังเป็นผู้รับ เช่นคราวที่ท่านได้เดินทางไปกราบพระพุทธเจ้า ได้มีคนร่วมเดินทางและร่วมบริจาคทานมากมาย แม้ในวันเดินทางกลับท่านได้ถวายสิ่งของต่าง ๆ ให้เป็นทานจนหมด ก็ยังได้รับสิ่งของอีกมากมาย พร้อมด้วยแก้วรัตนะ ๗ ประการ ซึ่งถือว่าเป็นของมีค่าสูงยิ่ง

จิตตคหบดีเป็นอุบาสกผู้หนึ่งซึ่งเป็นเสาหลักของพุทธศาสนา ท่านจะคอยสดับรับฟังว่าที่ไหนมีการสนทนาธรรมท่านจะต้องเข้าไปฟังและร่วมสนทนาด้วยเสมอ และช่วยอธิบายหลักธรรมเพื่อแก้ข้อสงสัยหรือไม่เข้าใจให้กระจ่าง โดยการอุปมาอุปมัยจนเป็นที่เข้าใจ

จิตตคหบดีมีความสามารถในการอธิบายหลักธรรมที่ลึกซึ้งและเข้าใจยากให้ผู้อื่นเกิดความเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง มีไหวพริบในการแสดงธรรมได้อย่างยอดเยี่ยม หากได้ข่าวการว่าร้ายของนักบวชนอกศาสนา เช่นการว่าร้ายของเหล่านิกเรณูนาฏบุตร จิตตคหบดีจะต้องเข้าไปปกป้องโต้วาทะด้วย จนทำให้นักบวชนอกศาสนาต่างเกรงขามในปัญญาความสามารถ

จิตตคหบดีหลังจากได้ฟังธรรมของพระสารีบุตรเถระ ท่านได้บรรลุอนาคามีผลเป็นอริยบุคคลอันดับที่ ๓ ซึ่งสรุปได้ว่าการบรรลุธรรมนั้นเป็นการเข้าใจความจริงของชีวิต เมื่อเข้าใจแล้วกิเลสทั้งหมดก็จะถูกละไปโดยปริยาย การบรรลุธรรมเกิดขึ้นกับผู้ประพฤติ ปฏิบัติชอบโดยไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นนักบวชเท่านั้น แม้บุคคลธรรมดาหากประพฤติปฏิบัติชอบก็สามารถบรรลุธรรมได้คู่ๆเดียวกัน

จิตตคหบดีเป็นผู้ที่มีบทบาทต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ท่านได้มีส่วนทำให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติธรรมวินัยเกี่ยวกับปฏิสารณียกรรม คือ การที่สงฆ์ลงโทษให้ภิกษุไปขอขมาภคฤหัสถ์ และการกำหนดกบปียกมุซึ่งเป็นที่สำหรับเก็บเสปียงอาหารของวัด

จิตตคหบดี เป็นผู้ที่สนใจศึกษาพระธรรมคำสอน และนำไปเผยแผ่ให้กับบุคคลอื่น ชักนำเพื่อนและญาติหรือคนนอกศาสนาหรือผู้ที่ยังไม่นับถือพุทธศาสนา ให้มีจิตเลื่อมใสอย่างมั่นคงในพระรัตนตรัย เช่นเขียนจดหมายพรรณนาถึงคุณของพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ให้เพื่อนที่อยู่ต่างถิ่นทั้งที่ไม่เคยเห็นหน้า จนเพื่อนเกิดความเลื่อมใสเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา

แม้ในวาระสุดท้ายของชีวิต จิตตคหบดีแม้จะเป็นไข้หนัก แต่จิตใจก็ยังมั่นคง แน่วแน่ในพระรัตนตรัย แม้ลมหายใจสุดท้ายก็สามารถสั่งสอนหมู่ญาติมิตรและบริวารผู้มาเฝ้าไข้ให้มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสงฆ์คุณ และบทพรรณนาสรรเสริญถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณนั้นยังได้มีการสืบทอดมาตราบจนถึงปัจจุบันนี้

จากการศึกษาชีวประวัติของจิตตคหบดีผู้เป็นอุบาสก ผู้วิจัยพบว่าบุคคลผู้ที่จะบรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลนั้น พุทธบริษัท ๔ สามารถบรรลุธรรมได้ทุกคนหากบุคคลผู้นั้นมี จันทะ เพียรพยายาม มีความพร้อมแล้วก็สามารถบรรลุเป็นอริยบุคคลได้ไม่มีข้อจำกัดว่าจะต้องเป็นคนชาติชั้นวรรณะใด มีฐานะอย่างไร หากจน มั่งมี เป็นหญิงหรือชาย เป็นภคฤหัสถ์หรือบรรพชิต

ดังพุทธภาษิตกล่าวไว้ว่า “ทางนั้น ชื่อว่าทางสายตรง ทิศนั้นชื่อว่าทิศไม่มีภัย รถชื่อว่ารถไร้เสียง ประกอบด้วยล้อคือ ธรรม มีหิริเป็นฝา มีสติเป็นเกราะกั้น ธรรมรถนั้นมีสัมมาทิฐินำหน้าเป็นสารถิ บุคคลใดมียานเช่นนี้ จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม เขาย่อมใช้ยานนั้น (ขับไป)ถึงในสำนักแห่งนิพพาน”

จิตตคหบดีเป็นอุบาสกที่พุทธบริษัท ๔ ในปัจจุบันควรจะนำมาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติเพื่อช่วยกันสืบทอดพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมั่นคงตลอดไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดีอุบาสกที่มีต่อพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยพบว่ายังมีประเด็นที่เป็นสาระสำคัญที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้า ดังนี้

๑. ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบบทบาทของอุบาสิกา ภิกษุ ภิกษุณี ผู้เป็นธรรมกถึก ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทด้านแสดงธรรม และด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อจะได้ทราบแบบอย่างและวิธีการของท่านเหล่านั้น

๒. ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบบทบาทและวิธีการของอุบาสก อุบาสิกาผู้แสดงธรรม และเผยแผ่พุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลกับอุบาสก อุบาสิกา ในสมัยปัจจุบันเพื่อจะได้นำข้อแตกต่างที่เป็นประโยชน์มาปรับใช้ให้เหมาะสม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก ๒๕๐๐

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ม.ป.

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .อรรถถาภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาอฎฐกถา ๒๕๓๒-๒๕๓๕. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๒-๒๕๓๕.

_____ .ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬากฎีกา ๒๕๓๕-๒๕๔๓. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๕-๒๕๔๓.

_____ .พระไตรปิฎกพร้อมอรรถถา แปล. ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

คัมภีร์อภิธานวรรณนา. แปลเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิโต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๐๐ ปี. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) :

โรงพิมพ์ บริษัท ประยูรวงศ์ พรินติ้ง จำกัด, พ.ศ. ๒๕๔๖.

พระพุทโธษาจารย์. วิสุทธิมรรค. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

กรมการศาสนา. พุทธวงศ์ประวัติพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์. รวบรวมเรียบเรียง โดย

อเนก ขำทอง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑.

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติพระสาวก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา

ลาดพร้าว, ๒๕๓๐.

คณาจารย์. พระอัสติมหาสาวกนิพพาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยาการ, ๒๕๑๔.

- _____ . อนุพุทธประวัติ ๘๐ องค์ ฉบับมาตรฐาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยาการ, ๒๕๓๕.
- จำเนียร ทรงฤกษ์. ชีวประวัติพุทธสาวก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยาการ, ๒๕๑๔.
- _____ . ชีวประวัติพุทธอุบาสิกในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- ชนิด อยู่โพธิ์. อานิสงส์ไตรสรณคมน์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๕.
- ธรรมจักร. สาวกของพระพุทธองค์ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : เณริชชัยการพิมพ์, ๒๕๑๔.
- บรรจบ บรรณรุจิ ภิกษุณี. พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระญาณวโรดม. ศาสนาต่าง ๆ. สภาการศึกษาามกุฏราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
พ.ศ.๒๕๓๓.
- พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก ป.ธ.๕). ประวัติอนุพุทธสังเขป ๕๕. วัดบวรนิเวศวิหาร,
๒๕๓๘.
- พระธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). ธรรมปริทรรศน์ ๒. มหามกุฏราชวิทยาลัย.
_____ . วัดบวรนิเวศวิหาร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____ . ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). จาริกบุญ-จาริกธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก,
๒๕๔๑.
- _____ . เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑.
- _____ . ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม.
- _____ . บทบาทนักศึกษาในการศึกษาพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____ . **มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

_____ . **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.

_____ . **สอนภาค-สอนทิด ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.

_____ . **พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร).** **ภavanaที่ปณี.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๘.

_____ . **วิมุตติรัตนมาลี.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๓๕.

_____ . **พระมหาสังเวช ธรรมเนตติโก (เนตนิมิตร) ป.ธ.๕. ภิขุณีกัณฑ์การบรรลอรหัตผล.** พิมพ์ครั้งที่ ๑.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๗.

_____ . **พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต).** **บรรณาธิการ วิมุตติมรรคของพระอรหันต์อุปติสสะ.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๘.

_____ . **พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๕).** **วิมุตติรัตนมาลี. เล่มที่ ๒.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗.

_____ . **ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๒.

_____ . **สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสามหาเถร).** **คัมภีร์วิสุทธิมรรค เล่ม ๑.** พิมพ์ที่ บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

_____ . **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. อนุพุทธประวัติ.** พิมพ์ครั้งที่ ๓๐.

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ . **สุริย์ มีผลกิจ. ตามรอยพระธรรมของพระบรมศาสดา.** บริษัท คอมพิวเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๕.

_____ . **สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . **เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต. พุทธสาวก พุทธสาวิกา.** กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตธรรมจัดพิมพ์, ๒๕๓๕.

_____ . **โสรัจ โปธิแก้ว. สรรนิพนธ์ พุทธทาสภิกขุ ว่าด้วยการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.

ค. วิทยานิพนธ์

นางสาวเกศินี ลิ้มบุญสืบสาย. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของหมอชีวกโกมารภัจ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรศาสนา.” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

นางสาวสุนทรี สุริยะรัมย์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ ในการเผยแผ่พระพุทธรศาสนา ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกาสตรีที่ได้รับเอตทัคคะ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาจรรย์ญ ปญญาวโร. “การศึกษามบทบาทของพระมหากัสสปเถระในการเผยแผ่พระพุทธรศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. สาขาพระพุทธรศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาจิตติภัทร อจลธมโม. “การศึกษามบทบาทของพระอนนทในการเผยแผ่พระพุทธรศาสนา.” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาสตรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาถวิล เดชะคำ. “อุบาสกในพระไตรปิฎก”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. คณะอักษรศาสตร์ ภาควิชาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พงศ์พันธ์ จันทรวราทิตย์. “บทบาทของเศรษฐีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

รัมย์ สุทนต์. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. สาขาพระพุทธรศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

Chakravarti, Uma. **The Social Dimension of Early Buddhism.** New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1996.

Dutt, Sukumar. **Buddhist Monks and Monasteries of India.** Delhi : Motilal Banarsidass, 1988.

Malalasekera, G.P. **Dictionary of Pali Proper Names.** Vol. I-II. New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1972.

Nyanatiloka. **Buddhist Dictionary.** Colombo : Frewin & Co., Ltd., 1972.

Ratnapala, Nandasene. **Buddhist Sociology.** Delhi : Sri Satguru Publications, 1922.

Rhys David., T.W. and Stede, William. **Pali-English Dictionary.** Delhi : Motilal Banarsidass. 1933.

ภาคผนวก

๑. พุทธวิธีการสอน

องค์ธรรมของธรรมกถึก

พระพุทธองค์จึงได้ทรงสอนหลักของผู้ที่จะเป็นธรรมกถึกผู้แสดงธรรม ดังพุทธพจน์ที่ตรัสสอนพระอานนท์ ความว่า “อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง ฟังตั้งธรรม ๕ ประการไว้หัวใจ คือ

- (๑) เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ
- (๒) เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
- (๓) เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
- (๔) เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อำภิส
- (๕) เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น^๑

เมื่อผู้แสดงธรรมได้ตั้งปณิธานไว้ตามองค์ธรรมทั้ง ๕ แล้วจะทำให้ผู้แสดงธรรมแต่ละครั้ง จะต้องดำเนินเริ่มแต่ต้นจนถึงสุดท้าย คือ ทำให้ผู้ฟังเข้าใจในเนื้อหาธรรมนั้นโดยตลอด ซึ่งมีขั้นตอน ๔ อย่างดังนี้

- (๑) สันทสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา (พาไปหิมพานต์)
- (๒) สมหาทปนา ชักจงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตามจนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ
- (๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้แกส่วกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก
- (๔) สัมปหังสนา ชโลมใจให้ชุ่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่น่าเบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

^๑อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๖๓.

(๑) แบบสากัจฉา หรือสนทนา ในกรณีผู้ฟังธรรมยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนาจะต้องเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรม และเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด วิธีนี้ท่านจิตตคหบดีใช้อยู่ตลอดเวลา นับแต่ได้สร้างวัดอัมพากราม เพื่อให้วัดที่สร้างเป็นที่ต้อนรับภิกษุจากทั่วสารทิศ

(๒) แบบบรรยาย วิธีนี้ใช้สำหรับแสดงธรรมในสถานที่ซึ่งมีผู้มาฟังธรรมจำนวนมาก และโดยส่วนใหญ่ที่มาฟังธรรมเป็นผู้ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาและมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจอยู่บ้าง แต่มาฟังเพื่อให้ธรรมเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และทำความสงบสุขทางจิตใจ

(๓) แบบตอบปัญหา ผู้ฟังธรรมถามข้อสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา มีเหตุแห่งการถามปัญหาซึ่งพระสารีบุตร โดยแสดงเหตุแห่งการถามปัญหาไว้ว่า

(๓.๑) ถามเพื่อให้หายสงสัยในข้อธรรมต่าง ๆ เพราะความไม่เข้าใจ

(๓.๒) ถามเพื่อต้องการรู้หลักธรรมคำสอนทางฝ่ายพุทธศาสนา เพื่อเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิอื่น

(๓.๓) ถามเพื่อลองภูมิ

(๓.๔) ถามเพื่อข่มปราบให้ห้ำม หรือให้ได้รับความอับอาย

(๓.๕) ถามด้วยความดำริว่า เมื่อเราถามแล้วถ้าเขาตอบได้ถูกต้องก็เป็นการดี แต่ถ้าถามแล้วเขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขโดยถูกต้อง^๒

(๔) วิธีการตอบปัญหา ในสังคีตสูตร^๓ ได้แยกประเภทของปัญหา และวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง คือ

(ก) เอกังสพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมา

(ข) ปฏิจจญาณพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้

(ค) วิภังชพยากรณีปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ

(ง) รูปนียปัญหา ปัญหาที่ไม่ตอบเลย

^๒อง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๕/๒๓๒.

^๓ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๑/๓๖๓.

ก. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

(๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ

(๒) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับชั้น อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุพิภกตา

(๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

(๔) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

(๕) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริง ได้อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

(๖) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

(๗) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า ตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการ คือ

(๗.๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง , ไม่เป็นประโยชน์ , ไม่เป็นที่รัก , ที่ชอบใจ ของผู้อื่น – ไม่ตรัส

(๗.๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง , แต่ไม่เป็นประโยชน์ , ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ ของผู้อื่น – ไม่ตรัส

(๗.๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง , เป็นประโยชน์ , ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ ของผู้อื่น – เลือกกาลตรัส

(๗.๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง , ไม่เป็นประโยชน์ , ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจ ของผู้อื่น – ไม่ตรัส

(๗.๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง , แต่ไม่เป็นประโยชน์ , ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจ ของผู้อื่น – ไม่ตรัส

(๗.๖) คำพูดที่จริง ถูกต้อง , เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจ ของคนอื่น – เลือกกาลตรัส^๔

^๔ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๔, ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๑/๑๑๘.

ข. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

(๑) สอนให้เหมาะตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น คำนั่งถึงจรีต ๖ อันได้แก่ ราคจรีต โทสจรีต โมหจรีต ศรัทธาจรีต พุทธิจรีต และวิตกจรีต^๕ และรู้ระดับความสามารถของบุคคล อย่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาเมื่อก่อนเสด็จออกประกาศว่า “เหล่าสัตว์ที่มีฐลีในดวงตาน้อย ก็มี ที่มีกิเลสในดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกที่ตระหนกถึงโทษภัยในปรโลกอยู่ก็มี ทั้งนี้อุปมาเหมือนดั่งในกอกุบล กอประทุม หรือกอบุณฑริก”^๖

(๒) ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะสมกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี

(๓) ผู้สอนยังต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุขงาม ความแ่รอบแ่ห่งอินทรีย์ หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า ปริปากะ ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไปด้วย ว่าในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลานั้น ๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้นควรให้เขาเรียนได้หรือยัง

(๔) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ชัดเจน แม่นยำ และได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจุฬปันถกผู้โง่เขลาด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ เป็นต้น

(๕) การสอนที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการ อิสระภาพในความคิด ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจน มั่นใจ และมักมาในรูปการถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็น

ก. ล่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ซึ่งข้อคิดเห็นให้แก่เขา ส่งเสริมให้ เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ที่ตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำชี้ช่องทางเข้าสู่ความรู้ ในการนี้ผู้สอนมักกลายเป็นผู้ถามปัญหาแทนที่จะเป็นผู้ตอบ

ข. มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหาความรู้ ไม่ใช่มุ่งแสดง ภูมิหรือข่มกัน

^๕วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๔๓/๑๐๕.

^๖วิสุทธิ.(ไทย) ๑๖๗-๑๖๘.

(๖) เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษเป็นราย ๆ ตามควรแก่กาลเทศะ และเหตุการณ์

(๗) ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ค่อย ๆ ที่มีปัญหา

ค. เกี่ยวกับตัวการสอน

(๑) ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้

(๒) สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เฟลิดเฟลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว

(๓) สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบคนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใคร ๆ^๓

(๔) สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกรู้ว่าเป็นสิ่งมีค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ

(๕) ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย อย่างที่ว่า “พระสมณโคดมมีพระดำรัสไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน”^๔

ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสกับพระอานนท์ ถึงองค์แห่งพระธรรมกถึกสำหรับภิกษุผู้แสดงธรรมไว้ว่า

“พระอานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ

(๑) เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ

(๒) เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ

(๓) เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา

(๔) เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อำภิส

(๕) เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและคนอื่น”^๕

^๓ อ.ปญจก.อ.(ไทย) ๓๖/๑๕๕/๓๓๓-๓๓๔.

^๔ ม.ม. (ไทย). ๑๓/๖๕๐.

^๕ อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๖๓.

๒. ทิฏฐิ ๖๒

ทิฏฐิ ๖๒^{๑๐} คือ ทฤษฎีทางอภิปรายญาที่มีอยู่ในอินเดียทั้งก่อนและร่วมสมัยกับพระพุทธองค์ มีอยู่ทั้งหมด ๖๒ ทฤษฎี พระพุทธองค์ทรงยกมาแสดงเพื่อยืนยันว่า พระองค์ทรงรู้ทฤษฎีดังกล่าวอย่างแจ่มแจ้ง และทรงแสดงพรหมชาลสูตร ครอบคลุมทฤษฎีเหล่านั้นทั้งหมด ในพรหมชาลสูตรนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสถึงมูลเหตุต่าง ๆ ทำให้เกิดทิฏฐิขึ้นดังนี้

ทิฏฐิ^{๑๑} คือ ความยึดมั่นถือมั่น ความยึดมั่นถือมั่นมีอยู่ ๒ ประเภท คือ

(๑) สัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นความเห็นหรือความยึดมั่นถือมั่นที่ถูก

(๒) มิจฉาทิฏฐิ ความยึดมั่นถือมั่นที่ผิด

พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงเรื่องของทิฏฐิ ๖๒^{๑๒} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมเหล่านี้ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง ธรรมเหล่านั้นคือธรรมที่ว่าด้วยทิฏฐิ ๖๒ ประการ”

ทิฏฐิ ๖๒ นั้นพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้

(๑) ปุพเพพันตักัปิกวาทะ ๑๘^{๑๓} คือ ความเห็นกำหนดขั้นต้นส่วนอดีต

(๒) อปรันตักัปิกวาทะ ๔๔๒^{๑๔} คือ ความเห็นกำหนดขั้นต้นส่วนอนาคต

ปุพเพพันตักัปิกวาทะ ๑๘

(๑) สัสตวาทะ ๔^{๑๕} คือ เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง

(๒) เอกัจจสัสตวาทะ ๔^{๑๖} คือ เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง เป็นบางอย่าง

(๓) อันตานันติกวาทะ ๔^{๑๗} คือ เห็นว่าโลกมีที่สิ้นสุด^{๑๘} โลกไม่มีที่สิ้นสุด

^{๑๐}ที.สี. (ไทย) ๕/๒๖/๑๐.

^{๑๑}ช.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๖/๒๑๑.

^{๑๒}ที.สี. (ไทย) ๕/๒๘/๑๑.

^{๑๓}ที.สี. (ไทย) ๕/๒๙/๑๑.

^{๑๔}ที.สี.(ไทย) ๕/๓๔/๓๐.

^{๑๕}ที.สี.(ไทย) ๕/๒๗/๑๒.

^{๑๖}ที.สี.(ไทย) ๕/๓๑/๑๕.

^{๑๗}ที.สี. (ไทย) ๕/๓๕/๒๐.

^{๑๘}ที่สิ้นสุด ในที่นี้หมายถึง ขอบเขตของโลก ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และตามขวาง ซึ่งเป็นข้อที่ยกขึ้นโต้แย้งกันว่า โลกมีขอบเขตจำกัด หรือไม่มีขอบเขตจำกัด ที.สี.อ.(ไทย) ๓๔/๑๐๖.

(๔) อมราวิกเขปวาทะ ๔^{๑๙} คือ ความเห็นหลบเลี่ยง ไม่นั่นอน

(๕) อธิจสมุปป็นนวาทะ ๒^{๒๐} คือ เห็นว่าอัตตา และโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย

อปรันตักป์ปิกวาทะ ๔๔

(๑) สัจญีวาทะ ๑๖^{๒๑} คือ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัจญญา

(๒) อสัจญีวาทะ ๘^{๒๒} คือ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วไม่มีสัจญญา

(๓) เนวสัจญีนาสัจญีวาทะ ๘^{๒๓} คือ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัจญญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญญาก็มิใช่

(๔) อุจเฉทวาทะ ๗^{๒๔} คือ เห็นว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ

(๕) ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ ๕^{๒๕} เห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน

สัสตวาทะ ๔^{๒๖}

ผู้มีความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงเนื่องด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง คือ

(๑) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ^{๒๗} ที่เป็นเหตุทำให้จิตตั้งมั่น (บริสุทธิ์ผุดผ่อง ปราศจากความเศร้าหมอง) ระลึกชาติก่อนได้ หลายชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ว่าในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นก็ยังมีชื่ออย่างนั้น ๆ มีตระกูลและมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นก็จึงมาเกิดในภพนี้ เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เพราะการได้บรรลุคุณวิเศษนี้

^{๑๙}ที.สี.(ไทย) ๕/๓๕/๒๒.

^{๒๐}ที.สี.(ไทย) ๕/๔๓/๒๖.

^{๒๑}ที.สี.(ไทย) ๕/๔๗/๒๕.

^{๒๒}ที.สี.(ไทย) ๕/๔๘/๓๐.

^{๒๓}ที.สี.(ไทย) ๕/๔๕/๓๑.

^{๒๔}ที.สี.(ไทย) ๕/๕๐/๓๕.

^{๒๕}ที.สี.(ไทย) ๕/๓๐/๑๑-๑๕.

^{๒๗}สมาธิแห่งจิต คือ สมาธิในรูปวจรจตุตถฌาน ที.สี.อ.(บาลี) ๓๔/๕๗.

เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เพราะการได้บรรลุคุณวิเศษนี้ เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “อตฺตาและโลกเทียงยังยืน ตั้งมั่นอยู่คฺจยอคฺกุเขา เสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่เน”

(๒) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลก อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุทำให้จิตตั้งมั่นระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ

(๑) สังวิภูฏกัปปและวิวิภูฏกัปป^{๒๘} บ้าง

(๒) สังวิภูฏกัปปและวิวิภูฏกัปปบ้าง

หรือ ระลึกชาติได้จนถึง ๑๐ สังวิภูฏกัปปและวิวิภูฏกัปป ว่าในภพก่อนโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูลอย่างนั้น จุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูลและมีอายุอย่างนั้น เขาระลึกได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เพราะการได้บรรลุคุณวิเศษนี้เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “อตฺตาและโลกเทียงยังยืน ตั้งมั่นอยู่คฺจยอคฺกุเขา คฺจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติและเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่เน”

(๓) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑๐ สังวิภูฏกัปปและวิวิภูฏกัปปบ้าง จนกระทั่งถึง ๔๐ ภูฏกัปปและวิวิภูฏกัปปบ้างว่า “ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูลและมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูลและมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้” เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เพราะการได้บรรลุคุณวิเศษนี้ เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “อตฺตาและโลกเทียง ยังยืน ตั้งมั่นอยู่คฺจยอคฺกุเขา คฺจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติและเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่เน”

^{๒๘}สังวิภูฏกัปป คือ กัปปฝ่ายเสื่อม ช่วงระยะเวลาที่โลกกำลังพินาศ วิวิภูฏกัปป คือ กัปปฝ่ายเจริญ ช่วงระยะเวลาที่โลกกลับฟื้นขึ้นมาใหม่ วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๒/๑๕๘.

(๔) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ^{๒๕} เป็นนักอภิปรัชญา^{๒๖} แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า “อตฺตาและโลกที่เที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่คงยอคงภูเขาคู่เสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมเล่นไป ท่องเที่ยวไป จูติและเกิด แต่มีสิ่งทีเที่ยงอยู่แน่”

เอกัจฉัสสทวาทะ ๔^{๓๐}

เห็นว่าอตฺตาและโลกที่เที่ยงเป็นบางอย่าง

ผู้มีความเห็นว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอตฺตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง เนื่องด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง

เหตุที่ทำให้สมณพราหมณ์บางพวกมีมูลเหตุ ๔ อย่าง ที่เห็นว่าอตฺตาและโลกที่เที่ยง เป็นบางอย่างก็เพราะ เมื่อครั้งที่โลกกำลังพินาศ เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่อภิสสรพรหมโลก นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงามสถิตอยู่นานแสนนาน ต่อมาโลกนี้ได้กลับฟื้นขึ้น ผู้ที่สิ้นอายุหรือสิ้นบุญได้จุติจากอภิสสรพรหมโลกมาเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน การที่สัตว์เหล่านั้นผู้อยู่ในวิมานแต่ผู้เดียวเป็นเวลานานจึงเกิดความเบื่อหน่ายว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ต่อมาก็มีผู้อื่นที่สิ้นบุญหรือสิ้นอายุได้จุติจากอภิสสรพรหมโลกมาเกิดที่วิมานพรหม อยู่ร่วมกับผู้ที่เกิดก่อน ทำให้ผู้ที่เกิดก่อนหลงเข้าใจว่า การที่มีผู้อื่นมาอยู่ร่วมกับตนนั้นเพราะการกำหนดสร้างของตนเอง ทำให้เกิดว่าเราเป็นท้าวมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่ไม่มีใครข่มเหงได้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของผู้เกิดมาแล้ว และกำลังจะเกิด

^{๒๕}นักตรรกะ ผู้ให้เหตุผลตามแนวของตรรกศาสตร์ (LOGIC) มี ๔ จำพวก คือ อนุสสติกะ อนุমানจากข้อมูลที่เป็นประสบการณ์ ชาติสสระ อนุমানโดยการระลึกชาติ ลากัดักกิกะ อนุমানจากประสบการณ์ภายในของตน และสุทธิตักกิกะ อนุমানโดยใช้เหตุผลล้วน ๆ ที.เส.อ.(บาลี) ๓๔/๕๘.

^{๒๖}นักอภิปรัชญา ผู้ที่ให้เหตุผลโดยการคาดคะเนความจริงเอาจากการเทียบเคียงจนพอใจ ถูกใจ แล้วยึดถือเป็นทฤษฎี เช่น คาดคะเนในเรื่องที่เกี่ยวกับปฐมเหตุของโลกและจักรวาล ที.เส.อ.(บาลี) ๓๔/๕๘.

^{๓๐}ที.เส. (ไทย) ๕/๓๘/๑๖-๒๑.

เราบันดาลสัตว์เหล่านี้ขึ้นมา เพราะเรามีความคิดอย่างนี้ว่า โอนอ แม่สัตว์เหล่านี้ ฟังมาเป็นอย่างนี้บ้าง เรามีความตั้งใจอย่างนี้และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว แม่ผู้เกิดมา ภายหลังก็มีความคิดอย่างนี้ว่า พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมาเพราะพวกเราได้เห็น พระพรหมองค์นี้ก่อน ส่วนพวกเราเกิดมาภายหลัง ผู้เกิดก่อนมีอายุยืน ผิวพรรณงดงามและมีศักดิ์ มากกว่า ส่วนผู้เกิดมาภายหลังมีอายุสั้น ผิวพรรณทรามและมีศักดิ์น้อยกว่า

มูลเหตุที่ ๑

ผู้ที่จุติจากพรหมโลกมาเกิดยังโลกมนุษย์แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต แล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อน นั้นได้ ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงพูดว่า “ท่านผู้เป็นพระพรหมผู้เจริญ เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดแล้วและกำลังจะเกิด ท่านเป็นผู้เที่ยงแท้ ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญบันดาลขึ้นมาเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น”

มูลเหตุที่ ๒

มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อจันทาปโสทิกะ หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานจนหลงลืมสติ จึงพากันลงมาเกิดเป็นมนุษย์ เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต แล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลสจิตตั้งมั่น และบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำให้จิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติ นั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงพูดว่า “พวกเทวดาเมื่อไม่หมกมุ่นอยู่ในความ สนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา ย่อมหลงลืมสติ จึงไม่ต้องลงมาเกิดเป็นมนุษย์ จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้น ส่วนพวกเราหลงลืมสติจึงต้องมาเกิดเป็นมนุษย์ เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น”

มูลเหตุที่ ๓

มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อว่ามโนปโทติสะ มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร จึงมุ่งร้ายต่อกัน จึงเหน้อยกาย เหน้อยใจ พากันจุติมาเกิดเป็นมนุษย์ เมื่อเขาเกิดเป็นมนุษย์แล้วออกจากเรือนไป บวชเป็นบรรพชิต แล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส จิตตั้งมั่น และบรรลุเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุ ทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติ นั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงพูดว่า “พวกเทวดาผู้ไม่จ้อง

จับผิดกันและกันเกินควรก็ไม่คิดมุ่งร้ายต่อกัน ก็จะไม่ทำให้เหนื่อยกาย เหนื่อยใจ จึงไม่ต้องลงมา
เกิดเป็นมนุษย์ จะเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร

ส่วนพวกเรามัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร จึงมุ่งร้ายต่อกัน จึงเหนื่อยกายเหนื่อยใจ
พากันจืดมาเป็นมนุษย์จากชั้นนั้น จึงเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น

มูลเหตุที่ ๔

สมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงพรรณนา
ของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงว่า “สิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็น
อนัตตา เป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ต้องผันแปร ส่วนสิ่งที่เรียกว่า จิต ใจ วิญญาณ เป็นอัตตา
เป็นของเที่ยงแท้ ยั่งยืน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เช่นนั้นไป”

อันตานั้นตีกวาทะ ^{๓๒}

มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะว่า “โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด”^{๓๓} ด้วยมูลเหตุ
๔ อย่าง คือ”

มูลเหตุที่ ๑

สมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส จิตตั้งมั่น ความไม่
ประมาท ใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ เป็นเหตุให้จิตตั้งมั่น จึงรู้อาการที่โลกนี้มี
ที่สุด และมีสัจฐานกลม จึงบัญญัติว่า “โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด”

มูลเหตุที่ ๒

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส จิตตั้งมั่น
ความไม่ประมาท การใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ เป็นเหตุทำให้จิตตั้งมั่น
จึงเข้าใจโลกว่า โลกไม่มีที่สุด จึงบัญญัติว่า “โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด”

^{๓๒}ที.ที. (ไทย) ๘/๕๓/๒๑-๒๔.

^{๓๓}ที่สุด ในที่นี้หมายถึง ขอบเขตของโลก ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และตามขวาง ซึ่งเป็นข้อที่ยกขึ้นได้แย้ง
กันว่า โลกมีขอบเขตจำกัด หรือไม่มีขอบเขตจำกัด ที.ที.อ. (บาลี) ๓๔/๑๐๒.

มูลเหตุที่ ๓

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส จิตตั้งมั่น ความไม่ประมาท การใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ เป็นเหตุทำให้จิตตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกด้านบน ด้านล่างมีที่สุด ด้านขวางไม่มีที่สุด จึงบัญญัติว่า “โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด”

มูลเหตุที่ ๔

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญาแสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า “โลกนี้มีที่สุดก็มีใช่ ไม่มีที่สุดก็มีใช่ สมณพราหมณ์ที่กล่าวว่าโลกนี้มีที่สุด มีหลักฐานกลมเป็นศูนย์กลางและสมณพราหมณ์ที่กล่าวว่าโลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดไม่ได้ ก็เป็นผู้กล่าวเท็จ ที่จริงแล้วโลกนี้มีที่สุด ก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่”
อมราวิกเขปวาทะ ๔^{๓๔}

มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะไม่แน่นอนเมื่อถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอนด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง คือ

มูลเหตุที่ ๑

เมื่อสมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “สิ่งนี้เป็นกุศลหรืออกุศล” ถ้าตอบออกไปคำตอบก็จะเป็นเท็จ คำที่จริงนั้นจะนำความเดือดร้อน และนำอันตรายมาให้แก่เราได้ จึงกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอนว่า “เรามีความเห็น ว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มิใช่”

มูลเหตุที่ ๒

เมื่อสมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า “สิ่งที่เป็นกุศล หรืออกุศล” ถ้าตอบออกไปว่าสิ่งนี้เป็นกุศล หรือ อกุศล จะทำให้ฉันทะ (ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) โทสะ (ความขัดเคือง) ปฏิกัมภะ (ความขัดใจ) จะเกิดขึ้นแก่เราทำให้เกิดความยึดมั่นอันจะนำความเดือดร้อน ซึ่งจะนำอันตรายแก่เรา

^{๓๔}ที่.ส. (ไทย) ๕/๖๑/๒๔-๒๗.

จึงกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอนว่า “เรามีความเห็น ว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่
อย่างอื่นก็มิใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มิใช่”

มูลเหตุที่ ๓

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ซัดตามความเป็นจริงว่าสิ่งนี้เป็นกุศลหรือ
อกุศล หากตอบไปแล้วสมณพราหมณ์เหล่าอื่นผู้เป็นบัณฑิตมีปัญหาลึกซึ้ง ชำนาญการ ได้ว่าทะ
จะทำการซักไซ้ไล่เลียงสอบสวนในเรื่องนี้ สมณะหรือพราหมณ์หากตอบโต้ตอบไม่ได้จะทำให้
เดือดร้อนซึ่งจะนำอันตรายมาสู่ เมื่อกลัวหรือเกียจการซักถาม เมื่อถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ
จึงกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอนว่า “เรามีความเห็น ว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่
จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มิใช่”

มูลเหตุที่ ๔

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นคนเขลาขมง่าย เพราะความเขลาขมง่าย พอ
ถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอน ถ้าท่านถามเราอย่างนี้ว่า “โลกหน้า
มีจริงหรือ โลกหน้าไม่มีหรือ โลกหน้าจะว่ามีก็มิใช่ จะว่าไม่มีก็มิใช่หรือ สัตว์ที่ผูกเกิด^๕ มีจริง
หรือ สัตว์ที่ผูกเกิดไม่มีหรือ สัตว์ที่ผูกเกิดมีและไม่มีหรือ สัตว์ที่ผูกเกิดจะว่ามีก็มิใช่ จะว่าไม่มีก็
มิใช่หรือ ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีจริงหรือ ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มีหรือ
ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีและไม่มีหรือ ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วจะว่ามีก็มิใช่ จะว่าไม่
มีก็มิใช่หรือ หลังจากตายแล้วตถาคต^๖ เกิดขึ้นอีกหรือ หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีกหรือ
หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็
มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ แต่เรามีความเห็น ว่าอย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่
จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มิใช่”

^๕โอบปาติกะ สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มทีทันที และเมื่อจุด(ตาย)ก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น
เทวดาและสัตว์นรก เป็นต้น ที.สี.อ.(บาลี) ๓๔/๑๔๕.

^๖ตถาคต ในที่นี้เป็นคำที่ลัทธิตอื่น ๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึง อัสดา (อาดมัน) ไม่ได้ หมายถึง
พระพุทธเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง สัตตะ ที.สี.อ.(บาลี) ๓๔/๑๐๘.

อธิจสุมุขป็นวาทะ ๒^{๑๖}

มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติอัตตาและโลกว่าเกิดขึ้นเอง ไม่มีเหตุปัจจัย ด้วย
มูลเหตุมี ๒ อย่าง คือ

มูลเหตุที่ ๑

มีทวยเทพชื้ออัสถุญีสัตว์ เมื่อเกิดสัณญาขึ้นได้จุดติ(เคลื่อน)จากชั้นนั้นแล้วมาเกิดเป็น
มนุษย์ เมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์แล้วได้ออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต แล้วอาศัยความเพียร
เครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยความคิด
อย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ตามระลึกถึงความเกิดตามสัณญา
ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย เพราะ
เมื่อก่อนเราไม่ได้มีแล้ว บัดนี้ก็ไม่ มี จึงน้อมไปเพื่อเป็นผู้สงบ”

มูลเหตุที่ ๒

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงพรรณนา
ของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย”

สัณญิวาทะ^{๑๗} ๑๖ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัณญา

มีสมณะพราหมณ์พวกหนึ่งได้บัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัณญาด้วยมูลเหตุ
๑๖ อย่าง คือ

๑๕. (๑) อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัณญา
๑๖. (๒) อัตตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัณญา
๑๗. (๓) อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัณญา
๑๘. (๔) อัตตาที่มีรูปก็มีไซ้ ไม่มีรูปก็มีไซ้ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัณญา
๑๙. (๕) อัตตาที่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัณญา

^{๑๖}ที.สี.(ไทย) ๕/๖๗/๒๘-๒๙.

^{๑๗}ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตายังมีสัณญาหรืออยู่คำว่า สัณญา ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความจำได้
หมายรู้ธรรมดาแต่หมายถึงภาวะที่เป็นความรู้สึก รู้ขึ้นละเอียด ที.สี.(ไทย) ๕/๗๕/๓๐.

๒๔. (๖) อัดตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๕. (๗) อัดตาทั้งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๖. (๘) อัดตาที่มีที่สุดก็มีไซ่ ไม่มีที่สุดก็มีไซ่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๗. (๙) อัดตาที่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๘. (๑๐) อัดตาที่มีสัญญาต่างกัน ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๙. (๑๑) อัดตาที่มีสัญญาเล็กน้อย ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๓๐. (๑๒) อัดตาที่มีสัญญาหาประมาณมิได้ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๓๑. (๑๓) อัดตาที่มีสุขอย่างเดียว ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๓๒. (๑๔) อัดตาที่มีทุกข์อย่างเดียว ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๓๓. (๑๕) อัดตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๓๔. (๑๖) อัดตาที่มีทุกข์ก็มีไซ่ มีสุขก็มีไซ่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา^{๓๕}

อสังขนิวาทะ ๑๖ เห็นว่าอัดตาหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งได้บัญญัติอัดตาหลังจากตายแล้วที่ไม่มีสัญญา ด้วยมูลเหตุ
๘ อย่าง คือ

๓๕. (๑) อัดตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา
๓๖. (๒) อัดตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา
๓๗. (๓) อัดตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา
๓๘. (๔) อัดตาที่มีรูปก็มีไซ่ ไม่มีรูปก็มีไซ่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา
๓๙. (๕) อัดตาที่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา
๔๐. (๖) อัดตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา
๔๑. (๗) อัดตาทั้งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา
๔๒. (๘) อัดตาที่มีที่สุดก็มีไซ่ ไม่มีที่สุดก็มีไซ่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา^{๔๐}

^{๓๕}ที.สี.(ไทย) ๕/๓๕/๓๐-๓๑.

^{๔๐}ที.สี.(ไทย) ๕/๓๘/๓๒.

เนวสัญญานาสัญญีวาทะ ๘ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ด้วยมูลเหตุ ๘ อย่าง คือ

๔๓. (๑) อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
๔๔. (๒) อัตตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
๔๕. (๓) อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
๔๖. (๔) อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
๔๗. (๕) อัตตาที่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
๔๘. (๖) อัตตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
๔๙. (๗) อัตตาทั้งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่
๕๐. (๘) อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่^{๔๑}

อุจเจทวาทะ ๗ เห็นว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีบัญญัติ ความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๗^{๔๒} อย่าง คือ

- (๑) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรรศนะว่า อัตตานี้มีรูปมาจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากบิดามารดา หลังจากตายแล้ว อัตตาข่อมขาดสูญพินาศ ไม่เกิดอีก

^{๔๑}ที.สี.(ไทย) ๕/๘๒/๓๓-๓๔.

^{๔๒}ที.สี.(ไทย) ๕/๘๔/๓๔-๓๖.

(๒) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรศนะว่า ไม่ปฏิเสธอิตตา หลังจากตายแล้วขาดสูญพินาศไม่เกิดอีกของรูปที่มาจากมหาภูตรูป ๔ ยังมีอิตตาอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูปเป็นกามาวจร^{๔๓} บริโภคข้าวเป็นอาหาร อิตตานั้นหลังจากตายแล้วจะขาดสูญพินาศไปไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้อิตตาจึงขาดสูญเด็ดขาด

(๓) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรศนะว่า ไม่ปฏิเสธอิตตาที่กล่าวไว้ แต่อิตตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาด ยังมีอิตตาอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่องอิตตานั้นหลังจากตายแล้วจะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้อิตตาจึงขาดสูญเด็ดขาด

(๔) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรศนะว่า ไม่ปฏิเสธอิตตาที่กล่าวไว้ แต่อิตตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาด ยังมีอิตตาอื่นที่ถึงชั้นอากาศานัญจายตนะ โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่กำหนดนาคตสัญญาโดยประการทั้งปวง อิตตานั้นหลังจากตายแล้วจะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อิตตาจึงขาดสูญเด็ดขาด

(๕) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรศนะว่า ไม่ปฏิเสธอิตตาที่กล่าวไว้ แต่อิตตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาด ยังมีอิตตาอื่นถึงชั้นวิญญาณจายตนะได้โดยประการทั้งปวง อิตตานั้นหลังจากตายไปแล้วจะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อิตตาจึงขาดสูญเด็ดขาด

(๖) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรศนะว่า ไม่ปฏิเสธอิตตาที่กล่าวไว้ แต่อิตตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาด ยังมีอิตตาอื่นถึงชั้นอาภิกขัญญาตนะ โดยกำหนดว่าไม่มีอะไร เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนะได้ โดยประการทั้งปวง อิตตานั้นหลังจากตายแล้ว จะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก อิตตาจึงขาดสูญเด็ดขาด

(๗) สมณะหรือพราหมณ์บางคน มีทรศนะว่า ไม่ปฏิเสธอิตตาที่กล่าวไว้ แต่อิตตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาด ยังมีอิตตาอื่นถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยกำหนดว่านั่นละเอียดนั้นประณีต เพราะล่วงอาภิกขัญญาตนะได้โดยประการทั้งปวง อิตตานั้นหลังจากตายแล้วจะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก อิตตาจึงขาดสูญเด็ดขาด^{๔๔}

^{๔๓} เทวคชาชั้นกามาวจร ๖ ชั้น คือ จาคุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา कुสิต นิมมานรดี ปรมิตวสวัตดี ที.สี.อ.(บาลี) ๓๔/๑๑๑.

^{๔๔} ลัทธิที่ถือว่าตายแล้วไม่เกิดอีกเป็นแนวคิดเชิงวัตถุนิยม ลัทธินี้ทำให้หมกมุ่นในกามสุข ที.สี.อ.(บาลี) ๓๔/๑๑๐.

ทฤษฎีฆัมมนิพพานวาทะ^{๔๕} ๕ เห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่าเป็นบรมธรรมของสัตว์ด้วยมูลเหตุ ๕^{๔๖} อย่าง คือ

(๑) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรรศนะว่า เพราะเหตุที่อัตตานิเอิบอิมเพลิดเพลินอยู่ด้วยกามคุณ ๕ จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบัน อันเป็นบรมธรรมจึงบัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่าเป็นบรมธรรม

(๒) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรรศนะว่า อัตตาที่สมณะหรือพราหมณ์กล่าวไม่ใช่จะบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้เพราะเหตุเพียงเท่านั้น เพราะกามไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ผันแปรเป็นธรรมดา เพราะกามนั้นผันแปรไปเป็นอื่น ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ และความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่อัตตานิสังจจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุข เกิดจากวิเวกอยู่ จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม

(๓) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรรศนะว่า อัตตาที่สมณะหรือพราหมณ์กล่าวไม่ใช่จะบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้ เพราะเหตุเพียงเท่านั้น เพราะปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจารณ์นั้น บัณฑิตกล่าวว่ายังหยาบอยู่ เพราะเหตุที่วิตกวิจารณ์สงบไป อัตตานิจึงบรรลุทุติยฌานมีความผ่อนคลายในภายใน มีสภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุข อันเกิดจากสมาธิอยู่ จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบัน อันเป็นบรมธรรม

(๔) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรรศนะว่า อัตตาที่สมณะหรือพราหมณ์กล่าวไม่ใช่จะบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้ เพราะเหตุเพียงเท่านั้น เพราะทุติยฌานที่ยังมีปิติเป็นเหตุให้จิตเบิกบานนั้น บัณฑิตกล่าวว่ายังหยาบอยู่ เพราะเหตุที่ปิติจางคลายไป อัตตานิจึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุดุติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม

(๕) สมณะหรือพราหมณ์บางคนมีทรรศนะว่า อัตตาที่สมณะหรือพราหมณ์กล่าวไม่ใช่จะบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้ เพราะเหตุเพียงเท่านั้น เพราะตติยฌานที่จิต

^{๔๕} สัทธที่ถือว่าสามารถบรรลุนิพพาน หรือสามารถดับทุกข์ได้โดยง่ายในอภิปหานี้ เป็นความเข้าใจของพวกที่เห็นความเพลิดเพลิน จากกามคุณว่าเป็นนิพพานหรือเห็นความสุขจากฌานว่าเป็นนิพพาน ที.เส.อ.(บาลี) ๓๔/๑๑๒.

^{๔๖} ที.เส.(ไทย) ๕/๕๓/๓๓-๓๔.

ยังคำนึงถึงสุขอยู่นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ยังหยาบอยู่ เพราะเหตุที่ละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสก่อนดับไปก่อน อัดตานี้จึงบรรลุดุจถุณที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติ บริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบัน อันเป็นบรมธรรม

ทฤษฎี ๖๒ ที่กล่าวมานั้นเกิดขึ้นได้เพราะมีสัkkายาทฤษฎี เมื่อสัkkายาทฤษฎีไม่มี ทฤษฎีเหล่านั้นก็จะหมดไป

สัkkายาทฤษฎี^{๔๗} คือความยึดมั่นด้วยอาการ ๒๐^{๔๘} อย่าง มีมูลเหตุเพราะ

- (๑) ปุถุชนในโลกนี้เป็นผู้ไม่ได้สดับ
- (๒) ไม่ได้เห็นพระอริยะ
- (๓) ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ
- (๔) ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของพระอริยะ
- (๕) ไม่ได้เห็นสัตตบุรุษ
- (๖) ไม่ฉลาดในธรรมของสัตตบุรุษ
- (๗) ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตตบุรุษ

อาการของสัkkายาทฤษฎีทั้ง ๒๐ นั้น คือ

(๑) ปุถุชนพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา

คือ บุคคลบางคนในโลกพิจารณาเห็นปฐวิกสิณอันใดเราก็อันนั้น เราอันใดปฐวิกสิณก็อันนั้น เปรียบเหมือนบุคคลที่ได้เห็นประทีปน้ำมันกำลังลุกโพลงอยู่ ได้เห็นแสงสว่างและเปลวไฟเป็นอันเดียวกัน

(๒) ปุถุชนพิจารณาเห็นอัตตาเป็นรูป

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยความเป็นอัตตา อุปมาเหมือนบุคคลเห็นต้นไม้อายุของต้นไม้อายุว่าต้นไม้อายุอย่างหนึ่ง แต่ต้นไม้อายุนี้เขาเพราะงา

^{๔๗} พ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๗/๒๑๒.

^{๔๘} พ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๐/๒๐๐-๒๑๐.

(๓) ปุถุชนพิจารณาเห็นรูปในอตฺตา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณโดยความเป็นอตฺตา อุปมาเหมือนบุรุษพุดถึงดอกไม้และกลิ่นหอมของดอกไม้ว่า “นี่ดอกไม้ นี่กลิ่นหอม ดอกไม้เป็นอย่างหนึ่ง กลิ่นหอมเป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่กลิ่นหอมนี้มีอยู่ในดอกไม้”

(๔) ปุถุชนพิจารณาเห็นอตฺตาในรูป

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณโดยความเป็นอตฺตา เขามีความเห็นว่ “นี่เป็นอตฺตาของเรา แต่อตฺตาของเรานี้มีอยู่ในรูปนี้” อุปมาเหมือนบุรุษพุดถึงแก้วมณีที่ใส่ไว้ในขวดว่า “นี่แก้วมณี นี่ขวด แก้วมณีเป็นอย่างหนึ่ง ขวดก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่แก้วมณีนี้มีอยู่ในขวดนี้”

(๕) ปุถุชนพิจารณาเห็นเวทนาโดยความเห็นอตฺตา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นจักขุสัมผัสเวทนา โสต เวทนา ฆาน ชิวหา และกายสัมผัสสชาเวทนา พิจารณาเห็นมโนสัมผัสสชาเวทนาโดยความเป็นอตฺตา คือ มโนสัมผัสสชาเวทนาอันใด เราก็อันนั้น เราก็อันใด มโนสัมผัสสชาเวทนาจักอันนั้น

(๖) ปุถุชนพิจารณาเห็นอตฺตามีเวทนา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นสัญญา สังขาร วิญญาณ พิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นอตฺตา เขามีความเห็นว่ “นี่เป็นอตฺตาของเรา แต่อตฺตาของเรานี้มีเวทนา เพราะเวทนานี้”

(๗) ปุถุชนพิจารณาเห็นเวทนาในอตฺตา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นสัญญา สังขาร วิญญาณ พิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นอตฺตา เขามีความเห็นว่ “นี่เป็นอตฺตาของเรา ก็ในอตฺตานี้มีเวทนานี้”

(๘) ปุถุชนพิจารณาเห็นอตฺตาในเวทนา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นสัญญา สังขาร วิญญาณ พิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นอตฺตา เขามีความเห็นว่ “นี่เป็นอตฺตาของเรา แต่อตฺตาของเรานี้มีอยู่ในเวทนานี้”

(๙) ปุถุชนพิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอตฺตา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นจักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา พิจารณาเห็นมโนสัมผัสสชาสัญญาโดยความเป็นอตฺตา คือ พิจารณาเห็นว่ “มโนสัมผัสสชาสัญญาอันใด เราก็อันนั้น เราก็อันใด มโนสัมผัสสชาสัญญาก็อันนั้น”

(๑๐) ปุถุชนพิจารณาเห็นอตตามีสัญญา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นสังขาร วิญญาณ รูป พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอตตา เขามีความเห็นที่ “นี่เป็นอตตาของเรา แต่ว่าอตตาของเรานี้มีสัญญาเพราะสัญญานี้”

(๑๑) ปุถุชนพิจารณาเห็นสัญญาในอตตา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นสังขาร วิญญาณ รูป พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอตตา เขามีความเห็นที่ “นี่เป็นอตตาของเรา ก็ในอตตานี้มีสัญญานี้”

(๑๒) ปุถุชนพิจารณาเป็นอตตาในสัญญา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นสังขาร วิญญาณ รูป พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอตตา เขามีความเห็นที่ “นี่เป็นอตตาของเรา แต่ว่าอตตาของเรานี้มีอยู่ในสัญญานี้”

(๑๓) ปุถุชนพิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอตตา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นจักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ โสตสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ ฆานสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ ชิวหาสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ กายสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ พิจารณาเห็นมโนสัมผัสสชาเจตนาโดยความเป็นอตตา คือ พิจารณาเห็นมโนสัมผัสสชาเจตนาและอตตาไม่เป็นสองว่า “มโนสัมผัสสชาเจตนาอันใด เราก็อันนั้น เราอันใด มโนสัมผัสสชาก็อันนั้น”

(๑๔) ปุถุชนพิจารณาเห็นอตตามีสังขาร

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นวิญญาณ รูป เวทนา สัญญา โดยความเป็นอตตา เขามีความเห็นที่ “นี่เป็นอตตาของเรา แต่ว่าอตตาของเรานี้มีสังขาร เพราะสังขารเหล่านี้”

(๑๕) ปุถุชนพิจารณาเห็นสังขารในอตตา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นวิญญาณ รูป เวทนา สัญญา โดยความเป็นอตตา เขามีความเห็นที่ “นี่เป็นอตตาของเรา ก็ในอตตานี้มีสังขารเหล่านี้”

(๑๖) ปุถุชนพิจารณาเห็นอตตาในสังขาร

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นวิญญาณ รูป เวทนา สัญญา โดยความเป็นอตตา เขามีความเห็นที่ “นี่เป็นอตตาของเรา แต่ว่าอตตาของเรานี้มีอยู่ในสังขารนี้”

(๑๗) ปุถุชนพิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอตตา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ โดยความเป็นอตตาคือพิจารณาเห็นมโนวิญญาณอันใด เราก็อันนั้น เราอันใด มโนวิญญาณก็อันนั้น”

(๑๘) ปุถุชนพิจารณาเห็นอัตตามีวิญญาน

คือ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร โดยความเป็นอัตตา เขามีความเห็นว่ “นี่เป็นอัตตาของเรา แต่ว่าอัตตาของเรานี้มีวิญญาน เพราะวิญญานนี้”

(๑๙) ปุถุชนพิจารณาเห็นวิญญานในอัตตา

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร โดยความเป็นอัตตา เขามีความเห็นว่ “นี่เป็นอัตตาของเรา ก็ในอัตตานี้มีวิญญานเช่นนี้”

(๒๐) ปุถุชนพิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาน

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร โดยความเป็นอัตตา เขามีความเห็นว่ “นี่เป็นอัตตาของเรา แต่ว่าอัตตาของเรานี้มีอยู่ในวิญญานนั้น”

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : นายไพโรจน์ ศุภทิปมงคล
- เกิด** : วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘ ณ บ้านเลขที่ ๒๔ ตำบล ป้อมปราบศัตรูพ่าย อำเภอ ป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
- วุฒิการศึกษา** : ปริญญาตรี สำเร็จการศึกษานิติศาสตร์บัณฑิต จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕
- หน้าที่การงาน** : กรรมการผู้จัดการบริษัท กลอนกิจเทรด จำกัด ตั้งอยู่ที่ เลขที่ ๑๒๘ ถนน สุขุมวิท ๖๔/๑ แขวงบางจาก เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร
- : กรรมการผู้จัดการบริษัท กลอนกิจ อินเตอร์เทรด จำกัด ซึ่งตั้งอยู่ที่ เลขที่ ๒๘๓ นิคมอุตสาหกรรมลาดกระบัง ถนนฉลองกรุง แขวงลำปลาทิว เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
- : เป็นผู้ผลิตและจำหน่ายอะไหล่รถยนต์และอุปกรณ์สำหรับประกอบตัวถัง รถบัสทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : เลขที่ ๑๒๘ ซอยวัฒนาสมบัติ ถนนสุขุมวิท แขวงบางจาก เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร รหัสไปรษณีย์ ๑๐๒๖๐
- โทร : ๐-๒๓๔๑-๕๕๓๐-๑, ๐-๒๓๔๑-๕๐๒๘-๓๐ โทรสาร : ๐-๒๓๓๑-๔๑๕๐
- <http://www.KLONKIJ.COM> Email : OFFICE@KLONKIJ.COM